



Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the south.*

NØRRE BROBY KIRKE

SALLINGE HERRED

Kirken er tidligst omtalt 1368, da Niels Tuesen Bild skænkede den sit jordegods i Vittinge samt en gård med tre fæstegårde og et møllested.¹ 1419 optrådte præsten Anders i forbindelse med et tingsvidne.² 1503 testamenterede domprovst i Odense Hans Urne en okse og et pund korn til kirken.³ Ved landhøjelpsskatten 1524–26 bidrog kirken med 25 mark, hvilket placerer den blandt herredets højst ydende kirker.⁴ 1589 talte det forholdsvis store sogn 60 tiendeydere.⁵

I 1700-tallet sagdes kirken at have været *viet* til Skt. Nikolaj (jf. *alterfigur nr. 3, s. 4038), men ingen midaldrelige kilder er overleveret om dette. Traditionen kan føres tilbage til ridefoged S. Ronagers indberetning til amtmanden 1743, hvor det hedder, at kirken »i de catolsche Tiider uden Tvil heedt Nicolai Kirke«. ⁶ Det samme er anført i sognepræst Johannes Mules indberetning 1771 og gentaget i *Danske Atlas* 1774.⁷

I præsteindberetningen 1755 havde Mule dog meddelt, at kirken skulle have heddet Skt. Jørgens Kirke (jf. †altermaleri nr. 1, s. 4026).⁸

Kirken var tæt knyttet til sognets hovedgård, Lunde-gård. I slutningen af 1500-tallet tilhørte gården Erich Venstermand (†1599) og Alhed Norby (†efter 1600), der ud over at lade kirken udsmykke med †glasmalerier og inventar (s. 4000 og 4014) også lod deres spæde søn begrave der (epitafium nr. 1). Efterfølgende kom Lunde-gård til Ludvig Munk, og efter hans død 1602 tilhørte den hans enke Ellen Marsvin (†1649), der gennem opkøb og nybyggeri blev en af landets største godsbesiddere. Antagelig er den store gravkrypt under koret indrettet af hende o. 1600 (s. 4073).

1635 begærede Ellen Marsvin *patronatsret* til Nørre Broby og Vindinge kirker,⁹ hvilket dog ikke blev inødekomet.¹⁰ 1686 fik major Jørgen Rantzau på sin



Fig. 2. Kirken og kirkegården set fra sydvest. Sylvest Jensen Luftfoto 1939. I KB. – Church and churchyard seen from the south west.

hustru Marsille von Gabels vegne (på en fordring efter hendes afdøde far, statholder Christopher von Gabel) skøde på patronatsretten til kirken (og flere andre kirker) samt på landgilden af en gård, jordskylden af et hus og to afgifter, hvoraf den ene var til vokslys, den anden til \dagger kirkeladen (s. 3977).¹¹ Året efter videregav Rantzau kirken til biskop Thomas Kingo,¹² hvis enke Birgitte Balslev 1731 afhændede den til Ide Skeel til Arreskov og Gelskov for 2.300 rdlr.¹³ 1784 samlede Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell de to gårde med Brobygård og Ølstedgård i grevskabet Muckadell, og kirken fulgte grevskabet, til den 1914 overgik til *selveje*.¹⁴

Kirken har ikke haft annekse.⁸

Præstehistorie. 1653 var der strid om provstevalget i Sallinge Herred, idet sognepræst Jørgen Jacobsen i Vester Åby udfordrede biskoppen og de øvrige præsters valg af sognepræsten i Nørre Broby, Henning Christensen Achthon, til ny provst.¹⁵

Et muligt \dagger kapel på *Lundegård* kunne være antydet i sognepræst Johannes Mules indberetning 1755, hvor det hedder, at gårdens stuehus kun var en etage i bindingsværk, bortset fra et derved hængende, grundmuret såkaldt »taarn eller Kirke«, som havde to etager.⁸ Den grundmurede bygning var et levn fra det anlæg, der var opført af Ludvig Munk 1602, og som blev

fuldstændig ombygget af kancelliråd Peder Smidt i begyndelsen af 1700-tallet.

\dagger *Fund.* Ved gravning af en grav på kirkegården 1690 fandt man resterne af en gammel tinkande, der var næsten foræret af rust.¹⁶ Kanden indeholdt en mængde gamle sølvmonter, en blanding af hanseatiske hulpenninge og engelske sterlinge fra o. 1350.¹⁷

Sagn. I et hul ved Odense Å, 4-500 alen fra kirken, ligger en sten, som er kastet efter tårnet af en kæmpe i Verninge.¹⁸ Desuden er flere sagn knyttet til altertavlen (s. 4017): 1) I 1700-tallet sagde man, at altertavlen var taget fra Sverige i krigstider,¹⁹ og at den ifølge traditionen var 'ført fra Skåne'.²⁰ 2) Da tavlen blev bragt til kirken, faldt der en stærk regn, men ikke en dråbe ramte den.²¹ 3) Da mesteren, som havde lavet altertavlen, blev spurgt, om han kunne lave en, der var lige så god eller bedre, svarede han ja. For at det ikke skulle ske, fik han øjnene stukket ud.²²

Landsbyen ligger omtrent midt i det relativt store sogn og strækker sig langs nordsiden af Assensvej/Odensevej. Dens oprindelige udstrækning fandtes omkring Odense Å (jf. fig. 3). I dag findes den ældste del af byen som det midterste af den langstrakte landsby, som er vokset mod nordøst

med et industrikvarter og mod sydvest med beboelseskvarterer op gennem 1900-tallet. Kirken ligger midt i den gamle del af byen, hvorved den har beholdt sin centrale placering.

Kirken er omgivet af *sin gamle kirkegård* (jf. ndf.). Mod nordvest ligger *den nye kirkegård* anlagt 1918 (jf. fig. 2, s. 3978).

Den gamle kirkegård er omtrent trekantet med let buet langs side mod Kirkestræde i vest (fig. 2), som ligger knap 2 m under kirkegårdens terræn. Sidstnævnte falder fra øst mod vest, hvilket muligvis også har haft indflydelse på kirkens gulvforhold (s. 3982). Kirkegården har omtrent sin oprindelige form (jf. fig. 3), hvortil dog 1872 blev tilføjet to små matrikler mod nordøst samt en smal stribe land langs norddiget.²³ 1672 blev der lavet »Recher« (rækværk?) af tømmer op til kirkegården.²⁴

1917 ønskedes en assistenskirkegård, og jordstykket nordvest for kirkegården (matr. 29n) blev erhvervet 1918 (jf. s. 3978).²⁵ 1923 blev der gravet en *†brønd* på den ene kirkegård.²⁶

Hegn. Kirkegården er omgivet af et kampe- stensdige, som mod øst er dobbeltsidet, mens det pga. terrænets kraftige fald kun er ensidet mod nord, syd og vest; digerne er delvist omsat 2023. Mod nord og syd er diget beplantet med navrhække, mens der mod vest står en syrenhæk. I østdiget findes nord for hovedindgangen en kampesten med *skåltegn* fra bronzealderen.

†*Hegn.* 1589 var kirkegårdsmuren af kampesten med en mur ovenpå.²⁷ 1669 blev 19 favne af muren 'til gaden' genopsat.²⁸ 1746 var den i dårlig stand.²⁹ 1803 var diget i god stand, og det omtales som et helt og et halvt stengærde.³⁰ I 1820'erne blev ringmuren omsat ad flere omgange.³¹ 1869 blev en del af diget mod nord istandsat, men året efter var den øvrige mur flere steder skredet ud og skrøbelig.³² 1872 blev et stendige opført omkring nordøst-udvidelsen.³² 1882 skulle det nordre hjørne rettes op, så overgang forhindrede.³³ 1886 skulle det høje dige omsættes, da det var skredet ud og trængte slemt. Det var en mispryd

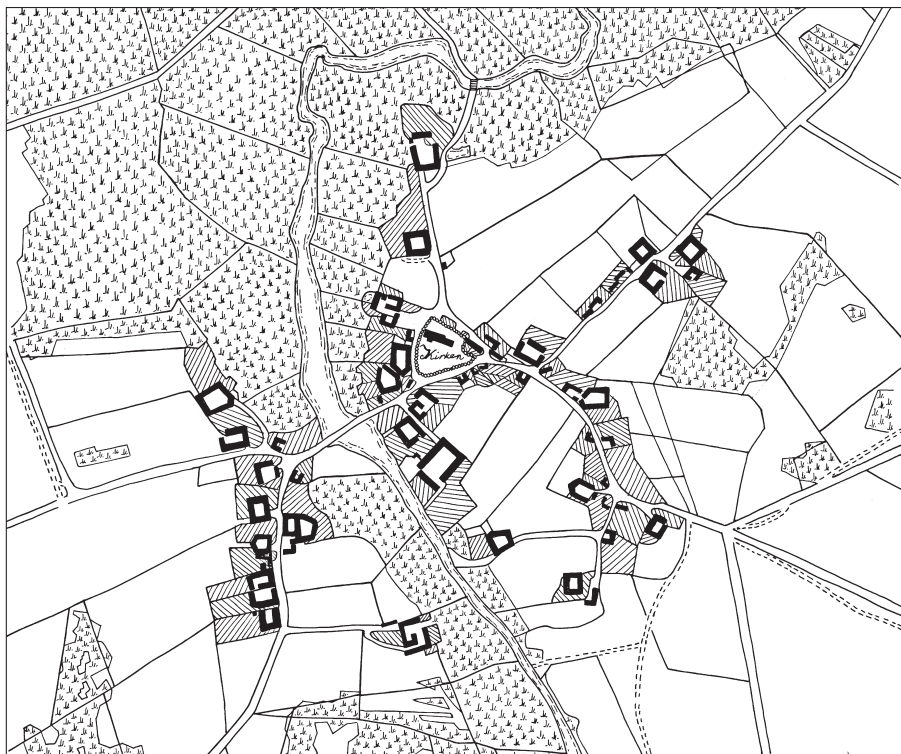


Fig. 3. Matrikelkort 1:10.000. Målt af Andreas Preuert 1792, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*



Fig. 4. Kirkegårdens hovedindgang set fra øst (s. 3976). Foto Pia K. Lindholt 2023. – *The churchyard's main entrance seen from the east.*

for kirken, kirkegården og byen og truede med at falde mere ud og anrette alvorlige ulykker.³⁴ 1913 trængte hegnet til at blive omsat.²⁶ O. 1975 blev det vestlige dige omsat.³⁵

Indgange. Den gamle kirkegård har tre indgange: hovedindgangen i øst muligvis fra første fjerdedel af 1900-tallet, en låge i syd fra 1923 og en låge i nordvest, hvis opsætningstidspunkt er uvist. Førstnævnte er en træport med rødmaledede stolper kronet af hvide kors (fig. 4).³⁶ De hvide tremmelåger har konkav overkant; de er muligvis fra 1988, men har samme form som de tidligere låger.³⁶ Hele porten var tidligere malet i en mørk farve.³⁷ Den søndre indgang, som blev skænket af Foreningen Nørre Broby,²⁶ har to granitpiller med spidsbuet afslutning; de er dekoreret med vandrette linjer, trepas og indskriften »Anno 1923« for opsætningsåret (fig. 5).³² Den sortmalede smedjernslåge mellem dem har slyngornamenter omkring en cirkel med sølvmaledede, delvist snoede tremmer. Den nordvestre indgang har genanvendte

granitpiller med fladbuet afslutning og indhugget »A 18« og »H 59« for det oprindelige opsætningsår 1859 (jf. ndf.); initialerne kan ikke identificeres. På pillerne hænger nyere smedjernslåger, som er spinkle, sortmalede tremmelåger med sølvmaledede kugleafslutninger. Granittrapperne inden for begge låger er udført 2009.³⁸

†*Indgange.* 1667 blev der indkøbt træ til den østre låge og to revler til kirkeporten, som en tømmer reparerede.²⁸ 1803 var kirkegårdsporten i dårlig stand: lågerne var 'gode', men pillerne trængte til forbedring, og den blev repareret de følgende år.³⁹ 1824 skulle både den søndre og den nordre låge repareres.³¹ 1859 blev der opsat en indgang med brug af de granitpiller, som nu står i nordvest (jf. ovf.). De kan oprindeligt have stået i sydindgangen, da den nordre indgang blev fornyet ti år senere med de to granitpiller, som nu findes i den nye kirkegård (s. 3978).³² Den søndre indgang blev flyttet 1923 (jf. ovf.), men hvornår, den blev sat på den nuværende plads, er

uvist. To andre låger til kirkegården blev istandsat 1869.³² Ligeledes blev nogle trælåger istandsat 1917.⁴⁰ 1928 skulle lågen i hovedindgangen fornyes.³⁶

†*Kirkerist.* 1667 blev der indkøbt fire 'træer', altså tømmer, til den søndre kirkerist.²⁸ 1824, 1832 og 1834 fik ristene i henholdsvis den nordlige låge, den sydlige og ved porten ny ramme.³¹

Bygninger på og ved den gamle kirkegård. Præstegården (fig. 6) ligger ca. 150 m fra kirken på den modsatte side af Østerågade ned til Odense Å. Den er opført 1818, efter den forrige †gård brændte (jf. ndf.), og er en trelænget bindingsværksgård af eg på granitsokkel med stråtag og halvvalmede gavle. Hovedbygningen er den sydlige længe, som har en frontispice fra 1860 i taget midt for nordsiden og en mindre kampestens-kælder.⁴¹ Vest for gården står det såkaldte 'hønseshus', et lille, stråtekt bindingsværkshus. Gården er istandsat 2016.⁴²

†*Bygninger på og ved den gamle kirkegård.* En formentlig middelalderlig †*kirkelade*, som stod i kirkegårdens nordøstlige hjørne med en lille have omkring,⁴³ omtales 1589 som 'god', og der var lavet en større tilbygning til den. Der boede folk i bygningens ene ende.²⁷ Den var altså sandsyn-

ligvis lejet ud, og 1663 nævnes, at den havde en indtægt på 4 mk.;²⁸ 1671 var det 3 mk.²⁴ 1859 var kirkeladen 'næsten forsvundet', men den var dog udlejet til beboelse.⁴⁴ Den var bygget af kampesten og munkesten med tykke mure ('1 a 2 alen') og havde meget små, blyindfattede vinduer. Huset skulle angiveligt 1870 være taget ned og flyttet ud på sin tilhørende jordlod.⁴⁵

†*Præstegården* var bygget 1647 og nedbrændte 3. marts 1818, jf. alterkalken (s. 4042).⁴⁶ 1755 var der en tavle over forstuedøren med indskriften: »Monumentum Episcopi Fionensis Reverendi D(omi)ni Doct(oris) Johannis Michael[is] in Filii gratiam erectum Ao 1647.« (Fyns biskop, den ærværdige hr. doktor Hans Mikkelsens monument, rejst for hans søn i året 1647).⁸ Sønnen, Michel Hansen, blev præst i Nørre Broby dette år. Gården var formentlig af bindingsværk med gammelt tegltag og blev o. 1800 forsynet med syv nye vinduer af sognepræst Andreas Ipsen. Dertil var et udhus på syv fag og to haver.⁴⁷

†*Hospital.* Et hospital bestående af et hus med have 'ved kirken' omtales første gang 1664, hvor Hannibal Sehested lovede at underholde seks fattige for 2.000 rdlr. i forlængelse af sin mors, Kirsten Munks, stiftelse.⁴⁸



Fig. 5. Indgang til kirkegården, 1923, set fra syd (s. 3976). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Entrance to the churchyard, 1923, seen from the south.*



Fig. 6. Præstegården, opført 1818, set mod syd (s. 3977). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The parsonage, built 1818, looking south.*

†*Tørveskur.* 1943 blev et tørveskur muligvis opført nord for tårnet.³⁶

Beplantning. Rundt langs diget står en række egetræer plantet o. 2008, mens der nord for kirken er to høje søjlerødbøg samt et større nåletræ.

†*Beplantning.* 1828 blev kirkegården planeret og beplantet, og året efter blev en række popler plantet, muligvis som en krans af træer langs digerne.⁴⁹ O. 1832 var kirkegården ikke vedligeholdet.³⁰ 1846 fik kirkeejeren lov til at fælde en del af poplerne, mod at de blev solgt på offentlig auktion, og indtjeningen gik til kirken.⁵⁰ 1872 skulle der plantes træer langs det nye dige i nordøst (jf. s. 3975).³³ 1884 skulle en række udgåede popler langs vestriddiget erstattes af et læbælte af fyr eller løvtræer.³³ 1894 var kirkegården temmelig forfalden.²⁹ Op gennem 1900-tallet blev træerne langs syd- og norddiget fældet, og 2001 var træerne langs Kirkestræde syge og blev ligeledes fældet.⁴⁹ 2013 blev et sygt, ældre asketræ i hjørnet mellem våbenhuset og tårnet fældet (jf. fig. 2).⁵¹

Den nye kirkegård ligger nordvest for den gamle kirkegård (jf. fig. 2). Dens areal blev købt af lokale borgere 1915, og den blev anlagt 1918.²⁶ Den er i dag omtrent kvadratisk, hvor den østre langside dog buer mod øst. Oprindeligt var den rektangulær, men blev udvidet mod nord 1963–64.³⁶ 1965 anlagdes en *parkeringsplads* øst for den nye kirkegård.⁵²

Hegn. En teglstensmur fra 1950 i røde normalsten lagt i krydsskifte og afsluttet af røde vingetegl omkranser kirkegården mod syd og øst; den nordlige del af østmuren er fra 1987.⁵³ Mod vest er der en bøgehæk og mod nord seljerøn og et trådhegn.

†*Hegn.* Der var muligvis levende hegn omkring kirkegården ved dens anlæggelse. 1944–45 blev der sat et nyt søndre hegn svarende til kirkegårdens øvrige hegn, mens et nyt skulle plantes mod øst.³⁶

Indgange. Der er to indgange til den nye kirkegård. Hovedindgangen i sydøsthjørnet er magen til den gamle kirkegårds indgang på den modsatte

Fig. 8. Den gode hyrde, malet af Niels Lindberg 1922 (s. 3979). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Good Shepherd, 1922, painted by Niels Lindberg.*

side af vejen (jf. s. 3976), dog med »A 18« og »H 69« indhugget; den stod oprindeligt i den gamle kirkegårds nordvesthjørne, men hvornår pilleparrene er byttet om, er uvist. Den blev formentlig senest sat op 1950 ved kirkegårdsmurens opførelse, men lågerne kan også være ældre. I øst er der en åbning uden låge til graverhuset.

Bygninger på den nye kirkegård. Et ligkapel opført 1916 står i kirkegårdens sydøstre hjørne (fig. 7);²⁶ det er således opført, inden kirkegården blev anlagt (jf. ovf.). Det er opført af normalsten i krydsskifte med lisener på hjørnerne og midt for langmurene samt aftrappede rundbuefriser langs taggavlene. I syd er der en rundbuet port og mod vest to fladbuede vinduer. Taget er dækket af røde vingetegl fra 1985.⁵¹ I det indre er gulvet belagt med gulbrune, kvadratiske fliser, og rummet er dækket af et pudset tøndehvælv. Der var tilbygget et lille, træbygget treds-kabs- og toilethus på østsiden af kapellet frem til 1969 (jf. ndf.).



På nordvæggen hænger et maleri (fig. 8), 1922, med motiv af *Den gode hyrde*, malet af Niels Lindberg, Nørre Broby, og skænket af samme til op-hængning i kapellet 1923.²⁶ Udført i olie på lær-



Fig. 7. Ligkapel, opført 1916, på den nye kirkegård (s. 3979). Foto Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Mortuary chapel, built 1916, in the new churchyard.*



Fig. 9. Kirken og kirkegården, o. 1900, set fra sydøst. I Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *The church and the churchyard, c. 1900, seen from the south east.*

red, 150×132 cm (lysmål 115×108 cm), signeret i nederste venstre hjørne med brun antikva: »N. Lindberg 22«. Jesus er vist som en ung, hvidklædt dreng, der knæler ved bredden af en strøm under et træ i et græsklædt landskab. Hos ham ligger et lam, som han giver vand at drikke. Glorien om hans hoved er med reliefskåret mønster og forgyldt. Maleriet er indsat i en rundbuet ramme med fodfelt hvori indskrift med reliefsversaler i forsænkede bånd, nemlig første vers af B.S. Ingemanns salme *Frelsen er mig en hyrde god* (1840).⁵⁴ Rammen er gråmalet og fodfeltet sort med grønne profiler og forgyldte hjørneornamenter samt indskrift.

Graverbygningen er opført 1969 ved Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen.²⁶ Den blev oprindeligt

opført som redskabs- og toiletbygning, men blev 1989 indrettet til graverens brug, og en ny redskabsbygning blev opført nord for de ældre ved Ebbe Lehn Petersen.⁵¹ Komplekset består af tre rektangulære bygninger i forlængelse af hinanden. De er opført af røde normalsten i løberskifte med fladt tag, der er gemt bag de højere mure, som afsluttes af røde vingetegl. Et brunmalet træskur står ved rebskabshusets nordende. Nord for bygningerne er der en *materialeplads*.

†*Nødtøftshus*. 1946–48 nævnes et nødtøftshus, hvis mure skulle istandsættes.³⁶

Beplantning. Kirkegården har en enkel beplantning med en række større træer, bl.a. eg og røn, ved hækken mod vest.

BYGNING

Kirken, som må være opført o. 1200, består af romansk kor og skib, og mod øst har der stået en \uparrow apsis, som blev nedrevet ved korets udvidelse i senmiddelalderen. I denne periode blev kirken kraftigt udvidet med en korforlængelse samt overhvælving af denne, og en vestforlængelse af skibet, der ligeledes blev overhvælvet. Et våbenhus blev rejst foran syddøren og et tårn ved vestenden af skibet. Under koret blev o. 1600 anlagt en gravkrypt, og i skibet blev to \uparrow krypser etableret henholdsvis i slutningen af 1500-tallet og midten af 1600-tallet. Tårnets øvre del blev ombygget 1859-60, mens bygningen gennemgik istandsættelser 1864 og 1925. Kirken er orienteret omtrent solret.

Grundplan. Den romanske kirke, som må være opført o. 1200 (jf. kalkmalerier nr. 1, s. 4001), bestod af et omtrent kvadratisk kor med en halvcirkulær \uparrow apsis mod øst samt et trapezformet skib, som var ca. 0,5 m smallere i øst end i vest og mellem 17 og 18 m langt.

Materiale og teknik. Korets *profilerede granitsokler* består af en omvendt faldende karnis på sydsiden, i dag under terræn, og skråkant på nordsiden. \uparrow Apsiden havde omvendt faldende karnis, og de krumme sten er genanvendt i korforlængelsen (s. 3983)⁵⁵ sammen med korets hjørnesokkelsten (jf. fig. 12-13). Skibet har en række granitkvadre nederst i murene som sokkel. Murene er af rå og kløvet kamp med hjørnekæder af granitkvadre

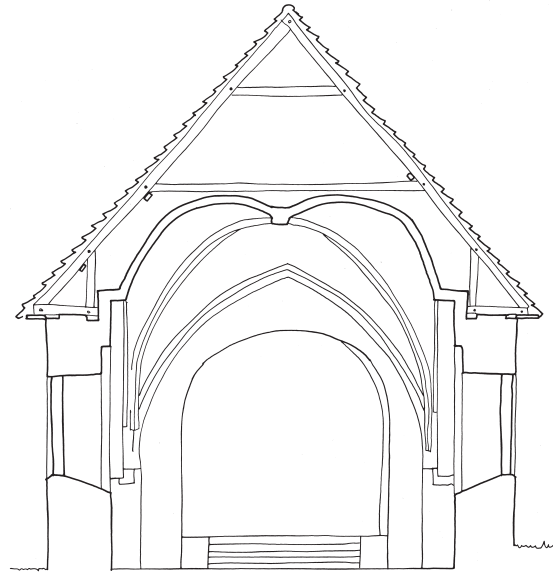


Fig. 11. Tværsnit. 1:150. Målt og tegnet af Pia K. Lindholt 2023. – Cross-section.

(murhøjde mellem 4,5 og 5,3 m), mens der i \uparrow vinduerne findes frådsten (s. 3982).

Døre. Skibet har vestligt i langmurene to døre, hvoraf den søndre endnu er i brug, mens den \uparrow nordre er forsvundet ved senere ombygninger (jf. fig. 130).⁵⁶ Syddøren er blevet kraftigt ombygget efter middelalderen (s. 3997), men muligvis er en del af vangerne oprindelige (fig. 10 og 14).⁵⁷

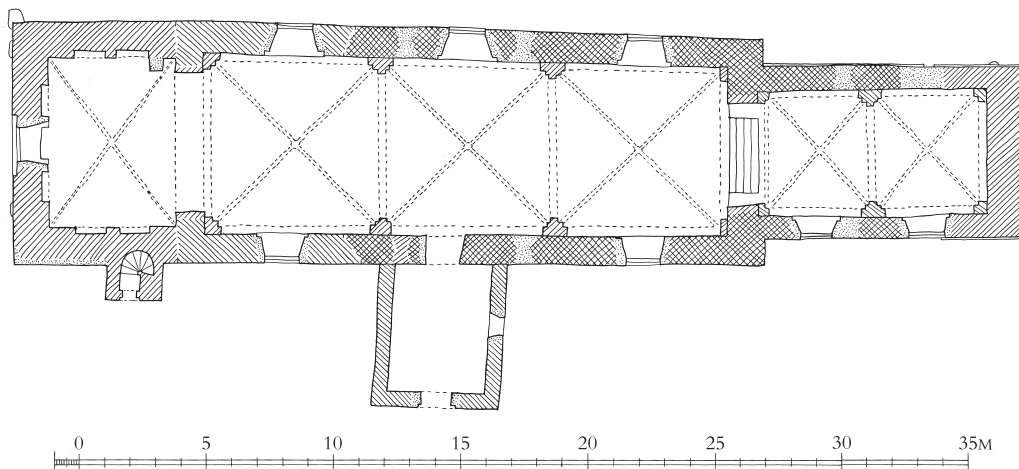


Fig. 10. Grundplan. 1:300. Målt af Knud Lehn Petersen 1924, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2023. Signaturforklaring s. 9. – Plan. Key on p. 17.

†*Vinduer.* I koret fandtes et rundbuet vindue i hver langmur (ca. 130×80 cm), mens skibet havde tre ligeledes rundbuede vinduer i hver langmur (ca. 150×80 cm) (jf. fig. 130). Vinduerne havde vanger af granitkvadre og stik af frådstenskvadre (fig. 15) og var sandsynligvis dobbeltsmigede. Vinduernes bevaringsgrad er meget forskellig, idet nogle er tilmurede med nye teglsten i krydsskifte, mens andre kun har bevaret en enkelt vange på grund af placeringen af nyere vinduer (s. 3997). Vinduet i korets nordside (jf. fig. 30) blev tidligst tilmuret i forbindelse med hvælvslagningen (jf. s. 3984), idet der var kalklag ældre end denne bevaret i smigen.⁵⁸ De to vestligste i hver af skibets langmure blev formentlig tilmuret ved opsættelsen af skibets hvælv (s. 3986), da i hvert fald det vestligste i sydsiden er tilmuret med røde munkesten (jf. fig. 15). De to østligste kan have stået åbne frem til indsættelsen af større vinduer (s. 3997).

Indre. Allerede ved opførelsen af kirken har der formentlig været en højdeforskel på gulvene i kor og skib (s. 3996) på grund af terrænfaldet fra øst mod vest (jf. s. 3975). 1589 omtales, at der var trapper op til koret fra skibet.²⁷ *Korbuen* blev udvidet i senmiddelalderen (jf. s. 3984), og dens oprindelige størrelse og form kendes ikke. Både kor og skib var dækket af flade †*trælofter*, inden de blev overhvælvet (jf. s. 3984 og 3986).

Taggavle. Gavltrekanten mellem kor og skib er opført af rå og kløvede kampesten lagt i regelmæssige skifter.⁵⁹ Korets østre taggavl og skibets vestre blev nedtaget ved forlængelserne af bygningsdelene (s. 3983 og 3985).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken blev i senmiddelalderen kraftigt udvidet mod både øst og vest. Ændringerne i østenden, der formentlig er sket kort efter hinanden, må ses i sammenhæng med de sengotiske kalkmalerier (s.



Fig. 12. Genanvendte sokkelkvadre fra †apsis på det forlængede kors østmur (s. 3981). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Re-used footing ashlar from the †apse on the extended chancel's east wall.*

4001) og fornyelsen af korets inventar (s. 4012), men den endelige kronologi for arbejderne kan ikke fastslås. Loftet i koret blev formentlig forhøjet en smule, men om det skete, før eller efter koret blev forlænget, er uvist. Efterfølgende blev det forlængede kor overhvalvet med to fag, mens skibet blev forlænget mod vest, og hele det forlængede skib blev overhvalvet. Et tårn blev rejst ved vestenden og et våbenhus opført ud for syddøren. Over koret blev der opsat en \dagger tagrytter.

Loftsændring i koret. Korets loftshøjde kan være ændret i senmiddelalderen muligvis i forbindelse med udførelse af sengotiske kalkmalerier på nordvæggen (kalkmalerier nr. 2, s. 4007). Ud fra kalklagene kan en ca. 25 cm høj murforhøjelse udskilles, som kan have været en udmuring mellem loftsbjælkerne, hvor på sengotiske kalklag uden malerier blev udført. Loftsbrædderne har derved

ligget oven på bjælkerne, hvor de før må have været opsat på undersiden.⁶⁰

Korforlængelse. Koret blev forlænget mod øst med ca. 3,5 m, hvorved \dagger apsiden blev nedrevet og byggematerialerne genanvendt. Forlængelsen er opført på sokkelsten fra \dagger apsiden (fig. 12), og hjørnerne er sat af kvaderkæderne fra koret. Murene er af rå og kløvet kamp og har været afsluttet af falsede gesimser af munkesten, hvoraf kun den østlige ende er bevaret; den vestlige del er om-muret (s. 3993). De romanske korvinduer har formentlig endnu været åbne ved forlængelsens opførelse, mens udvidelsens \dagger vinduer er forsvundet ved indsættelsen af nye store vinduer i 1800-tallet (s. 3997). Korets gavltrekanter er af røde munkesten i facaden og kampesten i bagmuren, hvor der er indstukne småsten i den grove mørtel. Gavltrekanter er dekoreret med en båndblending, hvorover der rejser sig tre spidsbuede højblendinger omgi-



Fig. 13. Profilerede sokkelkvadre under koret og dets forlængelse set mod sydvest (s. 3981). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Profiled footing ashlar below the chancel and its extension looking south west.*

vet af tre cirkel- og to skjoldblændinger (jf. fig. 16). I den midterste højblænding er der en oprindelig fladbuget luge med fals i bagmuren samt et lille, kvadratisk lufthul, som oprindeligt var cirkulært.⁶¹ Trekanten afsluttes af 11 brynede kamtakker belagt med moderne hulsten.

Udvidelse af korbuen. Korbuen blev udvidet og gjort spidsbuget sandsynligvis i forbindelse med korudvidelsen (jf. ovf.).⁴⁴ Triumfvæggen blev i den forbindelse dekoreret med nye, sengotiske kalkmalerier (kalkmalerier nr. 3, s. 4008). Spidsbuen blev formentlig 1864 ommuret til en rundbue (s. 3996).

Hvælv i koret. Formentlig kort efter korets udvidelse blev det overhvælvet med to høje *krydshvælv* (jf. fig. 41). Pillerne i øst og vest er enkeltfalsede, mens det midterste par er dobbeltfalsede. Alle har de skråt forløbende, to skifter høje kragbånd. Både skjold- og gjordbuer er spidsbuede og



Fig. 14. Syddøren set fra skibet (s. 3981). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The south door seen from the nave.*



Fig. 15. Romansk \uparrow vindue med frådstensstik set fra våbenhusets loft (s. 3982). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Romanesque \uparrow window with travertine arch seen from the loft of the porch.*

helstensbrede, og over skjoldbuerne er der et udkraget skifte. Skjoldbuerne er godt 25 cm højere end murene, og dette hul blev lukket med endnu en forhøjelse.⁵⁸ Ribberne er kvartstensbrede, og kapperne er halvstenstykke og kun let puklede; de er muret, så der dannes et sildebensmønster på isselinjen. Ved hvælvenes opførelse må tagværket over det forlængede kor også være opsat (s. 3997).

En *ommuring af gavlkammen* på skibets østre gavltrekant med røde munkesten er formentlig sket i senmiddelalderen. En \uparrow *toptinde* stak op over tagryggen, men den er helt ommuret i nyere tid (s. 3993).

Vestforlængelse og nye vinduer. Skibet blev forlænget med ca. 6 m mod vest, hvorved skibets \dagger vestgavl og \dagger taggavl blev nedtaget. Udvidelsen er opført af røde munkesten i munkeskifte. I både nord og syd fandtes et højsiddende, fladbuet

\dagger vindue, som kan have været oprindelige. Rester af stik til lignende vinduer findes over skibets tre nuværende vinduer, og det er muligt, at de blev indsat samtidig med forlængelsen mod vest.



Fig. 16. Koret set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The chancel seen from the east.*



Fig. 17. Hvælvet i skibets vestligste fag set mod øst (s. 3986). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The vault in the westernmost bay of the nave looking east.*

Hvælv i det forlængede skib. Efter skibets forlængelse og korbuens udvidelse (jf. kalkmaleri nr. 3, s. 4008) blev det overhvælvet med tre *krydshvælv* stående på dobbeltfalsede piller med tre sten høje, skråt forløbende kragbånd (jf. fig. 90). Både gjord- og skjoldbuer er spidsbuede og helstensbrede, og på dem hviler et let fremspringende skifte. Hvælvene har fremspringende, kvartstensbrede ribber, hvis nederste sten er affaset, og de mødes i cirkulære topskiver (jf. fig. 17). Kapperne er muret i regelmæssige skifter nederst, mens stenene mødes i et kort sildebensmønster på isselinjen. De to østligste hvælvs kapper er flade, mens det vestligste er mere puklet og derved højere (fig. 18).

De to østre hvælvpiller, som står op ad triumfvæggen (jf. fig. 40), fik formentlig allerede i senmiddelalderen afhugget de to fals mod vest for at gøre plads til to *†sidealtre* (s. 4035).

Våbenhus. Ud for syddøren blev der i senmiddelalderen opført et omtrent rektangulært våbenhus, der dog er sluttet til skibet i en skæv vinkel (jf. fig. 10).⁶² De lave mure var oprindeligt kun ca. 2,1 m høje, og de blev formentlig forhøjet 1864 (s. 3996).⁶³ Murene er af røde munkesten i uregelmæssigt munkeskifte, og i det sydvestre hjørne er der to genanvendte granitkvadre. Langmurene er afsluttet af en falset gesims. Døren i gavlen er formentlig ombygget 1864 (s. 3996), og den må oprindeligt have haft et fladbuet stik pga. gavlens blændingsdekoration (jf. ndf.). Et vindue fra 1864 er indsat i østmuren (s. 3997), og intet tyder på, at der oprindeligt var vinduer i bygningen. Gavltrekanten er prydet af en tredelt blændingsdekoration bestående af en central, spidsbuet højblænding delt af to ligeledes spidsbuede blændinger i bunden (fig. 19); over disse var der formentlig



Fig. 18. Hvælvet i skibets vestligste fag set mod vest (s. 3986). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The vault in the westernmost bay of the nave looking west.*

et cirkulært tårn. ⁶⁴ Denne flankeres på begge sider af to spidsbuede højblændinger kronet af en lille liggende, rombeformet blænding. Syv brynede kamtakker dækkes af røde hulsten; den øverste kamtak er fornyet. ⁶⁵ Bygningen er dækket af et sadeltag. Vestmurens side ind mod skibet blev istandsat 1875. ³²

Tårn. Efter skibets forlængelse blev et tårn rejst ved vestenden (fig. 22), hvorved vestforlængelsens gavltrekant blev nedtaget, så tårnets østmur står på skibets vestmur. Det har rektangulær grundplan og er i fire stokværk. Oprindeligt havde det omtrent samme højde som i dag, men den øvre del er ommuret 1859-60 (jf. s. 3994). Murene er



Fig. 19. Våbenhuset set fra syd (s. 3986). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The porch seen from the south.*



Fig. 20. Våbenhusets gavltrekan set fra loftet (s. 3986). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The porch's pediment seen from the loft.*

senmiddelalderlige i hvert fald op til og med andet stokværk, og de er opført som kassemure⁴⁴ i røde munkesten lagt i munkeskifte. Enkelte granitkvadre er genanvendt fra de ældre bygningsdele. Tårnrummet åbner sig mod skibet ved en bred, spidsbuet arkade hugget gennem skibets vestmur og sat i munkesten (jf. fig. 90). Mod vest har rummet et nyere vindue (s. 3997) indsat i et højt spejl med spidsbuet tvillingestik (jf. fig. 22), hvilket oprindeligt omgav et fladbuet \uparrow vindue, som var placeret ca. 12 skifter over spejlets bundkarm. I tårnrummets bagmure er der to fladbuede *spareblændinger* i både nord og syd samt tre mod vest (fig. 23); den midterste i vest er delvist ødelagt af det nyere vindues lave placering (s. 3997). Et *krydshvelv* med vederlag i murene dækker rummet, og dets ribber er nederst kvartstens- og øverst halvstensbrede. Kapperne er halvstenstykke, let puklede og muret

i regelmæssige skifter forneden, mens teglstenene mødes i sildebensmønster på isselinjen. Adgangen til de øvre stokværk sker gennem et delvist ommuret, samtidigt *trappehus*, som blev opført i røde munkesten i en ikke erkendelig skiftegang.⁶⁶ Den fladbuede dør i syd er placeret i et højt, spidsbuet spejl. Den leder ind til en højredrejet, cirkulær trappe med retkantet spindel. Trappeskakten, som oplyses af to små retkantede glugger, er dækket af trinvis udkragede, retkantede stik af bindere lagt på fladen. Stikket til den fladbuede overdør til andet stokværk fremstår delvist ombygget, hvorimod vangerne kan være oprindelige. Husets sydmur har falsgesims, hvorover er et halvtæg. I tårnets andet stokværk, hvor murene snævrer en sten ind, er en enkelt række stilladshuller synlige i nordmuren. Tredje stokværk har en nyere, retkantet adgang til skibets loft, den er muligvis etableret 1889.⁶⁷

Klokkestokværket er som nævnt fra 1859–60 (s. 3994), og dets udseende inden ombygningen er meget usikkert, da det blev istandsat flere gange (s. 3993 f.). Sikkert er det, at \dagger taggavlne vendte mod nord og syd (s. 3994), og de havde 13 kamtakker hver.⁶⁸ Der findes en ældre afbildning af tårnet udført af J. G. Burman Becker angiveligt 1856 (fig. 28), hvor gavlene dog allerede vender mod øst og vest (s. 3994). Flere af detaljerne er formentlig oprindelige, mens andre sandsynligvis var fra tidligere ombygninger. På tegningen havde tårnet to glamhuller mod syd flankeret af to cirkelblændinger, og mod øst fandtes endnu et glamhul placeret i en stor murblænding, hvis øvre smallere og fladbuede del rakte op i gavltrekanten. Gavltrekanten havde fire højblændinger, hvoraf nogle havde spidsbuet stik. Imellem disse var to lave, muligvis fladbuede glamhuller. Øverst fandtes en båndblænding, som løb op i en korsblænding. Taggavlen afsluttedes af de 13 brynede kamtakker.⁴⁶

Fig. 22. Tårnet set fra nordvest (s. 3988). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The tower seen from the north west.*

\dagger Tagrytter. Over koret fandtes 1589 en tagrytter (jf. fig. 129), hvori hang en \dagger messekløkke (s. 4067).²⁷ Rebet dertil var ført ned gennem et *klokke-rebshul* i det vestre hvælvs østlige kappe (jf. fig. 41). På korets tagværk er der aftryk af underdelen til tagrytteren (jf. s. 3997). 1755 var den nedtaget, og noget af tømmeret lå muligvis endnu i kirken.⁸

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Efter middelalderen blev der etableret tre krypser under kirken, henholdsvis en under koret og to under skibet, hvoraf de to vides endnu at findes.

En *gravkrypt under koret* er antagelig anlagt o. 1600 af Ellen Marsvin (s. 4073).⁵¹ 1812 nævnes, at adgangen nogle år tidligere var blevet tilmuret og nedgangen fyldt op.⁴⁹ Krypten (fig. 110-11), som strækker sig i hele korets længde, er rek-



Fig. 21. Våbenhusets indre set mod nord (s. 3986). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Porch interior looking north.*



tangulær, ca. 8×3,6 m, med en højde på ca. 2,2 m, og den er muret af røde munkesten (fig. 25). Den nuværende indgang fra nord er fra 1944 (jf. ndf.). Oprindeligt var der en \dagger nedgang fra skibets midtergang til en kurvehanksbuet dør i kryptens vestende; den er tilmuret med nye teglsten i løberskifte (23×5,5 cm).⁶⁹ Der var fem vinduer, henholdsvis et i øst, som endnu er i brug, og to i hver langmur; de søndre og det østligste i nord er tilmurede, mens det vestlige i nordsiden er fjernet ved indsættelse af døren 1942-44. Vinduerne var kurvehanksbuede med falsede og let smigede vanger. Rummet er dækket af to kvadratiske grathvælv med vederlag i murene.

Krypten blev hoveddistandsat 1942-44 ved arkitekt M. Bohn-Jespersen, hvor murværket blev repareret, og nye røde teglsten i munkestensformat blev lagt som gulv (fig. 25-26).⁷⁰ En ny, fladbuet og falset dør blev etableret i nordsiden af det

vestlige fag med en granittrappe udvendig langs koret. I øst blev et lille, fladbuet vindue indsat.⁷⁰

\dagger Muret begravelse i skibet (nr. 1, jf. s. 4084). En gravkrypt i skibets sydside neden for prædikestolen og knap 2 m fra trappen mellem kor og skib blev 2022 påtruffet i forbindelse med lægning af nyt gulv (s. 3996). Den var blevet anlagt i slutningen af 1500-tallet. Denne, eller \dagger nr. 2, omtales 1755 som en 'liden, åben begravelse' neden for korets krypt.⁸ 1812 nævnes, at den var fyldt op.⁴⁹

Krypten var rektangulær, ca. 320×216 cm, og muret af røde og gule renæssanceteglsten. Adgangen var ved en rektangulær skakt, ca. 240×110 cm, i skibets midtergang, hvor kisterne må være sænket ned, og derfra flyttet ind i krypten via en kurvehanksbuet dør. I sydsiden fandtes en ligeledes kurvehanksbuet luftskakt eller vindue, og rummet var dækket af et pudset grathvælv. Kryp-



Fig. 23. Spareblændinger i tårnrummets sydvæg (s. 3988). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Material-saving recesses in the south wall of the tower interior.*



Fig. 24. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the north.*

ten var 2022 delvist fyldt med sand og brokker, og den blev tilmuret igen.

†Muret begravelse i skibet (nr. 2, jf. s. 4085) vest for †nr. 1. Om dennes opbygning vides intet.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Af mindre ombygninger, som ikke præcist kan dateres, skal nævnes, at korets gesimser er blevet omsat i røde, nyere teglsten. Ligeledes er skibets mure blevet forhøjet med ca. 20 cm formentlig i forbindelse med opsætningen af det nye tagværk (s. 3997). I forhøjelsen er indmuret genanvendt egetømmer som støtte under det nye tagværk, og det stammer muligvis fra skibets ældre tagværk (s. 3998). Ved skibets østre gavlfod er der en lille, aftrappet konsol muret i teglsten i både nord og syd, som formentlig er samtidig med forhøjelsen. Gavltrekanter afsluttes af en yngre, teglsat pinakel belagt med hulsten (jf. s. 3998).

Kirkens mure er stabiliseret med jernstænger og -ankre på tværs af kirkerummet i hvert hvælvfag på nær tårnets. De er fra henholdsvis

1864 (korets første fag), 1920 (korets andet fag)³² og 1925 (skibets tre fag) (s. 3996), og de erstattede ældre †ankerbjælker af eg (jf. fig. 39 og 137); en enkelt egebjælke findes endnu i tårnrummet. Bjælkerne omtales tidligst 1859, hvor de fandtes i alle hvælvfagene.⁷¹

1665 skulle tårnet repareres 'ellers faldt det ned'.⁷² Nogle år senere, 1668, gennemgik kirken en istandsættelse, hvor mureren fik 160 mk. for at reparere kirken og tårnet med bl.a. 600 teglsten fra Vissenbjerg Kirke (*DK Odense 3361*). Tømmeren opsatte 'bokshoveder', dvs. krydsbånd, og nye lægter, mens en smed lavede murankre. Nyt bly blev indkøbt og oplagt af blytækkeren i stedet for noget bly, som var blæst ned.²⁸ 1672 lagde mureren nogle sten på taget, hvor de var blæst af, og året efter blev noget bly, som var blæst af, oplagt igen.²⁴

1720 var kirken i god stand, da den 'forleden år' var blevet repareret.⁷³ Under kirkeejer Ide Skeel til Arreskov (ejer 1731–42), enke efter Wulff Sieg-

fred von Holsten til Gelskov, blev kirken repareret, hvilket blev bevidnet af Tjernbogstaver på tårnets sydside med initialerne for både hende og ægteemanden.⁸ Muligvis blev tårnets bagmure i mellemstokværket på dette tidspunkt ommuret i røde teglsten (ca. 26×13×8 cm) lagt i krydsskifte. 1732 nævnes, at kirken var blevet repareret 'for nylig', hvilket kan have været Ide Skeels reparation.²⁹ 1746 var tårnet i dårlig stand.²⁹ 1755 omtales kirken som 'vel ikke prægtig, men dog af en ganske skikkelig anseelse', om end bygningens bredde ikke syntes proportioneret til længden (efter udvidelserne).⁸ Kirken var desuden vel vedligeholdt af ejeren Erik Skeel von Holsten til Arreskov.⁸

Også 1801 var kirken forsvarligt vedligeholdt,⁷⁴ men 1805 blev kirkeejeren mindet om at få istandsat nogle mangler ved kirken.³⁰ 1826 var fa-

caderne forfaldne og trængte til reparation.³¹ 1828 blev den vestlige gavl, formentlig på tårnet, samt et par spær og lægter beskadiget af et lynnedslag.³¹

Ombygning af tårnet 1859-60. Kirkens tårn var formentlig i dårlig stand i midten af 1800-tallet, hvorfor kirkeejeren E. E. Schaffalitzky de Muckadell lod klokkestokværket ombygge. Arbejdet skete uden tilladelse fra Kirkeministeriet, som pålagde ham at føre det tilbage.⁷⁵ Hvorvidt tårnet blev ombygget igen, er dog tvivlsomt (jf. ndf.), og det er efterfølgende blevet ommuret flere gange, hvilket gør det vanskeligt at se (jf. s. ndf.). Hverken menigheden, provsten eller biskoppen var begejstrede for det nye tårn, som de påstod, var lavere end det gamle og dermed havde mistet sin anseelse. Klokkerne kunne heller ikke længere høres over hele sognet, men kun i byen.

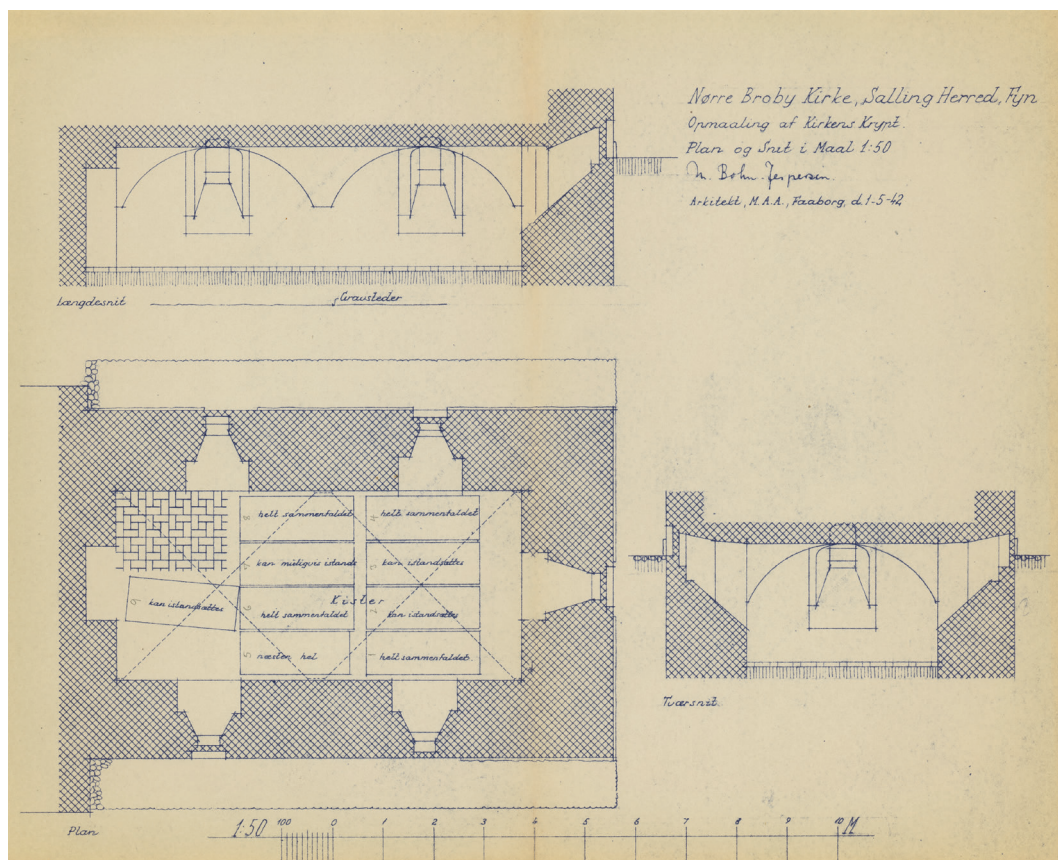


Fig. 25a-c. Krypt under koret inden istandsættelsen 1942-44 (s. 3991). 1:150. a. Plan. b. Længdesnit. c. Tværssnit. Målt og tegnet af M. Bohn-Jespersen 1942. – *Crypt below the choir before the refurbishing of 1942-44. a. Plan. b. Longitudinal section. c. Cross-section.*

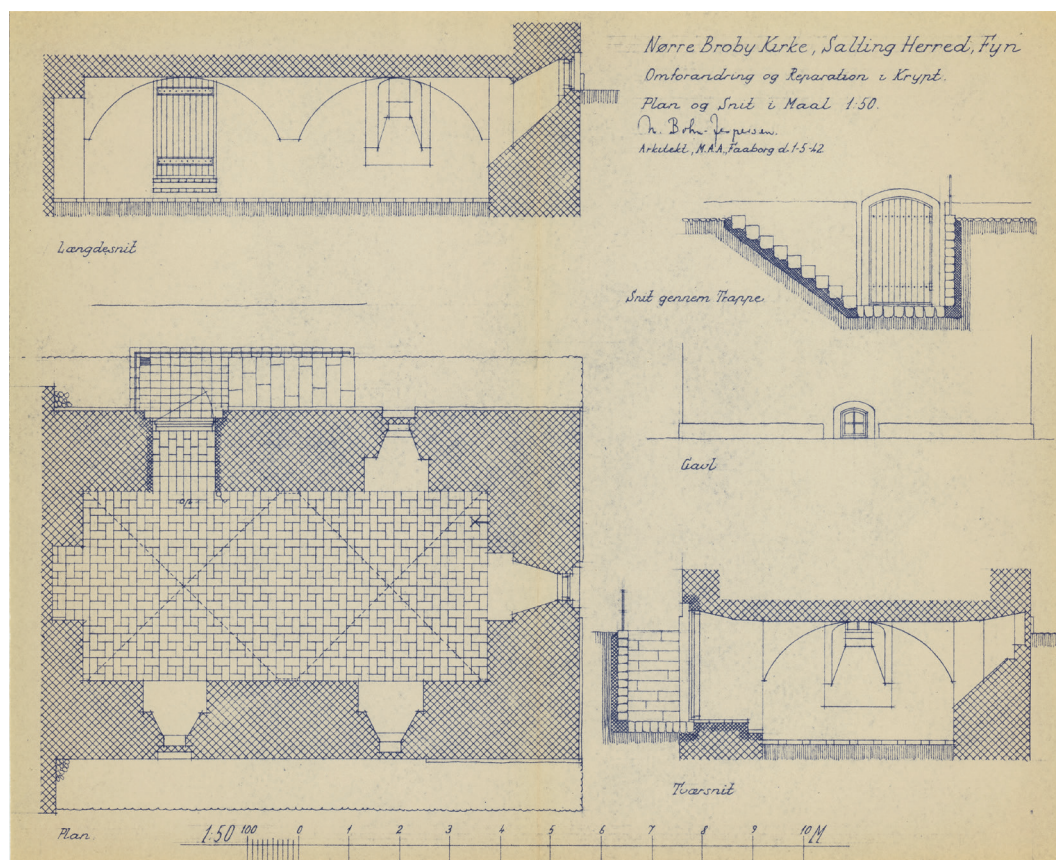


Fig. 26a-e. Krypt under koret efter istandsættelsen 1942-44 (s. 3992). 1:150. a. Plan. b. Længdesnit. c. Tværsnit. d. Snit gennem trappe. e. Opstalt af østgavl. 1:150. Målt og tegnet af M. Bohn-Jespersen 1942. – *Crypt below the chancel after the refurbishing of 1942-44. a. Plan. b. Longitudinal section. c. Cross-section. d. Section through the stairs. e. Elevation of the east gable wall.*

Ved ombygningen blev tårnets sydside, sydvesthjørnet og klokkestovværkets mure ommuret i røde teglsten (ca. 25×5,5×11 cm) lagt i krydskifte. Mod hvert verdenshjørne blev to fladbuede, faldede glamhuller indsat; mod øst og vest er de nu tilmuret. Mellem de tilmurede glamhuller findes et stort glamhul med rødmaledede luger, bag hvilke klokkerne hænger (s. 4065). Glamhullernes rundbuede stik er formentlig fra 1881, hvor de flankerende glamhuller nok blev tilmuret, og bagmuren omkring det store glamhul blev forstærket med en skalmur.³² Overdelen blev vendt, så gavlene står i øst og vest i stedet for i nord og syd som oprindeligt (jf. s. 3988). Det skulle ifølge kirkeejeren være nemmere at vedligeholde tårnets tag med de retvendte gavle, men de nye gavle blev

af kritikerne kaldt 'smalle og lidet rejsende'. Den østlige trekant blev dekoreret med fem spidsbuede højblændinger, hvoraf den midterste har tvillingstik. Under den øverste kamtak er der en korsblænding stående på en kort båndblænding. Herudover er der tre små, fladbuede glugger. Sidstnævnte findes også i vestgavlen, hvor de er faldede; den vestlige trekant er ellers blank. Gavltrekanterne afsluttedes angiveligt af 'fire murtinder på hver side', dvs. ni kamtakker, men i dag er der 11, hvoraf en del er ommuret 1977 og 1982 (s. 3996). De har bryn med tandsnit. Det gamle tømmer i tagværket kunne angiveligt ikke række så langt, da retningen blev vendt, hvorfor taget blev lavere end før (jf. s. 3997). Ved ombygningen blev tjernbogstaverne formentlig nedtaget (jf. s. 3994).⁷⁶

Istandsættelsen 1864 omhandlede primært kirkens inventar (jf. s. 4014), men også for bygningens vedkommende skete der forbedringer. I korets østfag blev en ankerbjælke erstattet af en jernstang, og vinduet i samme fag blev flyttet fra nord til syd og alle rammerne fornyet (jf. s. 3997).⁷⁷ Korbuen kan ved denne istandsættelse have fået sin nuværende, rundbuede form.⁷⁸ Formentlig blev våbenhusets yderdør ommuret og en træbjælke indlagt som overligger over den retkantede dør (jf. fig. 19). Muligvis blev også husets loft og tagværk fornyet ved denne istandsættelse (s. 3997 f.). Loftsbrædterne blev lagt oven på tagværkets bindbjælker, som derved blev synlige, og murene blev forhøjet med to skifter, så de blev indlejret deri.

1884 var kirken igen under hovedreparation,³² og 1894 kaldes den dårligt vedligeholdt. Året efter skulle bl.a. tårnet istandsættes.⁷⁹

1913 blev tårnets sydvestlige hjørne ommuret i normalsten, og kammene over våbenhuset blev ligeledes ommuret.³³ Derudover trængte både gulve, vinduer og sugfjæle til fornyelse og tårnets murværk til udbedring. Trappehusets trappe, spær og lægter samt spær, lægter og tagsten over korets søndre side skulle istandsættes.²⁶

Istandsættelse 1925. Både bygning og inventar (s. 4014) blev gennemgribende istandsat 1925 ved arkitekt Knud Lehn Petersen. Den smalle trappe mellem kor og skib blev fornyet og udvidet i næsten hele korbuens bredde. To små 'podier' blev dannet ved hver side af den, muligvis pga. korbuens skævhed (jf. fig. 10). Under pulpituret i tårnrummet blev der indrettet to små rum med panelvægge af træ. Det søndre benyttes som præsteværelse og til opbevaring, mens det nordre rummer opgangen til pulpituret. Gulvene blev fornyet (jf. ndf.). Omkring vinduerne blev der i bagmuren udhugget en halvstensfals afsluttet med kurvehanksbuet stik (jf. fig. 40). Jernstænger blev indsat i skibets hvælvfag i stedet for tårnankerbjælkerne. Tårnets egebjælke blev istandsat.⁵¹

1941 blev et tårnhalvtag på nordsiden over kirkens tårnbrandredskaber fjernet.³⁶

1977 blev tårnets vestre taggavl istandsat, hvor hele den søndre række kamtakker og den midterste samt de to øverste i nord blev ommuret i røde normalsten og belagt med røde vingetegl.⁸⁰

1981-82 blev tårnets murværk istandsat, hvorved der blev fundet udvendige tårnkalkmalerier (s. 4011). De østlige kamtakker blev ommuret med røde normalsten, og ligeledes blev den vandrette afslutning på korets kamtakker ommuret.⁸⁰

Indvendig istandsættelse 2003. Kirkens indre flader blev istandsat 2003, hvorved der fremkom kalkmalerier flere steder i kirken (s. 4001). Ankerbjælken i tårnrummet blev repareret.⁵¹

Gulve. I koret ligger et fyrretræsgulv fra 2019-20, hvori er et indlagt kvadrat af gule normalsten omkring døbefonten (jf. fig. 41). Skibets, våbenhusets og tårnrummets gulve er lagt 2021-22 af samme gule normalsten på fladen. Mellem kor og skib er der fem trin af granit fra 1925. Skibets gulv ligger ca. 10 cm lavere end våbenhusets, hvilket er afhjulpet ved en svagt skrånende rampe ud for syddøren. Under stolestaderne er der brunlakerede trægulve fra 1925 (jf. ndf.). I de små rum under pulpituret i vest er der nyere betongulve.

†*Gulve.* 1803 var gulvet af mursten og 'meget godt'. I korbuen skulle to trin omlægges.³⁰ I 1820'erne og 1830'erne nævnes gentagne gange, at gulvene var sunket og skulle omlægges.³¹ 1864 blev en tilhugget sten formentlig af granit lagt som trin ved indgangen til våbenhuset.³³ Samme år fik korets gulv formentlig fliser, mens dets mursten blev genanvendt i våbenhuset. Den østligste del af skibets gulv op til korbuen skulle lægges i niveau med det øvrige gulv, og det blev formentlig sænket, og et nyt, nedre trin blev etableret i korbuen.⁸¹ Gulvene var af mursten lagt i et sildebenslignende mønster (jf. fig. 91). 1869 blev det øverste trin i kortrappen udskiftet med en stenflise, og trægulvet foran alteret blev fornyet.²³ 1887-88 blev gulvene under stolestaderne ufuldstændigt repareret, og det måtte udføres igen.³² O. 1905 ønskedes nye gulve i det meste af kirken, men det synes ikke at være udført, idet det 1913 omtales, at gulvet 'gabte' stærkt.⁸² Gulvene blev fornyet ved istandsættelsen 1925 (jf. ovf.) med murstensgulve i midtergangen og bræddegulve under stolene.⁸³ 1953 var der et stribet væg til væg-tæppe i koret og en løber på trappen og i midtergangen (jf. fig. 131). 1996 blev der lagt nyt trægulv i koret, hvorved tæppet blev fjernet.³⁶



Fig. 27. Det forlængede kors senmiddelalderlige tagværk set mod vest (s. 3997). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Late Medieval roofing of the extended chancel looking west.*

Døre. Syddøren er formentlig ombygget efter middelalderen, hvor den er blevet udvidet i bredden og har fået kurvehanksbuet stik i bagmuren (fig. 14). Mod våbenhuset er den ret afsluttet.

Vinduer. Kirken har otte rektantede, hvidmalede trærammer med dannebrogssinddeling fra 1864, og i våbenhusets østmur er der et lille, spidsbuet støbejernsvindue fra samme år.⁸⁴ Rammerne blev istandsat 1984.⁵¹

†*Vinduer.* 1803 var vinduerne hele, men temmelig dunkle, og der ønskedes et vindue i den vestre gavl for at give lys under pulpituret.³⁰ Det blev formentlig indsat senest 1827, hvor nye store, rektantede vinduer med trærammer blev indsat i hele kirken. I korets nordside i første fag må der på dette tidspunkt være indsat et vindue, som 1864 blev flyttet til fagets sydside (jf. ovf.).⁸⁵ Forinden var vinduerne 'små og mørke'.³¹ 1859 omtales

vinduerne som 'slette salsvinduer'.⁴⁴ De fleste af kirkens ruder var uigennemsigtige 1862–63, og nye, rundbuede jernvinduer overvejedes i stedet for trærammerne, som dog i stedet blev fornyet (jf. ovf.).³² O. 1900 var vinduerne malet i en mørk farve (jf. fig. 9), og de blev malet hvide formentlig ved istandsættelsen 1925; frem mod dette nævnes flere gange, at de trængte til fornyelse.⁸⁶

Lofter. Våbenhuset har et fyrretræsloft, som kan være fra 1864, hvor tagværket formentlig også blev fornyet (s. 3998). Det ligger på tagværkets bindbjælker og består af profilerede brædder og profillister langs bindbjælkerne. Det er malet lysegråt, mens bindbjælkerne er mørkegrå. †Loftet blev fornyet 1803.³⁰

Tagværker. Korets tagværk, som højst sandsynligt er samtidigt med opsætningen af hvælvene i den senmiddelalderlige korforlængelse (s. 3984),

består af ni spærfag af eg.⁸⁷ De står på to murremme, hvorpå er spærfodder med spærstivere, og spærene bindes sammen af et krummende sæt krydsbånd og et hanebånd, som skærer hinanden og er fastgjort til spærene med hagebladninger (fig. 27). Tagstolen er afstivet i længderetningen med udsavede planker som stormlægter. Fagene er nummereret fra vest mod øst med firkantstik i nord og øksehugne streger i syd. På fag nr. 6 og 7, henholdsvis på øst og vestsiden deraf, er der aftryk af underdelen til en †tagrytter (s. 3990). Det viser sig som en ujævn og slidt overflade på kryds- og hanebåndene.

Det forlængede skibs tagværk er nyere og af fyrretræ. Det består af 21 nummererede spærfag med hvert to hanebånd samt et unummereret gavlfag over skibets østgavl. Romertallene stiger fra øst mod vest, men nr. 1-8 er opsat i uregelmæssig rækkefølge, mens nr. 9-21 er i korrekt rækkefølge, hvorfor det kan være nedtaget og opsat igen.

Våbenhusets tagværk, som kan være opsat 1864 (jf. s. 3996), er primært af fyr (jf. fig. 20), og kun et enkelt spær og et hanebånd er af eg. Det har fem spærfag stående på en bindbjælke, som er synlige i bygningens indre (jf. fig. 21) og bundet sammen af et hanebånd. Bindbjælkerne hviler på en rem i hver langmur. En ankerbjælke liggende på hanebåndene er fastgjort i gavltrekanen.

Tårnets tagværk er muligvis yngre end ombygningen 1859-60, hvor det gamle tagværk skulle være genanvendt, så det fik en lavere taghældning (s. 3994). Det nuværende tagværk har ingen indikationer på at være genanvendt, og det kan være udskiftet siden. Tømmeret er overalt af fyr, og der er seks spærfag med spærsko, spærstivere og to hanebånd for hvert fag, mens de to midterste fag har krydsbånd. I hver side er der fire stormlægter. Tømmeret er nummereret fra vest mod øst med romertal. Alle tagværkerne afsluttes udvendig af *sugfæle*.

†*Tagværker*. På vestsiden af skibets østlige gavltrekan er der spor fra et ældre tagværks østligste gavlfag, som har ligget op ad en kam af munkesten (s. 3993). Ligeledes er der på tårnets østmur et mørtelaftryk af vestforlængelsens vestligste to spær. Begge spor vidner om et ældre tagværk

Fig. 28. Kirken set fra øst og syd. Tegnet af J. G. Burman Becker 1856. I KB. – *The church seen from the east and south.*

med ca. 0,5 m lavere tagryg end det nuværende. I skibets forhøjede murkroner er der indmuret ældre egetømmer med hagebladninger og taphuller formentlig fra et ældre tagværk.

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra korets tagværk er 2023 udtaget 11 boreprøver fra spærene. Prøverne kunne ikke dateres.⁸⁸

Klokkestolen er formentlig fra 1859-60 og består af to remme, som hver bærer tre stolper støttet af fire skræstivere og afsluttes af en bjælke. Konstruktionen er indmuret øst-vest midt i tårnets klokkestokværk, og klokkerne (s. 4065) hænger i hver sin ende ved de store glamhuller.⁸⁹

Tagbeklædning. Hele kirken er dækket med røde vingetegl fra 1982-83.²⁶ På korets og våbenhusets kamtakker ligger der hulsten, hvoraf størstedelen er nye, men enkelte på våbenhuset er fra middelalderen.⁵¹

†*Tagbeklædning*. 1589 var kirken teglhængt 'ved tårnet på sydsiden og nordsiden og noget ved østenden på nordsiden'.²⁷ Resten af tagfladerne var dækket af bly, som 1665 trængte til reparation.⁹⁰ 1755 var koret og halvdelen af skibet dækket med bly, mens resten var belagt med tagtegl.⁸ 1776 blev der givet kongelig tilladelse til at ombytte det forfaldne blytag med sten,⁹¹ men 1807 var koret endnu dækket med gammelt bly, mens resten var dækket af tegl.⁹² 1812 blev der givet tilladelse til at nedtage noget bly,⁹³ som 1814 blev nedtaget og solgt på auktion, hvor overskuddet gik til byens skole. Som erstatning blev oplagt tagtegl.⁹⁴ 1825 skulle et hul i taget, som var tætnet med halm, lukkes med de nedfaldne tagsten.³¹ 1865 skulle nogle smalle tagsten på nordsiden udskiftes til andre af en passende bredde.³² 1872 var det resterende blytag utæt, og to år senere blev det udskiftet med sten og blyet solgt på auktion igen til fordel for skolen.³⁰ 1891 skulle glastagsten indsættes i taget for at give lys over hvælvene.³² 1934 havde en storm ødelagt en del af tagbeklædningen, og ti fag måtte omlægges.²⁶ Ved udskiftningen af tagbeklædningen 1982-83 blev der obser-



Nørre Broby Kirke, Sallingherred, Fjær.
1856.

veret *teglværksmærker* på de ældre tagsten. Nogle vingetagsten havde formentlig et mærke fra det middelalderlige teglværk ved Helligåndskirken i Lübeck, mens to andre ret almindelige mærker ikke kunne henføres til bestemte teglværker.⁹⁵

Murbehandling. På skibets sydfacade set fra våbenhusets loft er der bevaret flere puds- og kalklag, som kan stamme fra middelalderen, inden våbenhuset blev opført (jf. fig. 15).

Farveholdning. Kirkens facader er hvidkalkede med sortmalet sokkelmarkering mellem 40 og 85 cm høj. Gavlenes kamtakker var o. 1900 kalkede mørke (jf. fig. 9), som det endnu ses på Øster Hæsinge Kirke, hvor de er røde. Indvendig er væggene også hvidkalkede på nær koret's østvæg, som er kalket blå formentlig ved istandsættelsen 1925 og nykalket 2019–20 (jf. fig. 131 og 41).⁵¹ Farven blev sandsynligvis valgt for at fremhæve altertavlens forgyldning (s. 4016).

Opvarmning. Kirken har et gasfyr fra 2008 placeret i en fyrcælder fra 1964 nord for tårnet. Den opvarmes med nye pladeradiatorer i koret, tårnrummet og våbenhuset, mens der under stolestaderne er rørovnene fra 1964.⁵¹

†*Opvarmning.* 1880 fik kirken to *kakkelovne*. Den ene stod i skibets første fag i nord og den anden i vestfaget i syd (jf. fig. 91), og deres fælles †skorsten var ført op til taget midt over skibets andet hvælv (jf. fig. 9).⁹⁶ 1883 skulle noget kul, som blev opbevaret i den nederste stol, fjernes.³³ 1909 trængte ovnene til istandsættelse.²⁶ 1919 fik kirken en ny *kalorifer* fra C. M. Hess; den stod i vestfaget ved nordvæggen med skorstenen op gennem tårnet; skorstenen findes endnu.⁹⁷ 1946 blev en udskiftning overvejet, men synes ikke at være sket.²⁶ 1962 var det gamle varmeapparat delvist defekt,⁹⁸ og to år senere blev der installeret centralvarme med et *oliefyr* placeret i fyrcælderens.⁹⁹

Elektricitet/belysning. Kirken fik indlagt elektrisk lys 1914.¹⁰⁰

Fortov. Omkring kirken ligger et fortov fra 2009 bestående af piksten oven på et lag tjærepap.³⁸

†*Fortov.* 1869–70 blev der lagt et 1,5 alen bredt fortov af kampesten omkring kirken.²³ 1892 skulle der lægges et brolagt fortov i cement på sydsiden.³²

†GLASMALERIER

†*Glasmalerier.* 1) Et vindue med våbenskjolde er omtalt 1857 (jf. fig. 59), hvor våbenerne også blev aftegnet (fig. 29). De er middelalderlige i deres udformning, men har ikke kunnet identificeres. Det ene er lodret delt med tre røde sparrer i 1° felt og en sort halv ørn eller en vinge fast på delingen i 2° felt. Det andet er udelt med en sort grif.

2) 1755 nævnes, at der på nogle af vinduerne havde været adelige våbener. Et af dem var endnu delvist bevaret, og under det fandtes indskriften »Frue Alhed«, sandsynligvis for Alhed Bendixdatter Norby (†efter 1600), g.m. Erich Venstermand (†1599).⁸



Fig. 29. To uidentificerede våbenskjolde, malet på et †vindue. †Glasmaleri nr. 1 (s. 4000), tegnet af J. G. Burman Becker o. 1857. I KB. – *Two unidentified coats of arms painted on a †window. †Stained glass window no. 1.*



Fig. 30. Kalkmalerier nr. 1 og 2 (s. 4001). Senromanske og sengotiske kalkmalerier på nordvæggen i det romanske kor. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wall paintings nos. 1 and 2. Late Romanesque and Late Gothic wall paintings on the north wall of the Romanesque chancel.*

KALKMALERIER

Kirken har kalkmalerier fra flere perioder både synlige og nu overkalkede. På korets nordvæg i andet fag ses resterne af overlappende malerier, hvoraf de ældste er senromanske og de yngste sengotiske. På triumfvæggen er der også malerier fra de to perioder, bl.a. Maria med Jesusbarnet. Flere sengotiske \dagger kalkmalerier på triumfvæggen og hvælvene er observeret gennem tiden, og udvendig på tårnets facader har der været kalkmalede dekorationer fra anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

Ved den indvendige istandsættelse 2003 fremkom kalkmalerier fra flere perioder på korets nordvæg, på triumfvæggen og på hvælvene.¹⁰¹ Malerierne var meget fragmentariske, men de to partier på væggene blev bibeholdt synlige i kirkerummet, da de har stor kunstnerisk og kulturhistorisk værdi.¹⁰² De blev restaureret og konserveret samme

år af Lise Thillemann.¹⁰³ Fragmenterne på hvælvene blev kalket over.

1) (Fig. 30–34), o. 1200, senromanske og formentlig malet kort efter kirkens opførelse på det første pudslag på bagmuren. Koret var formentlig dekoreret på alle vægflader, som det f.eks. kendes fra Sanderum (DK Odense 2931) og Råsted Kirker (Randers Amt).¹⁰⁴

På korets nordvæg i det nuværende andet fag (det romanske korets nordvæg) ses fra øst mod vest: en bort omkring det \dagger romanske vindue i øst, Jesu fødsel og Besøgelsen. Øverst afsluttes maleriet af en bred kronfrise (fig. 30 og 31a).¹⁰⁵ Det er delvist dækket af resterne af gotiske malerier (jf. s. 4007), hvælvet (s. 3984) og keramikrelieffet nedenfor (s. 4061). Motiverne afsluttes ca. 50 cm under skjoldbuens top og fortsætter bag denne, ned bag relieffet samt under kalklagene på de nu hvidkalkede vægge.¹⁰⁶

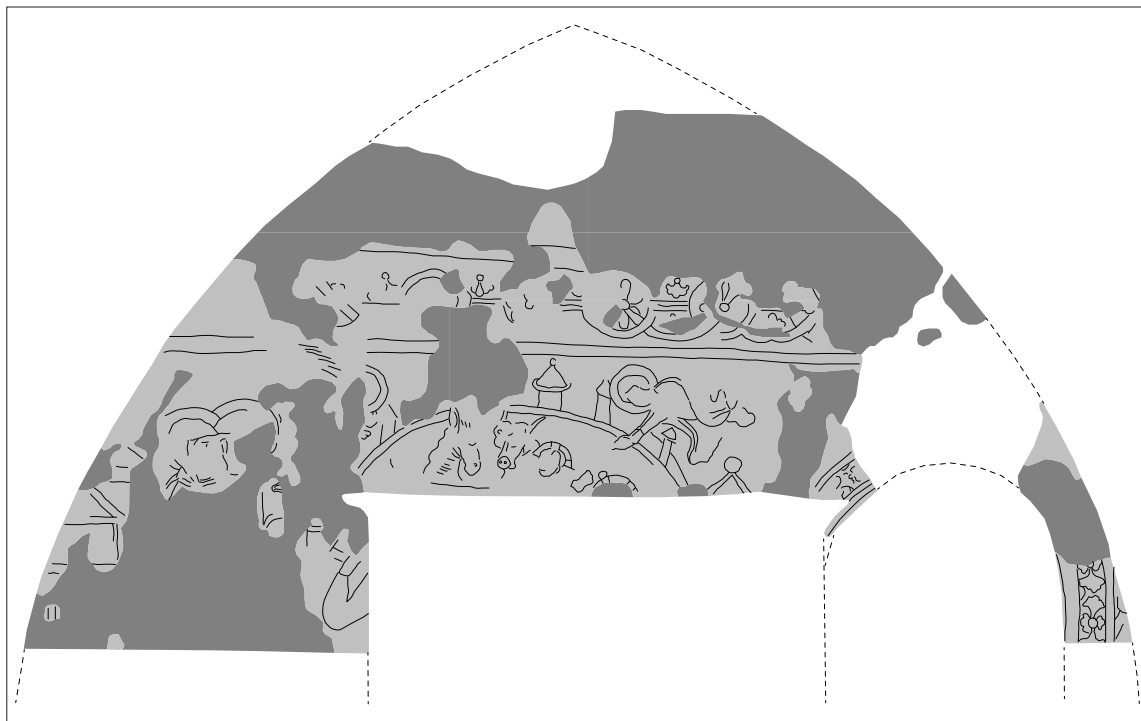


Fig. 31a. Opstregning af kalkmalerier på det romanske kors nordmur (s. 4001). Lys grå farve: senromanske malerier. Tegnet af Morten Larsen 2023. – Drawing of the wall paintings on the Romanesque chancel's north wall. In light grey: Late Romanesque paintings.

Vinduesborten (jf. fig. 30 og 31a), som er detaljeret og stramt opbygget, er udført som to okkergule bånd, hvorimellem der er blomster udformet som en midtknop med to gule sideblade og to grønne palmetteblade.

Jesu fødsel (fig. 31a og 33) skildres som en figurgruppe bestående af fra højre: det øverste af en mulig korsglorie eller hovedbeklædning (måske Josef), en rund, gul genstand, Jesusbarnets hoved med korsglorie, en okse i trekvartprofil og et æsel i profil. Til venstre ses resten af en hvidklædt, bøjet arm og en løftet hånd. Figurerne er omgivet af en buet mur med seks små og store tårne med kegleformede tage. Muren kan være Betlehems bymur eller en måde at vise, at scenen foregår indendørs.¹⁰⁷ Over muren svæver i hver side en engel med glorie og skyfragment; den højre engel er bedst bevaret, mens kun undertegningen er tilbage af den venstre (jf. s. 4003). Den højre har brunt hår, er iklædt gul kjortel og hvid kappe og rækker en gul genstand ned mod Jesusbarnet.

Vestligt er afbildet *Besøgelsen* (jf. fig. 31a) med to kvindefigurer stående tæt sammen, den venstre foran den højre, og med de glorieomkransede ansigter vendt mod hinanden i trekvart profil. De bærer begge hovedklæde med halsbind. Kvinden til venstre, måske Maria, er iklædt rød dragt, mens den højre, måske Elisabeth, er i en okkergul dragt. Til venstre for kvinderne ses en bygning med spids tagryg, som forsvinder bag skjoldbuen.

Billedfeltet er øverst afsluttet af en *kronfrise*, ca. 33–36 cm høj, bestående af to gule bånd med en blomsterfrise imellem (jf. fig. 31a og 33). Frisen er opbygget af hvide cirkler forbundet af gule bånd og med en tværgående, tofarvet 'stang' i midten. I cirklerne mødes båndene i en blomst, mens de mellem cirklerne mødes i en knop med palmetteblade. Den romanske puds slutter ca. 18 cm over det øverste bånd.

Triumfvæggen har ligeledes senromanske malerier, der oprindeligt var inddelt i figurfelter omgivet af geometriske borter. *Nord for korbuen* er

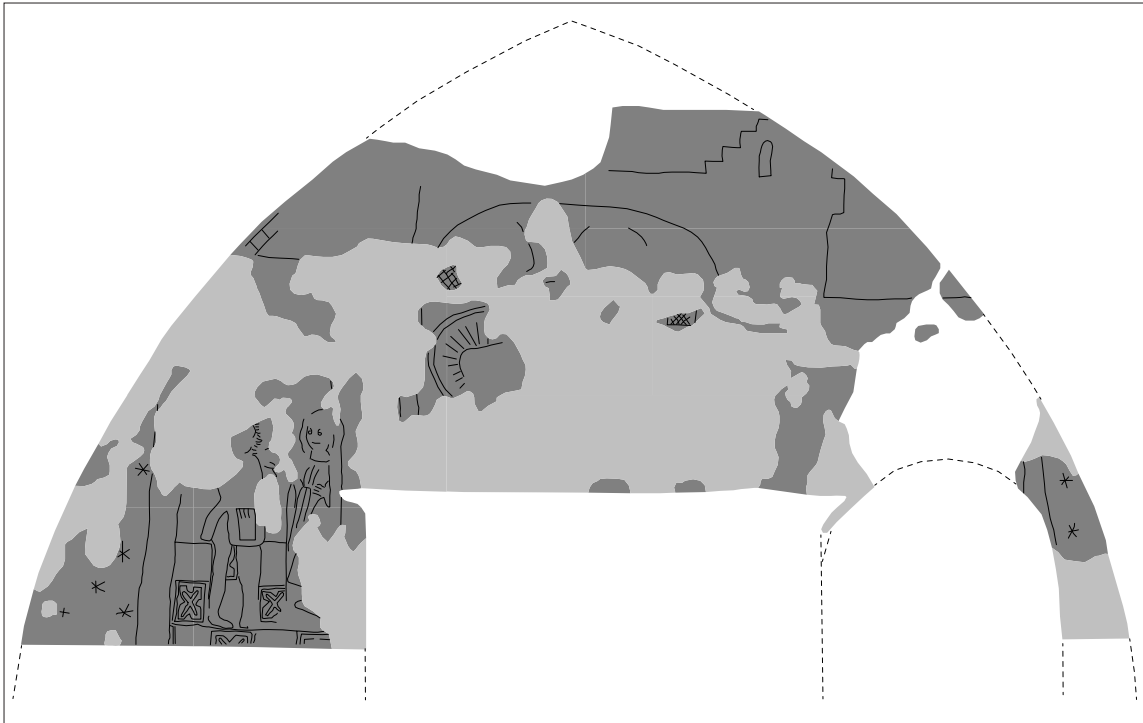


Fig. 31b. Opstregning af kalkmalerier på det romanske kors nordmur (s. 4007). Mørk grå farve: sengotiske malerier. Tegnet af Morten Larsen 2023. – *Drawing of the wall paintings on the Romanesque chancel's north wall. In dark grey: Late Gothic paintings.*

en fremstilling af Maria med barnet hvorover en række siddende figurer (fig. 32).¹⁰⁸ Fragmentet skæres af hvælvet og et sengotisk kalkmaleri (nr. 3, s. 4008), som har ødelagt den højre del af det.

Maria med barnet (fig. 32) er den bedst bevarede del af udsmykningen. Maria er fremstillet siddende med Jesusbarnet på skødet og set forfra med ansigtet i trekvartprofil. Kun hendes højre side er bevaret, og af ansigtstrækkene er kun øjenbrynene tilbage. Hun bærer hvidt hovedlin med fine, blå folder (fig. 34) og et halsbind, som løber ned bag ryggen, og hun er iklædt en rød kappe over hvid kjortel. Jesusbarnet sidder på hendes venstre arm, mens hun i højre hånd holder en gul stav foran kroppen. Scepteret ender i en hvid lilje, som forsvinder ind bag hvælvet's gjordbue. Af Jesusbarnet er der kun bevaret en fod og underben samt lidt hvid kjortel og okkergul kappe.

En vandret *bort med geometrisk mønster* over Maria afgrænser det nedre billedfelt fra et øvre felt (jf. ndf.). Borten, som er dårligt bevaret, er ca. 25

cm høj, og mønsteret består af trekanter, T-former og rektangler.

Det øverste, meget fragmentariske figurfelt indeholdt formentlig en *række af siddende figurer* (apostle?). Synlig er endnu fragmenterne af en højre fod under en hvid klædefold. Overkalket er det dertilhørende venstre knæ dækket af klædefolder, som indikerede, at figuren var siddende. Personens øvre del er dækket af gjordbuen. Herudover fandtes et okkergult felt med detaljer af røde og hvide linjer (måske en stoleryg?) og måske overkroppen af endnu en figur klædt i hvidt(?).¹⁰⁹

På *triumfvæggens nordlige del over hvælvet* kan kanten af det ældste pudslag med få rester af røde og gule farvespor ses.

Teknik og farver. De senromanske kalkmalerier er udført på en fin, brungul malepuds, hvis overflade ikke var glittet.¹¹⁰ Herpå var der flere steder et tyndt svummelag i samme farve som pudsen, og som dækkedes af et egentligt, heldækkende svummelag, hvorpå fortegningerne blev udført i





Fig. 33. Jesu fødsel. Detalje af senromansk kalkmaleri (nr. 1) på korets nordmur (s. 4002). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Nativity. Detail of Late Romanesque wall painting (no. 1) on the chancel's north wall.*

rød okker vådt i vådt (*al fresco*). Oven på fortegningerne er selve malerierne malet med flere farvelag og stor detaljeringsgrad.¹¹¹ Baggrundsfladerne var malet først i blåt, gråt og grønt. En lys rød underfarve blev benyttet til klædedragterne, og en kraftig gul okker blev anvendt som bund for hudfarverne. Derpå fandtes flere fladebemalinger, hvorefter der til sidst var udført detaljer og konturer som højlys i hvidt, foldekast i tøjet i mørkt okkerrødt og blåt (jf. fig. 34), detaljer i grønt på hvid baggrund samt afsluttende konturer i sort, rød okker og hvid.¹¹² Den blå farve, ultramarin, var lavet af pigment af det kostbare, importerede lapis lazuli.¹¹³

Fig. 32. Kalkmalerier nr. 1 og 2 (s. 4001 og 4007). Senromanske og sengotiske kalkmalerier på triumfvæggen mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wall paintings nos. 1 and 2. Late Romanesque and Late Gothic wall paintings on the chancel arch wall to the north.*

Værksted, stil og datering. Den senromanske udsmykning svarer til de romanske kalkmalerier i nabokirken Sønder Broby, hvis malerier dateres til slutningen af 1100-tallet eller begyndelsen af 1200-tallet. Malerierne i Nørre Broby må være udført af samme værksted o. 1200. Den sirlige og detaljerede maleteknik og stil er påfaldende ens mellem fragmenterne i de to kirker, hvor f.eks. figurfremstillingen er næsten identisk, og korvæggens kronfrise genfindes på Sønder Brobys apsisbue. Begge kirkers malerier føjer sig til de få kendte, senromanske kalkmalerier på Fyn, som findes i Sanderum, Fraugde, Sønder Nærå og Skamby Kirker (*DK Odense* 2931, 3540, 3865 og 5444).¹¹⁴

Opstillingen på nordvæggen i koret med Besøgelsen og Jesu fødsel findes tilsvarende på nordvæggen i Sanderum Kirke (o. 1225, *DK Odense* 2931), Førslev Kirke (o. 1200, *DK Sorø* 999), Fjenneslev Kirke (1150-1200, *DK Sorø* 324) og Råsted





Fig. 35. Kalkmaleri nr. 3, kvaderbemaling, og nr. 4, rødt rankeværk, samt †kalkmaleri nr. 2, sorte kvadre langs korbuen (s. 4008 og 4010). Foto Lise Thillemann 2003. I NM. – *Wall painting no. 3, ashlar decoration, and no. 4, red pampre, as well as wall †painting no. 2, black ashlar along the chancel arch.*

Kirke (1100-1125, Randers Amt).¹¹⁵ Kalkmaleriet har en næsten identisk opbygning af motivet som et tysk relief skåret i hvalrostand fra begyndelsen af 1100-tallet; relieffet har muligvis haft et ottonsk forbillede.¹¹⁶

Placeringen af Maria med barnet nord for korbuen kendes fra flere kirker og kunne anvendes som sidealterbillede som i nichen i Framlev Kirke (DK Aarhus 2059).¹¹⁷ Her sidder hun som i Nørre Broby med Jesusbarnet på det ene knæ og holder

Fig. 34. Marias glorieomkransede ansigt. Detalje af senromansk kalkmaleri (nr. 1), o. 1200, på triumfvæggen (s. 4003). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The face of Mary surrounded by a halo. Detail of Late Romanesque wall painting (no. 1), c. 1200, on the chancel arch wall.*

et liljescepter. Ligeledes har hun samme placering i kirkerne i Måløv (DK Kbh.Amt 620), Hvorlev (Randers Amt), Brorstrup (Aalborg Amt) og Bindslev (Hjørring Amt).

2) (Jf. fig. 30 og 31b), sengotisk dekoration på korets nordvæg i nuværende andet fag, som er malet oven på det senromanske kalkmaleri (nr. 1), før det forlængede kors hvælv blev opført (s. 4001).¹¹⁸ Det er meget fragmentarisk bevaret, og motiverne kan derfor ikke identificeres ikonografisk. Maleriet strækker sig over samme flade som det ældre (s. 4001), men var dog ca. 25 cm højere på en murforhøjelse (jf. s. 3983). Det fortsætter ind bag hvælvets skjoldbue og bag relieffet og de senere kalklag nedenfor.

Maleriet forestiller en stor, lyserød bygning med en stor bueåbning øverst og en kamtaket

gavl eller tårnbygning til højre hvori et slankt, rundbuet vindue (jf. fig. 30 og 31b). Midt under den store bue ses en hovedbeklædning i en stråleglorie. Ovenfor er der en rest af krydsskravering, hvilket også genfindes under den store bues østlige del; muligvis har det forestillet blysprossede vinduer. På hver side af bygningens store bue er der en mindre bue, som til højre findes ca. 25 cm over det romanske vindue i hvis smige, der også er gotiske kalklag (jf. s. 3982). Under den lille bue til venstre ses en mand og en kvinde (jf. fig. 30 og 31b). Han har rødt hår og hun 'skønjomfruhår' i to snoninger omkring ansigtet. Begges ansigtstræk er malet op med sort, dog er kinder, læber og kvindens halsudskæring oprindeligt gullige. Manden er klædt i kort, rød og opslidset kofte med hvidt forstykke og stramme, rødlige hoser samt sorte sko. Kvinden har hvid kjole med rød kappe over. De står på et fornemt, skakternet gulv af mønstrede, hvide og røde fliser (jf. fig. 30).¹¹⁹ Sorte og røde stjerner har udfyldt områderne uden om de figurative malerier.

Teknik og farver. Et tykt kalklag blev lagt direkte oven på det senromanske maleri, og herpå blev der malet med tykke penselstrøg.¹²⁰ Farverne var primært holdt i nuancer af hvidt, rødt og sort.

3) (Jf. fig. 32 og 35-36), sengotiske. På *triumfvæggen mod nord* er der samtidig med udvidelsen af korbuen (s. 3984) udført såkaldte 'murermeisterbemalinger' oven på de senromanske kalkmalerier.¹²¹ Dette blev gjort inden hvælvslagningen i skibet, idet kalklaget fortsætter ind bag hvælvet. Nederst ses en stor, kronet person og en mindre mandsfigur, og øverst findes en kvaderbemaling langs korbuen.¹²²

Den store figur (fig. 36), ca. 70 cm høj, er set forfra og har et ægformet hoved med sort hår. Ansigtet har markerede øjenbrynsbuer, som løber ned i små, cirkulære næsebor, både øjnene og munden, som sidder højt i ansigtet, er spidsovale, og mellem dem er store, indridsede æblekinder. Kronen består af forskellige rombe-, spidsoval-, cirkel- og korsformer. Hovedet og kroppen er forbundet ved en usædvanlig lang, smal hals. Kroppen er timeglasformet med bælte i taljen, og en sort kappe omkranser den; både bæltet og kappen har indridsede mønstre. De tynde arme

og små hænder er samlet foran kroppen holdende om en krukke eller flaske.¹²³ Nederst stikker et par tynde ben ud med højrevendte fødder. Der er formentlig ændret i figurfremstillingen undervejs, idet hovedets og kroppens proportioner ikke stemmer overens. Måske har man ændret således, at det, som nu fremstår som kappen, var tænkt som krop, idet der er ansats til udslåede arme – højre arm er skrabet væk. Den mindre krop med bælte er indridset oven i det malede og er derfor en senere tilføjelse. Det gør ikonografien meget usikker (jf. ndf.). Et indridset kryds spænder over underkroppen, men hvorvidt det skal anses som en udstregning, er uvist.

Den lille mandsfigur (fig. 36), ca. 23 cm høj, står ved den store figurs højre side, og de er forbundet ved den lilles venstre arm. Mandens hoved og ansigt er magen til den store figurs. Han har rødt hår under en trekantet, sort hat, kroppen er timeglasformet, og venstre arm er hævet op mod den store figur, mens den højre knap er synlig. Fra taljen udgår endnu en sort streg, som kan være et sværd eller tilhøre en nu forsvundet figur til venstre derfor. Han har tynde ben, som ender i venstrevendte fødder.

Ved den store figurs højre side findes endnu en lille, indridset figur, som stikker overkrop og hoved frem ved den stores side. Den er ikke opmalet og muligvis opgivet. Figuren har samme form og størrelse som den første lille mandsfigur, men havde strittende hår i stedet for en hat. Figurfeltet slutter nederst ved en vandret, sort streg ca. 3,5 cm under den store figur. Lige under strengen afsluttes pudslaget af en pænt afrettet kant, som formentlig er udført i en senere ukendt fase. Overfladen på de nederste ca. 3,5 cm puds er ridset og afskrabet.

Den *kvaderstensmalede bort* (jf. fig. 32 og 35) løber langs med korbuen og er ca. 38-39 cm bred med ca. 13-14 cm høje, røde og sorte 'kvadre', som er smallere ind mod buen. De røde sten er løbere og de sorte bindere, som er delt i to af to lodrette ridser for at markere fugen mellem stenene.

Motivet kan ikke endeligt identificeres, men der er måske tale om en kronet Kristus.¹²⁴ Ansigtet har samme træk med æblekinder, ovale øjne og sammenhængende øjenbrynsbuer og næse som gotiske, kalkmalede vrængemasker i



Fig. 36. Kronet person med to mindre personer ved sin højre side. Detalje af sengotisk kalkmaleri (nr. 3) på triumfvæggen (s. 4008). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Crowned person with two smaller figures on its right side. Detail of Late Gothic wall painting (no. 3) on the chancel arch wall.*

†Bjerreby (s. 2781 og fig. 104), Ørbæk (Vindinge Hrd.) og Gudbjerg (Gudme Hrd.). De små figurer findes også som figurativt element i sengotiske kalkmalerier i Tåning Kirke (DK Aarhus 4601) og Føns Kirke (Odense Amt).

Teknik og farver. Et pudslag blev påført nyopmuringen omkring triumfbuen, og malerierne er

udført på et tykt kalklag med tydelige, tykke penselstrøg.¹²⁵ Figurerne er først indridset eller overfladen skrabet og derefter opmalet med sort og rødt. Til slut er indridset detaljer oven i malingen. Udførelsen er grov og ikke så detaljeret på nær de sidste, sirlige indridsninger. Kvadrene er formentlig udført først, idet deres indridsninger fortsætter



Fig. 37. †Udvendige kalkmalerier, felt med årstal, på tårnets nordside (s. 4011). Foto Mogens Larsen 1982. I NM. – †Exterior wall paintings, space with date, on the north side of the tower.

ned i figurfeltet, som må være en samtidig ændring.

4) (Jf. fig. 35), sengotisk dekoration på *triumfvæggen nord for korbuen*.¹²⁶ Dette lag respekterer 'kvaderstenene' langs korbuen (jf. nr. 3) og forsetter ind bag hvælvet skjoldbue. Der er tale om rødt og sort rankeværk, som udspringer fra kvadrene. Rankeslynget kan have dækket det meste af triumfvæggen, som dermed stod med en blanding af malerier fra to perioder.

†*Kalkmalerier*. Oven på de tre synlige kalkmalrifaser på triumfvæggen blev der 2003 observeret endnu tre †lag, som ikke kunne bevares synlige.

1) Sengotisk(?) dekoration på *triumfvæggen nord for korbuen*, som fandtes oven på kalkmalerier nr. 3 og 4 (jf. ovf.) i form af et meget løst kalklag med lyserødt bladværk udført i en fin, laserende teknik.¹²⁶ Det kan have været udført samtidig med den sengotiske udsmykning i koret (kalkmaleri nr. 2, s. 4007), da dets struktur og tilstand var meget ensartet og farveholdningen den samme.

2) (Jf. fig. 35), på *triumfvæggen nord for korbuen* oven på nr. 1 fandtes et lag med sortmalet kvadrering langs korbuen. Dette blev også fundet på *korsets nordvæg* omkring det romanske vindue.¹²⁶

3) Det yngste lag på triumfvæggen er ikke beskrevet.¹²⁶

4) 1755 omtales, at kirken 'i gammel tid' havde haft 'adskillige positurer' malet på væggene. Nogle 'røde positurer' på sydvæggen var blevet set ved en reparation af kirken 'nogle år tidligere', og bønderne i menigheden mente, at der over kirkedøren havde været en figur, som slog på tromme.⁸

5) Da kakkellovnen 1880 blev sat ind, drysede der kalk af *skibets hvælv* ved opsætningen af skorstenene, hvilket afslørede en 'ridderskikkelse' med tætsiddende, blå dragt med hvide og røde striber samt et andet utydeligt maleri.¹²⁷

6) Under kalkningsarbejdet 2003 fremkom der rester af *hvælvudsmykning*, bl.a. en Mariafigur, som atter blev overkalket.¹²⁸

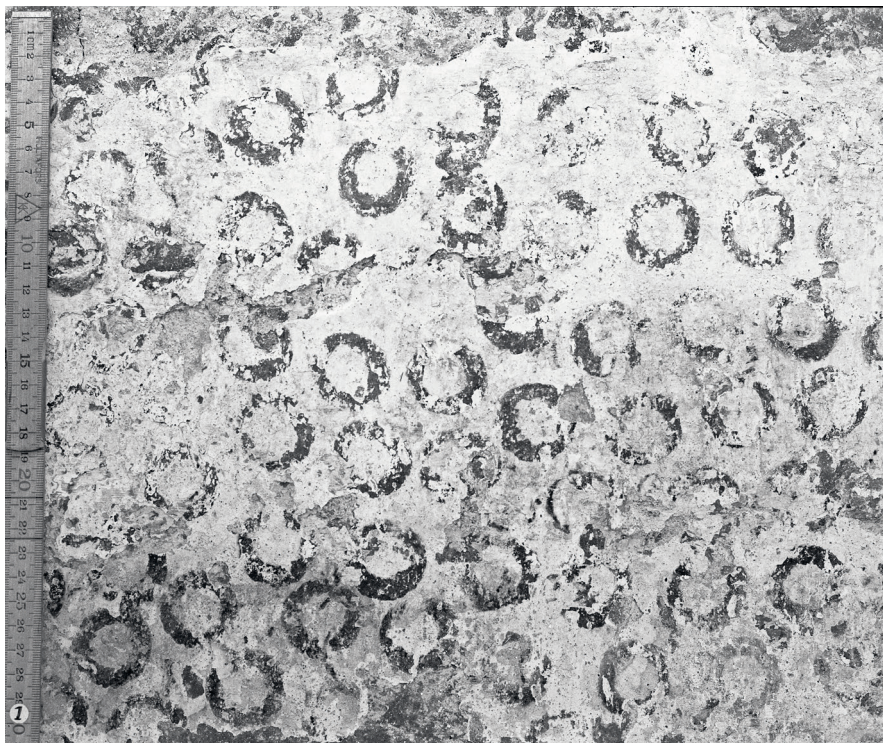


Fig. 38. †Udvendige kalkmalerier nr. 4-5, 1901-1910, på tårnets nordside (s. 4011). Foto Mogens Larsen 1982. I NM. – †Exterior wall paintings nos. 4-5, 1901-1910, on the north side of the tower.

†Udvendige kalkmalerier. 1982 blev der konstateret kalkmalerier i flere faser på tårnets facader. De var generelt i dårlig stand, men var bedst bevaret på nordsiden; de blev formentlig kalket over.¹²⁹ Dekorationerne fandtes på alle fire sider af tårnets øverste to tredjedele fra en 5 cm bred streg i højde med skibets murkrone og opefter. Årstallene for de forskellige kalkninger var skrevet i et malet, indrammet felt lige over strengen på nordfacaden (fig. 37), men kun de yngste kunne præcist aflæses (jf. ndf.).¹³⁰ Fælles for dekorationerne var, at de bestod af tætsiddende, malede cirkler på en hvid eller rødlig kalket bund (fig. 38).

Antallet af faser er usikkert, idet de ældste lag mindst bestod af tre og måske op til fire eller fem lag, men da der kun var fragmenter bevaret, kunne det ikke præcist vurderes.¹³¹

1) 1848/49, dateringsfelt ca. 72×30 cm. Cirklerne var oxydrøde, måske brændt okker, på hvid kalkbund.

2) 1862, dateringen var skrevet i skriveskrift i kursiv. Ringene ændrede karakter og lignede rosetter (diameter ca. 5 cm), som var drejet med en halvtør pensel, så de så 'tjavsede' ud. De var placeret tættere end i de yngre lag. Mønsterfarve som nr. 1, men bundfarven var svagt rødtonet kalk.

3) Mellem 1862 og 1901. Cirklernes farve var dodenkoprød på hvid kalkbund.

4-5) (Fig. 38), 1901-1910, to faser. Dateringsfeltet havde en bred streg og var kortere end nr. 1. Årstallene var skrevet med antikva. Dekorationen var tætsiddende cirkler (diameter 3,5 cm) malet i et regelmæssigt forløb med fyldt pensel. Det så ud, som om ringene dannede rosetter af en cirkel omgivet af seks andre. Farven var dodenkoprød på hvid kalkbund.

Lignende udvendige udsmykninger kendes fra flere kirker på og omkring Fyn: Hillerslev Kirke, på Lyø Kirkes våbenhus, Årslev Kirke (Vindinge Hrd.) samt Drigstrup og muligvis Revninge (DK Odense 4092 og 4497).¹³¹



Fig. 39. Indre set mod øst, o. 1900. I NM. – Interior looking east, c. 1900.

INVENTAR

Den ældste inventargenstand er den romanske døbefont. En hårdt restaureret alterfigur af Maria siddende med barnet stående på sit lår, formentlig fra et \dagger sidealter, stammer fra o. 1425–75, og en lille, seksarmet lysekrone af messing kan henføres til 1400-tallets anden halvdel. Den trefløjede altertavle med relieffer af scener fra Kristi lidelse og død i midtskabet og 12 apostle i fløjene er udført o. 1475–1500 af en ukendt mester. Den hviler på en lidt yngre predella fra o. 1515–20 med relieffremstilling af Den hellige slægt, som er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense. En alterfigur, der på grund af klædedragten er identificeret som Skt. Laurentius, menes udført af samme hånd, formentlig til et \dagger sidealter. Derudover er bevaret flere senmiddelalderlige træskærerarbejder, som i 1850 blev fundet på våbenhusets loft og indsendt til Nationalmuseet. Det drejer sig om et stort, jernbundet \star monstransskab med rig stavværksudsmykning og malet årstal »1480«. Endvidere en \star alterfigur af Skt. Nikolaj fra o. 1515–20, der er henført til den samme billedskærer i Claus Bergs værksted som predellaen og Skt. Laurentius-figuren, og formentlig som sidstnævnte har hørt til et \dagger sidealter. Desuden findes der fire mindre \star alterfigurer fra o. 1525, hvis oprindelige sammenhæng

er ukendt, men som antagelig stammer fra en \dagger altertavle, nemlig Maria og Johannes, der sandsynligvis har indgået i en kalvariegruppe, en uidentificeret bispehelgen og Skt. Michael med dragen. Også disse figurer er henført til en billedskærer under påvirkning af Claus Bergs værksted. Endelig er der bevaret en \star krucifiksfigur fra o. 1500–25, antagelig fra en \dagger altertavle eller et \dagger processionskrucifiks. Den blev fundet på kirkeloftet i 1920'erne og var i privateje, til den i 2003 blev indleveret til Museum Odense.

Dåbsfadet med motiv af Syndefaldet i bunden er udført i Nürnberg i 1500-tallet. Alterstagerne er fra o. 1550, mens et eksemplar af Chr. II's bibel (udg. 1550) må være foræret til kirken i nyeste tid. Prædikestolen, der står med afdækkede, måske oprindelige malerier, er antagelig skænket o. 1580 af Erich Venstermand og Alhed Norby. Pulpituret i vestenden er formentlig oprindeligt opsat i år 1600, men ombygget flere gange og står nu med brystning fra 1925.

En pengetavle af træ stammer fra 1600- eller 1700-tallet. Den rigt udsmykkede oblatæske i drevet og ciseleret arbejde er udført 1697 af Martinus Silm, København. Pengeblokken er fra o. 1750, og den største af kirkens to klokker er støbt 1761 af Michael Carl Troschell, København.



Fig. 40. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Interior looking east.*

Alterkalken er fra 1818, og det samme gælder antagelig disken, som er udført af Poul Jensen Theilgaard, Odense. En pengebøsse er fra o. 1850 ligesom to salmenummertavler, der dog er ombygget 1925. En lille kirkestævnetavle stammer nok fra anden halvdel af 1800-tallet. Fra denne periode hidrører også sygesættet, der er udført 1863 af Niels Christopher Clausen, Odense, og en alterkande af sort porcelæn, som blev anskaffet samme år. Knæleskamlen og dørflojen mellem skibet og våbenhuset er antagelig udført i forbindelse med en istandsættelse 1864 (jf. ndf.). En messehagel af rødt fløjel er anskaffet o. 1874, og en dåbskande af tin kom til 1881.

Syvstagen, fire lysekroner og to lysearme samt lyseholderne på stolestaderne er foræret til kirken 1894 af sognepræst Hans Schultz Gad og taget i brug juleaften samme år. Et indrammet gipsrelief af reformator og biskop Hans Tausen er skænket af samme til påsken 1896 og et stort keramikrelief med motiv af Lazarus' opvækkelse ved korets nordvæg til juleaften 1897. Det er formgivet af billedhugger August Hassel og udført hos P. Ipsens Enke, Kgl. Hof Terracottafabrik, København.

Vinskummeskeen er udført 1901 hos Lauritz Grønlund, Odense, og to alterskåle af sort porcelæn er ligeledes anskaffet i begyndelsen af 1900-tallet, den ene fra

Den kongelige Porcelænsfabrik og den anden fra Bing & Grøndahl. Kirkeskibet »Karens Minde« fra 1915 er bygget af R. W. Rasmussen, Thuro, og skænket af lærer M. J. Lomholt, Nørre Broby. Den mindste af de to klokker er støbt hos De Smithske Klokkestøberier i Aalborg 1916. Alterskranken, stolestaderne, to bænke og to salmenummertavler er tilkommet ved en istandsættelse 1925 (jf. ndf.).

De løse stole er anskaffet i anden halvdel af 1900-tallet. Orglet er bygget 1976 af Marcussen & Søn, Aabenraa. Præsterækketavlen i våbenhuset er fra 1985, dørflojen i indgangen fra 2005, og endelig er alterbordet udført 2019-20 ved den seneste istandsættelse (jf. ndf.).

Farvesætning. Altertavlen står siden 1868/69 i afrenset eg og forgyldning. Alterskranken, stolestaderne og pulpituret er siden 1925 malet i grå farver med detaljer i rødt, blåt og forgyldning. 2020 er prædikestolen nystafferet i tilsvarende farver med afdækkede malerier, og det nye alterbord er brunviolet. Om *aldre farvesætninger* vides kun lidt. Altertavlen har altid været stærkt forgyldt, og prædikestolen har haft staffering nogenlunde tilsvarende den nuværende. I midten af 1800-tallet var stolestaderne malet grå (jf. fig. 104). 1864 blev inventaret, bortset fra altertavlen, egetræsmalet og stod sådan til istandsættelsen 1925 (jf. fig. 39, 91 og 137).⁸⁰

Ændringer og istandsættelser. I senmiddelalderen blev kirken som nævnt udbygget mod både øst og vest, overhjulvet og udsmykket med nye kalkmalerier (jf. s. 3982 og 4007-10). I samme periode blev der anskaffet adskillige nye inventarstykker, bl.a. omfattende et monstransskab med malet datering 1480 og flere alterprydelser hvoriblandt en højaltertavle fra o. 1475-1500. Den endelige kronologi for ombygningerne, de nye kalkmalerier og tilkomsten af det nye inventar kan ikke fastslås, men der er ingen tvivl om, at kirken ved periodens slutning fremstod væsentligt forandret og rigt udsmykket. På højalteret stod det forgyldte, trefløjede alterskab, der i løbet af nogle årtier blev suppleret med en fornem, smukt udskåret og forgyldt predella. I koret fandtes også det stavværksdekorerede og stærkt sikrede monstransskab. Derudover rummede kirken efter alt at dømme mindst tre sidealtre, nemlig et Mariaalter, et alter for Skt. Laurentius og et for Skt. Nikolaj (jf. løse alterfigurer s. 4035); de to af dem sandsynligvis anbragt på Tsidealtre på hver sin side af korbuenden (jf. s. 3986).

I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet satte ejerne af Lundegård deres præg på kirken. Antagelig skænkede ægteparret Erich Venstermand og Alhed Norby o. 1580 en ny prædikestol, 1583 beko-stede de en T-klokke (nr. 2), og 1602 indrettede Ludvig Munk og Ellen Marsvin to herskabsstole i korets vestende. Formentlig år 1600 opførtes desuden et vest-pulpitur med siddepladser. Kirkens indretning i denne periode er beskrevet af biskop Jakob Madsen i forbindelse med hans visitats 1589. Han omtaler den statelige, forgyldte altertavle med passende motiver og prædike-stolen i sydsiden, der ligeledes var af passende kvalitet. Kalk og disk var kun af tin, men Erich Venstermand på Lundegård havde udlånt en kalk af sølv til kirken, og der fandtes to alterstager af kobber (d.e. messing). Døbefon-ten stod i koret. I tagrytteren over koret (s. 3990) hang en messeklokke, og to andre klokker hang i tårnet. De middelalderlige alterfigurer nævnes ikke, og måske har de på dette tidspunkt været taget ned og blot opbeva-ret i kirken. 1755 stod 'nogle katolske statuer, som har været stærkt forgyldt', bag alteret,⁸ og 1809 fandtes 'tre helgenbilleder af træ, men meget beskadigede af ælde' samme sted (antagelig alterfigurer nr. 1-3).¹³²

1774 nævnes, at kirkeejere, konferensråd Erik Skeel von Holsten til Arreskov (ejer 1742-72) havde ladet kirken istandsætte, men arbejdets omfang og karakter kendes ikke.²⁰ I første halvdel af 1800-tallet, måske o. 1827, hvor altertavlen blev istandsat (s. 4034), blev mon-stransskabet og flere alterfigurer henlagt på våbenhusets loft. Her blev det opbevaret, indtil skabet og i alt fem figurer i 1850 blev indsendt til Nationalmuseet. Kirkens indretning i 1850'erne fremgår i øvrigt af fig. 104.

1864 gennemførtes en indvendig istandsættelse.¹³³ Alterpartiet blev rykket frem og alterbordet fornyet. Alterskranken og knæfaldet, der hidtil havde været halvmåneformet, blev ombygget eller helt fornyet i

hesteskoform med balustergitter, prædikestolen blev reduceret fra fem til fire fag og forsynet med en under-baldakin, og stolestaderne blev istandsat med fyldings-ryglæn. Også præste- og degnestolene, der stod i koret, blev taget ned, måske sammen med herskabsstolene. 1868/69 blev altertavlen istandsat.

1895 fandt sognepræst Hans Schultz Gad alterfigu-rerne af Maria med barnet og Skt. Laurentius samt et epitafium (nr. 2, s. 4070) på våbenhusets loft. Han lod genstandene restaurere og opsætte i kirken, som han i øvrigt prydede med ny belysning og anden udsmyk-ning (jf. fig. 39 og 137). 1914 fik kirken sit første orgel, og ved en istandsættelse 1925 blev bl.a. alterskranken og stolestaderne fornyet.¹³⁴

Korets indre er senest istandsat 2019-20 ved C & W Arkitekter, Svendborg, med bl.a. nyt alterbord og istandsættelse af altertavlen og prædikestolen.¹³⁵

Alterbord (jf. fig. 41), 2019-20, efter tegning af C & W Arkitekter, Svendborg. En kasse af træ, 175×127 cm, 92 cm høj, med en plan fylding af lodrette brædder i forsiden og et skab med tilsvarende låge i hver kortside. Bordet er malet brunviolet.

†*Alterborde.* 1) Uvis datering, antagelig fjernet 1864.¹³⁶ 2) Antagelig 1864, en kasse af lodretstil-lede stafbrædder. Bordet blev anbragt ca. 0,5 alen længere fremme end T-forgængeren, så der kunne indrettes et rum til præsten bag det.¹³⁷

†*Alterklæder.* 1) Antagelig første halvdel af 1600-tallet, stjålet 1663 sammen med kirkens vokslys. Tyven tilstod senere at have solgt det uden for Nørre Port i Odense.¹³⁸ Endnu 1665 manglede kirken både alterklæde og -dug.⁷² 2) O. 1711, testamentarisk gave fra kancelliråd Peder Smidt (T1711), af rødt fløjl og med hans våbenskjold i broderi.¹³⁹ 1825 skulle snorene på alterklædet sys fast, og 1839 kaldes det 'gammelt, men brugbart'.³¹ 2) Formentlig o. 1864, af rødt fløjl.¹⁴⁰ 1883 skulle det forsynes med et kors af guldbrokade på mid-ten.⁹⁶ 3) 1900-tallet, af rødt fløjl.¹³⁵

†*Alterdug*, omtalt 1862, kantet med kniplin-ger.³²

Knæleskammel, antagelig o. 1864,³² helt dækket af et betræk af mørkviolet uld fra 2019-20. 1878 skulle den betrækkes med rødt fløjl, og 1896 ma-les med egefernis.³²

†*Kortæppe*, 1973, udført af lokale efter mønster af maler Niels Lindberg, Nørre Broby, med hvidt konturerede, beige stjerner og røde kors på mør-keblå bund.¹⁴¹ Tæppet blev fjernet 2016.¹⁴²



Fig. 41. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chancel interior looking east.*

Altertavlen (fig. 42-59 og 132) består af et tre-fløjet alterskab (triptych) fra o. 1475-1500, som hviler på en lidt yngre predella fra o. 1515-20, der er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense og antages at være udført til skabet.¹⁴³ Tavlens midtskab har i alt syv felter med relieffer. Det er vandret delt i to felter, der hver især ved to skillevægge er yderligere inddelt i et midterfelt og to smallere sidefelter; endvidere er det nederste midterfelt vandret delt i to ved en lille, hulkelprofileret hylde. Det øverste midterfelt rummer en figurig *Golgotascene* (s. 4018), mens det nederste foroven har *Begrædelsen* (s. 4018) og fornedet *Gravlæggelsen* (s. 4020). I de fire sidefelter er scener, der beretter om Kristi lidelser: i venstre side (nord) fornedet *Hudflettelsen* (s. 4016) og foroven *Maria, der binder et klæde om Kristi lænder* (s. 4017), i højre side (syd) to eukaristiske motiver, fornedet *Kristus i vinpersen* (s. 4020) og foroven *Kristus som smertensmand* (s. 4020). I sidefløjene er relieffer af de 12 apostle (s. 4020). Tavlen krones af en sekundær topfrise fra 1868/69 (s. 4016), men var oprindeligt afsluttet af en kvartrund \dagger baldakin (s. 4027). Predellaen har relieffremstilling af *Den hellige slægt* i et tredelt, hvælvet rum (s. 4020) og var oprindeligt forsynet med \dagger fløje, der kunne lukkes foran den. På bagsiden af alterskabets fløje, på \dagger baldakinens krumme underside og på for- og sandsynligvis også bagsiden af predellaens \dagger fløje var \dagger altermalerier. Motiverne har efter alt at dømme omfattet flere *helgener* på alterskabets fløje (s. 4026), en fremstilling af *Dommedag* på \dagger baldakinen (s. 4027), to scener fra den apokryfe *legende om Joakim og Anna* på forsiden af predellaens \dagger fløje (s. 4027) samt en fremstilling af *Bebudelsen*, hvis placering er usikker, men kunne have været på bagsiden af predellaens \dagger fløje (s. 4028). Tavlens nuværende fremtræden skyldes en restaurering 1868/69 (s. 4035), og den er senest istandsat 2019.¹⁴⁴

Altertavlen er udført af traditionelt skåret og samlet egetræ med sekundære kompletteringer.¹⁴⁵ Den måler ca. 360×312 cm inklusiv predella og topfrise; heraf måler midtskabet 194×156 cm, og de hængslede, nu fikserede sidefløje 194×78 cm. Den sekundære topfrise omfatter fem fialer, hvoraf de tre over midtskabet er højest og flankerer to gange to store kolbeblomster. Frisens største

højde er ca. 75 cm.¹⁴⁶ Tavlen er opsat på en egetræskonstruktion, der kan være oprindelig,¹⁴⁷ og som er fastgjort til østvæggen med to jernankre, mens fire beslag forbinder den med altertavlen. I mellemrummet mellem konstruktionen og tavlens bagklædning er sekundært indrettet to skabe med gråmalede låger. Om predellaen, se s. 4020.

Midtskabet består af fem vertikale planker indsat i en ca. 12 cm dyb ramme og fløjene af hver tre planker i en tilsvarende ramme. Bag figurerne er spor efter punslede glorier med rosetter (jf. fig. 44-45 og 49-52). Relieffernes bagside er hulet, og der er rester af dyvler fra en tidligere montering.¹⁴⁴

Over midtskabets sidefelter og over fløjenes felter er trekantede stavværksbaldakiner med krabbeblade og korsblomster; de hviler på profilerede konsoller og er fagdelte ved fialer. Gavlfelterne er udfyldt med stavværk, der over midtskabets sidefelter har fiskeblæreornamentik med hængeroset, over fløjenes felter spidse firpas afsluttet af en liljeknop. Samtlige baldakiner krones af et stavværksgitter, der i de øvre felter har regelmæssigt bueslyngværk, i de nedre spidse firpas.¹⁴⁸

Midtskabets skillevægge er udsmykket med små figurer, der står på profilerede konsoller. Figurerne i det øverste felt og de øverste figurer i det nederste felt er profeter (fig. 43), og deres identitet har formentlig fremgået af indskrifter på de \dagger skriftbånd, de efter armstillingen at dømme oprindeligt har holdt i hænderne.¹⁴⁹ De nederste figurer i det nederste rum er engle, som må have holdt \dagger genstande i hænderne, vel marterredskaber.¹⁵⁰

Hvor intet andet bemærkes, er de kvindelige figurer klædt i lange kjoler og kapper samt hovedlin eller turban, mens de mandlige bærer samtidsdragter med korte eller længere kofter og stramme hoser samt forskellige hatte. Soldaterne bærer rustning og hjelm. Skoene er meget spidse. Alle motiver er anbragt på et jordsmon.

Midtskabets nordlige sidefelter viser *nederst Hudflettelsen* (jf. fig. 45). Kristus står med armene bundet bag marterpælen. Han har langt hår og tvedelt skæg, øjne og mund er lukkede, ribbene træder tydeligt frem, og knæene er let bøjedede; et smalt lændeklæde er viklet om hofterne og bundet foran med kort snip. To bøddler med tætsiddende klæder pisker ham med flerhalede



Fig. 42. Altartavle, bestående af alterskab fra o. 1475-1500 og predella fra o. 1515-20 (s. 4016). Foto Arnold Mikkelson 2023 – *Altarpiece consisting of altar cabinet from c. 1475-1500 and predella from c. 1515-20.*

piske. Bag pælen er, lidt forskudt i forhold til Kristi hoved, spor efter en glorie. I det øverste felt er en fremstilling af *Maria, der binder et klæde om Kristi lænder* (jf. fig. 44). Kristus sidder nøgen på en sten med armene krydset foran brystet. Han

bærer turbanlignende tornekrone over det lange hår og har tvedelt skæg. Maria står bag ham og holder med højre hånd om snipperne af et klæde, hun har lagt over hans lænder; med den anden hånd samler hun sin kappe foran sig. Motivet er

en senmiddelalderlig tilføjelse til lidelseshistorien, hvor Jesus efter ankomsten til Golgata bliver afklædt, og Maria binder et klæde om hans hofter for at skjule hans nøgenhed.¹⁵¹ Bag begge figurer er spor efter glorier.

Midtskabets midterfelter. Det øverste midterfelt rummer en figurrig *Golgatascene* med i alt 14 figurer (fig. 46, jf. fig. 44). Foroven er de tre korsfæstede. Kristus hænger i næsten vandrette arme, hovedet med turbanlignende tornekrone er faldet mod højre skulder, det lange hår ligger bag skuldrene,



Fig. 43. Profet. Detalje af altertavls midtskab (s. 4016). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Prophet. Detail of the altarpiece's middle segment.*

Fig. 44. Øverste halvdel af altertavls midtskab. I venstre side Maria, der binder et klæde om Kristi lænder (s. 4017), i midten en figurrig *Golgatascene* (s. 4018), og i højre side Kristus som smertensmand (s. 4020). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Upper half of the altarpiece's middle segment. Depicted on the left is Mary tying a loincloth on Christ, in the middle a dense Calvary scene, and on the right Christ as the Man of Sorrows.*

øjnene og munden er lukkede og skægget tvedelt. Ribbenene med sidesår i højre side står frem over det indtrukne mellemgulv, knæene er let bøjede, og højre fod er lagt over venstre. Det smalle lænde-klæde er bundet midtfør. På korsstammen over hans hoved er et bånd med »INRI« (malet). De to røvere er ophængt på T-kors med armene bøjet bag om korsets tværmåle og optrukne, sprællende ben. De er nøgne bortset fra smalle underbenklæder. Den 'gode' røver på Jesus' højre side er skæggløs og har hovedet lagt bagover med åbne øjne og mund. Over ham svæver en engel med spidse vinger, som henter hans sjæl, vist som et lille, roligt siddende barn i dens hænder med opadvendt ansigt (fig. 47). Barnets arme er brækket af, men det har formentlig haft foldede hænder. Den 'onde' røver har spidst skæg og nedadvendt ansigt. Over ham svæver en djævel med stor, forvrænget mund, vinger og hale; den henter hans sjæl i form af et lille barn, der ser ned og løfter armene i rædsel (fig. 48).

På hver side af korset står en gruppe mennesker. I forgrunden til venstre, den 'gode' side, ser Maria i armene på Johannes. Bag dem står Maria Magdalene med turban på hovedet og en salvekrukke i højre hånd, og nærmest korset står en profilvendt kvinde med hænderne samlet i bøn og blikket rettet mod Kristus. Bag gruppen står den blinde Longinus og hans hjælper med et langt spyd. I højre side, den 'onde' side, står tre mænd: en romersk officer med spids hat og en stav i hånden, der peger med højre hånd mod korset som illustration af ytringen »Sandelig, den mand var Guds søn« (Mark. 15,39). Endvidere en ypperstepræst med bortvendt ansigt klædt som biskop og en mand med rundpuld hat.

Det nederste, todelte midterfelt har øverst *Begrædelsen* (jf. fig. 45). Den døde Kristus ligger på ryggen på Marias skød med hænderne krydset foran



Fig. 45. Nederste halvdel af altertavlens midtskab. I venstre side Hudflettelsen (s. 4016), i midten foroven Begrædelsen (s. 4018) og forneden Gravlæggelsen (s. 4020), og i højre side Kristus i vimpersen (s. 4020). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Lower half of the altarpiece's middle segment. Depicted on the left is the Flagellation, in the upper middle the Lamentation, below the Entombment, and on the right Christ in the Winepress.

underlivet og let optrukne knæ. Hans hoved hviler i Johannes' hænder og hans fødder i Maria Magdalenes skød. De tre figurer sidder på en lav bænk, Maria med hoved- og halslin, Johannes med krøllet hår og Maria Magdalene med turban over det lange, udslåede hår. Bag deres hoveder er spor efter glorier.

Nederst er en fremstilling af *Gravlæggelsen* (jf. fig. 45). Kristus lægges i en sarkofag af Nikodemus og en anden mand, formentlig Josef af Arimatæa (Joh. 19,38-42). Bag kisten står Maria og Johannes, og i baggrunden til højre står Maria Magdalene med langt, udslået hår under en løst bundet turban og med en salvekrukke i venstre hånd. Bag Maria, Johannes og Maria Magdalene er spor efter glorier.

Midtskabets sydlige sidefelter viser nederst et eukaristisk motiv, *Kristus i vinpersen* (jf. fig. 45). Kristus står i en sarkofaglignende perse med turbanlignende tornekroner og et T-kors over højre skulder, der fungerer som presse. Kristi blod løber ud gennem et hul i karrets side og opsamles i en alterkalk af en knælende engel. Bag karret står Josef og Maria, der med hånden på korsets tværstamme i en kærlighedsgerning driver persen og presser blodet frem. Bag Maria er spor efter en glorie. Motivet er en gammeltestamentlig forudsigelse af Kristi lidelser (Es. 63,3: »Vinpersen trådte jeg alene») og en metafor for korsfæstelsen. Det kendes i dansk altertavleskulptur i øvrigt kun fra en *†altertavle* i Hjadstrup (DK Odense 5012).¹⁵²

Øverst er også et eukaristisk motiv, *Kristus som smertensmand* (jf. fig. 44). Kristus står rank foran et T-kors med turbanlignende tornekroner og smalt lændeklæde, der er bundet midtfør; højre fod er sat lidt frem. Med højre hånd fremviser han sidesåret, og med venstre holder han en opslået bog frem for beskueren. Bag korset, lidt forskudt for Kristi hoved, er spor efter en glorie. Motivet var udbredt i senmiddelalderen, hvor det ud over at være en parallel til messeofferet også havde karakter af et andagtsbillede, der skulle vække den andagtsøgendes medfølelse og anskueliggøre omfanget af Kristi lidelse.

I *flojene* er de 12 *apostle*. De har langt hår og fuldskæg (med undtagelse af Johannes og Matæus) og er iklædt lange kjortler og kapper samt

Fig. 46. Golgatascene. Detalje af øverste halvdel af altertavlens midtskab (s. 4018). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Calvary scene. Detail of upper half of the altarpiece's middle segment.*

spidse sko. Bag hovederne ses spor efter glorier med rosetter. I *nordflojens øverste felt* (fig. 49) står: 1) *Peter*, med rundpudlet hat, bælte spændt om livet og en nøgle i højre hånd. 2) *Paulus* med skaldet isse og langt, tvedelt skæg. Han har en lukket bog i højre hånd og griber med venstre om et stort sværd, som han støtter mod grunden foran sig. 3) *Simon*, med hætte og tvedelt skæg. Han har en opslået bog i højre hånd og en sav (klingen mangler) i venstre. I *nordflojens nederste felt* (fig. 50) står: 4) Uidentificeret, med skulderslag med hætte og langt, bølget skæg samt bredsnudede sko. Han har en bog under højre arm og en stav i venstre hånd. 5) *Bartholomæus*, med hue, en kniv i højre hånd og en opslået bog vendt mod beskueren i venstre. 6) *Matthias*, med hat med langt skulderslag og langt, spidst skæg. Med højre hånd støtter han en økse, som hviler på jorden foran ham, og med venstre holder han kappen mod brystet.

I *sydflojens øverste felt* (fig. 51) står: 7) *Judas Thadæus*, med hat og langt tvedelt skæg. Han har en kølle i venstre hånd og synes i højre hånd at have holdt en tabt *†*genstand. 8) *Johannes*, med krøllet hår, løftet højre hånd og en kalk hvilende på venstre hånd. 9) *Filip*, med skaldet isse og langt skæg. Han har et patriarkalkors i højre hånd og en opslået bog vendt mod beskueren i venstre. I *sydflojens nederste felt* (fig. 52) står: 10) Uidentificeret, med kappen trukket op over hovedet og langt bølget skæg. Med højre hånd samler han kappen foran sig, og i venstre holder han et sværd. 11) *Matthæus*, med krøllet hår, præsteklædt i amictus, alba og casula samt stola. Han holder en opslået bog foran sig med begge hænder. 12) *Jakob den Ældre*, med opbræmmet hat og langt, bølget skæg. Han bærer en taske i en skræm over venstre skulder og holder en pose i højre hånd.

Predellaen (fig. 53-56), o. 1515-20, er som nævnt tilskrevet Claus Berghs værksted i Odense.¹⁴³ Den rummer en relieffremstilling af *Den hellige slægt*, vist som en borgerlig familie i hjemlige, beha-





Fig. 47. En engel henter den gode røvers sjæl (s. 4018). Detalje af altertavlens Golgata-scene. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *An angel carrying the soul of the Penitent Thief. Detail of the altarpiece's Calvary scene.*

gelige rammer. Motivet, der er en udvidet version af Den hellige familie, er baseret på legenden om Marias mor Annas tre ægteskaber med henholdsvis Joakim, Kleofas og Salomas (trinitiumlegenden).¹⁵³ Som nævnt ovf. var predellaen oprindeligt forsynet med \ddot{t} fløje med malerier (s. 4027). De lodrette, hulkelprofilerede rammelister er fornyet, formentlig 1868/69, og der er ingen spor efter \ddot{t} hængsler.

Predellaen, af eg, 78×152 cm (indvendige mål), er indrettet som et rum med tre hvælv båret af glatte pilastre med profilkapitæler under en tredobbelt, fladbuget baldakin med rigt udskåret ranteslyng med forskellige blomster og blade, der slynger sig om sig selv og vokser igennem og ud over bueslagene.¹⁵⁴ Baldakinens bueslag hviler i midten på små, dråbeformede konsoller og ved siderne på blomstrende, flettede grensøjler.

Figurerne er, hvor intet andet bemærkes, klædt i samtidsdragter med lange kjoler og overkjoler eller kapper med vide ærmer. Kvinderne bærer

hovedlin og mændene på nær Josef har hovedbeklædning med øreklapper. Skoene er komulesko. De ældste sønner er klædt som de voksne, mens de yngre bærer kjortler og har nøgne fødder.

Under det midterste hvælv (fig. 54) sidder Maria og Anna vendt mod hinanden på en fornem bæk med snoede, kugleprydede søjler og pudelagt sæde med kvaster.¹⁵⁵ Maria har takket krone og langt, udslået hår, der falder bag skuldrene; på hendes skød sidder det nøgne Jesusbarn, som hun støtter med højre hånd. Anna bærer hovedlin med lange snipper og har bælte om livet, hvorfra hænger kniv og nøgler. Barnet læner sig frem mod hende og griber med højre hånd om hendes venstre pegefinger, mens det med højre hånd måler hendes tommelfinger; hun støtter det ved knæet med højre hånd.¹⁵⁶ Bag bænken står Josef og Joakim med hovederne tæt sammen, bøjet mod kvinderne og barnet. Josef har skaldet isse, halvlangt hår og skæg og løfter højre hånd i en gestikulerende bevægelse, mens Joakim med



Fig. 48. En djævel henter den onde røvers sjæl (s. 4018). Detalje af altertavlens Golgatascene. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *A devil carrying the soul of the Impenitent Thief. Detail of the altarpiece's Calvary scene.*

hue og langt skæg griber om bænkens ryg med højre hånd.¹⁵⁷

Under det nordlige hvælv (fig. 55), hvorunder hænger et draperi, er Maria Salome, datter af Anna og Salomas, med sin mand Zebedæus og børnene Jakob den Ældre og Johannes. Ægteparret sidder på en bæk med profileret ryg med kugle og en pude med kvaster på sædet. Maria har draperet hovedlin og støtter med højre hånd det yngste barn, der sidder på hendes skød. Zebedæus lægger højre hånd mod brystet og holder i venstre et æble frem mod barnet, der griber efter det med begge hænder. På en pude med kvaster på gulvet sidder det ældste barn og læser i en bog.

Under det sydlige hvælv (fig. 56) med et halvt oprullet draperi ses Maria Kleofas, datter af Anna og Kleofas, med sin mand Alfæus og deres fire børn: Judas Thaddæus, Simon Zelotes, Josef Justus (Barsabas) og Jakob den Yngre. Som de øvrige par sidder de på en bæk med kvastprydet pude. Marias hovedlin er bundet i nakken, og på

skødet har hun det yngste barn, der er svøbt i et klæde og sutter på sin højre pegefinger. Alfæus, med flad hat, har lagt højre arm om den ældste dreng, der står ved hans side; i hånden, der hviler på drengens skulder, har han en aflang genstand (en pære?). Med venstre hånd holder han den næstældste søn, der står foran ham, ved hånden. Barnet læner sig frem mod sin lillebror, der sidder på gulvet; imellem dem er en kat i færd med at vælte en skål med forpoten.

Staffering. Altertavlens nuværende fremtræden stammer fra en restaurering 1868/69. Alterskabet står i afrenset eg med forgyldte profiler og ornamenten, reliefferne er helforgyldte i forskellige nuancer, og jordsmonnene er brunlige. Predellans ramme står ligeledes i afrenset eg, figurerne er helforgyldte, og interiørene har en mere mørk forgyldning.

Af den *oprindelige staffering* er kun bevaret ganske få rester. Ved istandsættelsen 2019 konstateredes spor af cinnoberrød farve på kridtgrund på



Fig. 49. Altertavlens nordlige sidefløjs øverste felt med apostelfigurer (s. 4020). 1) Peter. 2) Paulus. 3) Simon. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The top panel of the altar-piece's northern side wing with apostle figures. 1) Peter. 2) Paul. 3) Simon.*

et gitterværk og et ornament i alterskabet.¹⁴⁴ På bagsiden af fløjenes rammeværk er rester af cinnoberrøde borter med zigzagagtige, forsøvede ornamenten (fig. 132), og på den sydlige fløj er ganske få rester af farve på kridtgrund foroven. Ældre kilder omtaler samstemmende tavlen som stærkt forgyldt, om end i forfald (jf. ndf.),¹⁵⁸ og den oprindelige udsmykning har med stor sandsynlighed omfattet forgyldning med prægede glorieskiver og antagelig også mønstre på skabenes bagklædninger samt forgyldte ornamenten og relieffer, suppleret

med farvede detaljer. Stafferingen er formentlig istandsat o. 1827 (jf. ndf.), men endnu 1857, da J. G. Burman Becker udførte to farvelagte tegninger af tavlens relieffer (kopieret efter maler C. O. Zeuthen) (fig. 57-58), stod den angiveligt, i hvert fald partier af den, med oprindelig forgyldning og farve på kridtgrund. Farverne omfattede lys hudfarve med røde blodspor, hår og skæg i brune nuancer samt detaljer i rødt, hvidt og blå på klæde- dragterne; endvidere synes dele af interiøret som Kristi sarkofag og marterpælen at have haft farver,



Fig. 50. Altertavlens nordlige sidefløjs nederste felt med apostelfigurer (s. 4020). 1) Uidentificeret. 2) Bartholomæus. 3) Matthias. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The bottom panel of the altarpiece's northern side wing with apostle figures. 1) Unidentified. 2) Bartholomew. 3) Matthias.*

sidstnævnte i form af gråmarmorering, mens jordsmonnene var lysegrå. I hvilket omfang istandsættelsen o. 1827 gentog de oprindelige farver, kan ikke afgøres, men 1859 fandt biskop Engelstoft, at den farvede dekoration var 'mærkelig ensformig (i) blå, guld og hvidt',⁴⁴ hvilket kunne tyde på, at der var foretaget en omfattende opmaling. Tavlen må være afrenset og den nuværende forgyldning udført 1868/69 (jf. s. 4035).

†*Altermalerier.* Som nævnt var altertavlen prydet med adskillige malerier: på bagsiden af midtskabets

floje (nr. 1), på undersiden af \ddagger baldakinen (nr. 2), på forsiden af predellaens \ddagger floje (nr. 3-4) og sandsynligvis også på bagsiden af disse (nr. 5). Motiverne kendes fortrinsvis fra ridefoged S. Ronagers indberetning til amtmanden 1743¹⁵⁹ og fra sognepræst Johannes Mules beskrivelse 1755;⁸ endvidere fra en farvelagt tegning udført af J. G. Burman Becker formentlig 1857 (muligvis efter forlæg af C. O. Zeuthen) (fig. 59). Malerierne var dog på dette tidspunkt i dårlig stand, og Burman Beckers gengivelse må antages at være noget suppleret.



Fig. 51. Altertavlens sydlige sidefløjs øverste felt med apostelfigurer (s. 4020). 1) Judas Thaddæus. 2) Johannes. 3) Filip. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The top panel of the altarpiece's southern side wing with apostle figures. 1) Jude. 2) John. 3) Philip.*

1) Sandsynligvis o. 1475–1500, *malerier af helgener* på bagsiden af midtskabets fløje. 1743 nævnes, at der på fløjenes bagsider havde »staaet malet adskillige Postyrer (d.e. skikkelser), hvoraf endnu noget er kiendt«,¹⁵⁹ og 1755 at tavlen, når den var lukket, viste et nyt billede, hvoraf det meste var faldet af »uden nogle Martyrer, som staa med deris Pinslers Instrumenter og der iblandt St. Jørgen med Dragen«. ⁸ Efter Burman Beckers tegning at dømme (fig. 59) kan de afbildede helgener ud over *Skt. Jørgen med dragen* (ikke gengivet) muligvis have

omfattet *Skt. Antonius*, vist som en ældre mand med skæg, høj hat, kjortel med bælte og lang kappe samt glorie om hovedet, og *Skt. Sebaldus* med opbræmmet hat, spidst skæg, kort kappe med bælte, stramme hoser og støvler med bredt skaft; han har en stav i højre hånd og en kirkemodel i venstre.¹⁶⁰ Dragterne svarer til dragterne i alterskabets relieffer, sammenlign f.eks. med hovedbeklædning og støvler i Gravlæggelsesrelieffet (fig. 45), med ypperstepræstens hat i Golgatasenen (fig. 46) og med Josefs hue ved Kristus i vinpersen



Fig. 52. Altertavlens sydlige sidefløjs nederste felt med apostelfigurer (s. 4020). 1) Uidentificeret. 2) Matthæus. 3) Jakob den Ældre. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The bottom panel of the altarpiece's southern side wing with apostle figures. 1) Unidentified. 2) Matthew. 3) James the Great.*

(fig. 45). Det er ikke klart, hvordan motiverne har fordelt sig på fløjene, men de kunne have stået to over hinanden på hver fløj.¹⁶¹ Malerierne er sandsynligvis afrenset ved restaureringen 1868/69.

2) Sandsynligvis o. 1475–1500, *Dommedagsscene* med jomfru Maria og Johannes Døberen som menneskenes forbedere, malet på den krumme underside af \ddagger baldakinen (jf. s. 4016). 1743 er motivet beskrevet som visende »et Par, som ved deres Bønner befrier Siælene af Skiærsilden, og til desmeere Forsikring paa deres indbildte Bønhørelse

seer mand Englene og Diævelen at trækkes om Menniskerne, disse ved fødderne, som de af ald Magt slæber paa, hiine ved Armene«. ¹⁶² \ddagger Baldakinen blev formentlig taget ned o. 1827 (jf. ndf.), hvorved malerierne er gået til.

3–4) Sandsynligvis o. 1515–20, malerier på forsidens af predellaens \ddagger fløje, som efter indberetningerne 1743 og 1755 at dømme viste *Joakim og Annas møde ved den gyldne port* og *Joakims afviste offer i templet* (efter den apokryfe fortælling i Jakobs Forevangelium). 1743 er motiverne beskrevet

vet som »paa dend eene Fløy en Munch, faunden en Nonne, hver med en Ring om Hovedet, et Helligheds Tegn uden Tvil; paa dend anden Fløy staaer en Slags Prelat i en forgylt Chor Kaabe, med opragte Fingre, besværgende en ringere Persohn, der staaer med blott Hoved, ligeledes i en guldbroderet Kaabe; nogle Bønder staaer bag ham med blotte Hoveder, og paa en anden Kant nogle andre Bønder, een med et Faar i Armen, een anden med et Sviin paa Nakken, een med en Due i Haanden, og paa Gulvet staaer et Buur med en Gaas udi«. 1755 lyder beskrivelsen: »Paa den eene af disse staa et Qvindfolk som komer udaf et huus og tager imod en Aldrende Mands person begge ere i en ikke gemeen Dragt; de Omfavne hinanden og har en guld Cirkul om hovedet. Paa den anden af flagene, præsenteres to i prægtig Dragt, ventelig Papistiske geistlige, og det siunes som den eene tager den anden i Eed. Eendeel andre Personer ere nærværende, der i blandt adskillige Bønder, som staa en bærende paa et Faar, een anden paa en hvid Due, en anden paa et Svin (saavidt Jeg kand synes) og hos staaer en Gaas (som det kom(m)er mig for) i et Buur«. ⁸ Malerierne må være ødelagt, da fløjene blev beskåret og formentlig overmalet o. 1827 (jf. ndf.).

5) Sandsynligvis o. 1515–20, helt ukendte malerier på bagsiden af predellaens fløje, muligvis *Bebudelsen* med Maria ved bedepulten på den ene fløj og englen på den anden. Motivet omtales ikke i de skriftlige kilder, men på Burman Beckers tegning (fig. 59) ses tv. *jomfru Maria* knælende ved en bedepult med langt, udslået hår og hænderne samlet i bøn; englen, der kommer til hende, er ikke aftegnet. Motivet passer til predellaens slægts-historie, og det forekommer mere sandsynligt, at det har været anbragt her end sammen med helgenbillederne på alterskabets fløje. Malerierne må være ødelagt ved lågernes beskæring o. 1827 og helt forsvundet ved restaureringen 1868/69 (jf. ndf.).

Tilskrivning. Mesteren bag alterskabet kendes ikke.¹⁶³ Predellaen er som nævnt tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense og antages udført af den samme billedskærer, som har udført to figurer af Skt. Laurentius og *Skt. Nikolaj (løse alterfigurer nr. 2-^{*}3, s. 4036 og 4038), sandsynligvis dog uden at have indgået i en direkte sammenhæng med disse (jf. ndf.).¹⁶⁴

Francis Beckett var i 1896 den første til at sætte predellaen i forbindelse med Claus Bergs værksted.¹⁶⁵ V. Thorlacius-Ussing tilsluttede sig denne



Fig. 53. Predella med Den hellige slægt, o. 1515–20 (s. 4020). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Predella with the Holy Kinship, c. 1515-20.*



Fig. 54. Maria og Anna med Jesusbarnet (s. 4022). Detalje af predellaen. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Mary and Anne with the Christ Child. Detail of predella.*



Fig. 55. Maria Salome og Zebedæus med deres sønner (s. 4023). Detalje af predellaen. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Mary Salome and Zebedee with their sons. Detail of predella.*



Fig. 56. Maria Kleofas og Alfæus med deres sønner (s. 4023). Detalje af predellaen. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Mary of Cleophas and Alpheus with their sons. Detail of predella.*

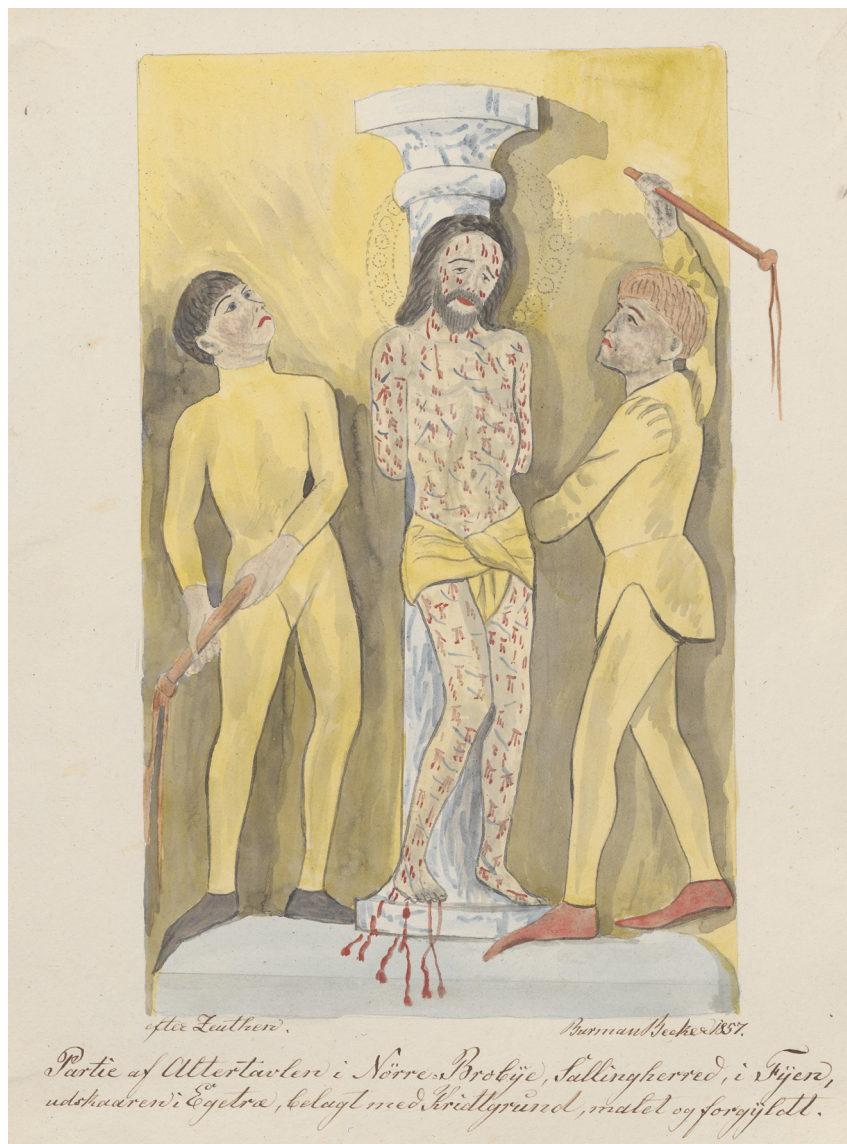


Fig. 57. Hudflettelsen. Detalje af altertavlen med †staffering (s. 4024). Tegnet af J. G. Burman Becker 1857 efter forlæg af C. O. Zeuthen. I KB. – The Flagellation. Detail of the altarpiece with †polychroming.

opfattelse og mente, at predellaen, de to figurer af Skt. Laurentius og Skt. Nikolaj samt fire små figurer af Maria, Johannes, en biskophelgen og Skt. Michael (løse alterfigurer nr. *4a-d, s. 4038) alle stammede fra en (†)altartavle, som ud fra stilistiske sammenligninger måtte være udført af Claus Berg o. 1515–20. Hvordan denne tavle var blevet ødelagt og dens alterskab erstattet af det nuværende, måtte stå hen i det uviste.¹⁶⁶

I sin bog om Nørre Broby Kirke 1954 fulgte Victor Hermansen Thorlacius-Ussings tilskrivning til Claus Berg, men mente, at predellaen og figurerne var tilføjet det eksisterende alterskab o. 1515, snarere end at de var rester af en (†)altartavle.¹⁶⁷

Tyske kunsthistorikere har sat predellaen og til dels alterskulpturen i forbindelse med den tyske billedskærer Benedikt Dreyer, der virkede i Lü-



Fig. 58. Gravlæggelsen. Detalje af altertavlen med †staffering (s. 4024). Tegnet af J. G. Burman Becker 1857 efter forlæg af C. O. Zeuthen. I KB. – *The Entombment. Detail of the altarpiece with †polychroming.*

beck fra o. 1512, hvilket dog må anses for en forældet opfattelse.¹⁶⁸

Nyere forskning fastholder tilskrivningen til Claus Bergs værksted, bl.a. den tyske kunsthistoriker Jan Friedrich Richter. Han noterer sig Nørre Brobys geografiske nærhed til værkstedet i Odense og påpeger, at der er nære stilistiske og motiviske paralleller mellem predellaen, figurerne af Skt. Laurentius og Skt. Nikolaj og andre arbejder, som er udgået fra Claus Bergs værksted.¹⁶⁹ Udtalte ligheder i figurbehandlingen i predellaen og de to helgenfigurer leder ham desuden til at antage, at de tre arbejder må være udført af den samme billedskærer i årene 1510–20 og altså med største sandsynlighed i Claus Bergs værksted,¹⁷⁰ hvilket forekommer plausibelt.

Flere *sagn* er knyttet til altertavlen (jf. s. 3974).

Ændringer og istandsættelser. En tidlig ændring er tilføjelsen af predellaen o. 1515–20, der som nævnt ovf. menes at være udført til den lidt ældre

tavle, enten som et supplement eller som erstatning for en ældre, helt ukendt †predella. Tesen understøttes af, at predellaens bredde passer til alterskabet, og motivet med Den hellige slægt passer indholdsmæssigt godt som forhistorie til alterskabets passionsscener.¹⁷¹

Altartavlen er tidligst omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen: »Taffle: Christi Lidelse, forgylt, statelig, stor. Paszellig Billider«. ²⁷ Som nævnt var den foroven forsynet med en kvartrund, frempringende baldakin,¹⁷² og hele tavlen, bortset fra baldakinen, kunne lukkes med hængslede fløje.⁸

Tavlen er omtalt flere gange i 1700-tallet, hvor den synes at have været i en stigende grad af forfald. 1743 beskrev ridefoged S. Ronager den som en »smuk Alter Tavle, Bilthugger Arbejde og godt forgyldt«, ¹⁵⁹ og 1755 indberettede sognepræst Johannes Mule, at kirken havde en smuk altertavle, »af Beldthugger Arbejde og har været stærk forgylt og hist og her malet saa den her i



Fig. 59. †Malerier på altertavlens fløje (s. 4026 og 4028). Tegnet af J. G. Burman Becker 1857, muligvis efter forlæg af C. O. Zeuthen. I KB. – †Paintings on the wings of the altarpiece.

vore fynske Landsbykirker har maaske faa eller ingen lige«, men både forgyldning og malerier blev mere og mere ødelagt.⁸ Også 1760 er den beskrevet som 'stærkt forgyldt' med tilføjelsen, 'skal være taget fra de svenske'.¹⁷³ I sin indberetning 1771 beklagede Johannes Mule, at »Støf til lige med Ælde og andet efter haanden forderver Forgyldningen, som er overalt derpaa«; desuden var malerierne bag på fløjene »nu meest faldet af«. ¹⁷⁴ *Danske Atlas 1774* oplyser, at tavlen er af 'kunstig billedhuggerarbejde, overalt forgyldt, og kan tillukkes; efter tradition skal samme være ført fra Skåne'.²⁰ Endelig indberettede sognepræst A. Ipsen 1809 til Oldsagskommissionen, at altertavlen var af »Billedhuggerarbejde, som har været meget stærkt forgyldt«. ¹³²

Ved kirkesynet 1827 bemærkedes, at altertavlen skulle oppuds og males,³¹ og en istandsættelse må antages gennemført umiddelbart efter. Sandsynligvis var det på dette tidspunkt, at †baldakinen blev taget ned og erstattet af en †trekantgavl med malet udsmykning i form af en trekantet, forgyldt strålekrans med navnet Jahve skrevet med hebraiske bogstaver på blå bund.⁴⁴ Samtidig må predellaens låger være beskåret i bueform og fikseret, og tavlen må være delvist stafferet. Ændringerne afspejles på de ældste billedlige gengivelser af tavlen, udført 1857 (jf. fig. 57-58 og 104).

1859 noterede biskop Engelstoft, at tavlen fremstod med mange beskadigelser.⁴⁴ Ved synet 1862 omtales den som en stor, smukt udskåret, forgyldt altertavle, 'som er meget gammel og noget

brøstfældig' og burde restaureres.³² 1868 forlangte synet, at tavlens snedker- og billedskærerarbejde skulle istandsættes fuldstændigt inden næste års syn, og 1869 udtalte synet sin påskønnelse af, at den var blevet særdeles godt og smagfuldt restaureret, 'så at den nu er en prydelse for kirken'.³² Ved restaureringen må trekantgavlen være taget ned og erstattet af den nuværende topfrise, midtskabets fløje fikseret og predellaens fløje erstattet af firkantede sidefelter med spejlfyldinger (jf. fig. 39 og 137).¹⁷⁵ Den oprindelige bemaling og forgyldning blev afrenset, og relieffer og ornamenter blev forgyldt i forskellige nuancer. 1871 konstaterede Engelstoft, at hele tavlen var 'ny forgyldt over alt, Ansigterne med!', og at billedet af Skt. Jørgen bag på fløjene ikke længere var synligt.⁴⁴ 1886 beskrev J. B. Løffler tavlen som et 'anseligt, rigt, og i flere henseender dygtig udført arbejde', og konstaterede, at der endnu var spor af oprindelige oliemalerier på kridtgrund på fløjenes bagsider.⁴⁶ Disse må dog have været sparsomme, og 1890 noterede V. Koch, at fløjene var fikserede og uden maleri, at rammeværket stod i egetræ, og at figurer og ornamenter var forgyldte.¹⁷⁶ Antagelig ved reoveringen 1925 blev predellaens sekundære \dagger sidefelter fjernet (jf. fig. 131).

1978 blev reliefferne taget ud og behandlet efter angreb af borebiller.¹⁷⁷ Mellem 2004 og 2014 er der formentlig foretaget en delvis istandsættelse, primært af bagsiden.¹⁴⁵ Tavlen er senest istandsat 2019, fortrinsvis i form af rengøring, imprægnering, udlusning og retouchering.¹⁴⁴

Løse alterfigurer. 1) (Fig. 60), o. 1425-75, *Maria med barnet*, givetvis fra et \dagger sidealter.¹⁷⁸ Af eg, 108 cm høj. En del af Marias hoved samt højre hånd er formentlig fornyet 1895 (jf. ndf.).¹⁷⁹ Bagsiden og også hovedet er hulet, mens barnet er fuldsåret med et stort, udboret hul i issen. Figuren hviler på et rundet jordsmon.

Maria sidder frontalt på et tronsæde med kroppen lænet en smule mod højre, idet hun med venstre hånd støtter barnet, som står rank på hendes venstre lår. Hun bærer stor krone med takkede borter og trepasformede fordybninger. Det lange, udslåede hår falder bag nakken og frem over højre skulder i to lokker, som snor sig om hinanden. Hun bærer lang kjole med højt-

siddende bælte samt kappe med bred krave, der er foldet hen over skødet og falder i lige, løse folder ned over knæene med et v-knæk i midten og ud over jordsmonnet. Højre hånd er fremstrakt, og under kjolen stikker hendes venstre fod med spidssnudet sko frem. Barnet har kort hår, som ligger om hovedet i tætte krøller, og er klædt i en lang kjortel, der falder ud over morens lår, og under den stikker venstre fods bare tær frem. Armene er bøjede og håndfladerne halvt opadvendte. Tronsædet har profilerede vanger og pude. Hele figuren er egetræsmalet.

Figuren er en variation af den klassiske *Sedes Sapientiae*-fremstilling (Visdommens trone) med barnet stående i stedet for siddende. Som mor støtter Maria sønnen, der står på hendes lår, og som gudsmoder tjener hun som trone for inkarnationen af den guddommelige visdom eller Ordet.¹⁸⁰

Figuren stammer sandsynligvis fra et \dagger sidealter for jomfru Maria, antagelig ved korbuens nordside (jf. s. 3986). Den var antagelig blandt de figurer, der 1809 fandtes bag alteret (jf. s. 4014).¹³² 1850 opbevarede den på våbenhusloftet,¹⁸¹ og her så J. B. Løffler den 1886 og konstaterede, at den havde rester af farver.⁴⁶ 1895 lod sognepræst Hans Schultz Gad den afrense, restaurere med nyskårne dele samt egetræsmalet,⁹⁶ hvorefter den blev anbragt på en svejftet konsol på en høj hjørnepille af egetræsmalet træ i skibets nordøsthjørne (jf. fig. 39 og 137). Ved restaureringen 1925 blev den flyttet til et podium i skibets sydøsthjørne ved opgangen til prædikestolen (jf. fig. 131). Podiets forside (fig. 135) er udført af genanvendt fyldingspanel af ukendt proveniens, ca. 60×52 cm, med en rundbuet arkade båret af pilastre med profilkapitæler og rosetmedaljoner i sviklerne. Stafferingen, vistnok fra 1925 (sammenlign med den sekundære indskrift på epitafium nr. 2), omfatter gråt rammeværk, mørkviolet bueslag og forgyldte og røde detaljer. Arkadefeltet har indskrift med lys fraktur på sort bund (versalene fremhævet med rød kontur), et citat af Grundtvig: »Kvinden bragte vor Jord i Band, Kvinden fødte vor Frelsermand, Han gjorde det godt altsammen!«. ¹⁸² 2004 blev figuren opsat østligt på nordvæggen i skibets første fag, hvor den hviler på en konsol af gråmalet stål.¹⁸³

2) (Fig. 61), o. 1515–20, på grund af klædedragten identificeret som Skt. Laurentius, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense, formentlig fra et *†sidealter*.¹⁸⁴ Af egetræ, 110 cm høj. På bagsiden

i kanten er et indskåret bomærke (fig. 134).¹⁸⁵ Bagsiden er i øvrigt hulet og har flere udlusninger: tre store ovale fornedet, hvoraf de to sidder tæt sammen, og to mindre højere oppe (fig. 133).



Fig. 60. Maria med barnet. Løs alterfigur nr. 1, o. 1425–75 (s. 4035). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Virgin with Child. Loose altar figure no. 1, c. 1425–75.*

I issen er et nedboret hul. Korsstaven, på nær det stykke, som hånden griber om, er tilføjet 1895; oprindeligt må figuren have holdt en \dagger rist, Laurentius' attribut.

Skt. Laurentius står på et rundet jordsmon. Han har krøllet hår, der ligger i velskårne, snoede lokker. Ansigtet er smalt med markerede øjenbryn og kindben, øjnene er let skrå, næsen lige og



Fig. 61. Skt. Laurentius. Løs alterfigur nr. 2, o. 1515-20 (s. 4036). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *St. Lawrence. Loose altar figure no. 2, c. 1515-20.*

munden lille. Han bærer halslin (amictus) og lukket kappe med vide ærmer og frynsekant forinden (dalmatika) over en messeskjorte (alba), der falder i lodrette, skarpe folder langs benene og ud over jordsmonnet; under den stikker spidsen af hans venstre fod med komulesko frem. Højre arm er bøjet, og mod brystet holder han en lukket bog med bogspænde, i venstre hånd har han en korsstav. Hele figuren er egetræsmalet.

Figuren stammer sandsynligvis fra et \dagger sidealter for Skt. Laurentius og er tilskrevet den samme billedskærer i Claus Bergs værksted, som har udført altertavlens predella (s. 4020) og en \star alterfigur af Skt. Nikolaj (nr. 3).¹⁸⁶ Den var antagelig blandt de figurer, der 1809 fandtes bag alteret (jf. s. 4014).¹³² 1850 opbevarede den på våbenhusets loft,¹⁸¹ hvor J. B. Løffler 1886 konstaterede, at den stadig havde rester af farver.¹⁸⁷ 1895 lod sognepræst Hans Schultz Gad figuren, 'en munkeskikkelse med en messebog og en afbrudt korsstav i hånden' afrense, egetræsmalet og forsyne med en korsstav, hvorpå den blev opsat i skibets sydøsthjørne ved prædikestolen (jf. fig. 39).¹⁸⁸ 1925 blev den ombyttet med figuren af Maria med barnet (nr. 1) og anbragt på et (\dagger)podium i skibets nordøsthjørne (jf. fig. 131). Podiet (fig. 136), som til dels er udført af genanvendt fyldingspanel af ukendt proveniens, 53×43 cm, er udformet som ovennævnte og stofferet med gråt og sort rammeværk med forgyldte og røde detaljer samt sekundær indskrift på bueslaget med forgyldt fraktur: »Sct: Laurentius«, og på arkadefeltet med lys fraktur: »Martyr Aar 258 Helgen her og Helgen hisset er i samme Menighed«, et citat af Grundtvig.¹⁸⁹ 2004 blev figuren flyttet tilbage til sin tidligere placering ved prædikestolen; (\dagger)podiet opbevares ved kirken.¹⁸³

\star 3) (Fig. 62), o. 1515–20, *Skt. Nikolaj*, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense, formentlig fra et \dagger sidealter.¹⁹⁰ Af egetræ, 100 cm høj. Skt. Nikolaj sidder frontalt på en tronbænk på et femsidede jordsmon iklædt fuldt liturgisk bispeskrud med højre hånd løftet til velsignelse og bispestaven i venstre hånd. Figuren er hulet i ryggen og har nedboret hul i issen. Staven er sekundær, og bispehuens to bånd er delvist fornyet ligesom kvasten på højre hånds handske. Endvidere er der indfældet nyt træ flere steder i klædedragten og fodstykket.¹⁹¹

Ansigtet er magert med markerede bryn og lodret panderynke, mandelformede øjne, lige næse og lille mund. Under bispehuen med flagrende bånd stikker håret frem, halvvejs dækkende ørerne. Klædedragten er folderig med posede ærmer, og på hænderne bærer han liturgiske handsker. Korkåben, der holdes sammen af et bredt bånd, er lagt over knæene og falder i brede folder ned over benene; under dragten ses spidsen af hans højre fod med komulesko. I skødet ligger de tre guldklumper, som Skt. Nikolaj ifølge legenden gav som medgift til en fattig mands døtre. Tronbænkens sæde er belagt med en pude med kvaster. Jordsmonnet har hulkprofil.

Figuren står med spor af oprindelig staffering på kridtgrund hvorimellem sekundære farveudbedringer direkte på træet. Hudfarven er lys, håret gråt, huen rød og forgyldt og handskerne røde. Kjortlen er pålimet papirlignende stykker hvorover et brunligt lag med rester af forgyldning og grønt mønster. Forneden har den en frynsekant med skiftevis rød, hvid og blå farve, og foret er rødt. Kappen er forgyldt med blå for, stavens svededug har sølv vistnok med rød lasur, og bænken har ligeledes sølv samt rød farve.¹⁹¹ Stafferingen er konserveret 1960.¹⁹¹

Figuren stammer sandsynligvis fra et \dagger sidealter for Skt. Nikolaj, muligvis kirkens værnehelgen (jf. s. 3973). Den er tilskrevet den samme billedhugger i Claus Bergs værksted, som har udført predellaen (s. 4020) og alterfiguren af Skt. Laurentius (nr. 2).¹⁹² Den var antagelig blandt de figurer, der 1809 fandtes bag alteret (jf. s. 4014).¹³² 1850 blev den fundet på våbenhusets loft og indsendt til Nationalmuseet (inv.nr. 11404E)(sammen med nr. \star 4a-d og \star monstransskabet (s. 4054)).¹⁹³

\star 4a-d) Fire figurer, o. 1525, henholdsvis en uidentificeret bispehelgen, Skt. Mikael, Maria og Johannes, antagelig fra en \dagger altertavle.¹⁹⁴ Figurerne, af eg, er fuldkårne og har nedboret hul til fastgørelse oven i hovedet og udboret, tilproppet hul under foden. Figurerne er tilskrevet den sam-

Fig. 62. Skt. Nikolaj. \star Løs alterfigur nr. 3, o. 1515–20 (s. 4038). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *St. Nicholas*. \star Loose altar figure no. 3, c. 1515–20.





Fig. 63–64. *Løse alterfigurer nr. 4a–b, o. 1525. 63. Uidentificeret bispehelgen (s. 4040). 64. Skt. Michael og dragen (s. 4040). I NM. Foto Inger Marie Helgasdatter Mulvad 2023. – *Loose altar figures nos. 4a–b, c. 1525. 63. Unidentified bishop saint. 64. St. Michael and the dragon.

me ukendte mester med tilknytning til kredsen omkring Claus Berg, som har udført altertavlen i Jordløse Kirke.¹⁹⁵ De blev indsendt til Nationalmuseet 1850 sammen med *alterfiguren af Skt. Nikolaj (nr. 3) og *monstransskabet (s. 4054).¹⁹⁶

a) (Fig. 63), en uidentificeret bispehelgen, 39,5 cm høj. Det yderste af højre hånds pegefinger og venstre hånds tommelfinger, en splint af kåbens højre side samt bispestaven er gået tabt. Biskoppen, i liturgisk dragt, står frontalt på et lille jordsmon med højre hånd løftet til velsignelse, mens venstre hånd har grebet om \ddagger bispestaven. Ansigtet er fyldigt med små øjne, lige næse og antydning af dobbelthage, og under mitraen er en pandekrølle samt ørelange lokker i hver side. Kappen er holdt sammen af et bredt bånd over brystet, og ned ad

ryggen hænger en hætte med kvast (clipeus). Fornden stikker spidsen af højre fod med komulesko frem. Figuren har få rester af oprindelig staffering på kridtgrund, omfattende lys hudfarve, hvid kjortel og rødt for på messehagelen. De oprindelige farver er suppleret med nyere staffering direkte på træet, som dækker det meste af figuren. Klædragten er i røde farver med røde kanter, foret lyst grøngult, skoen sort og fodstykket grønt. Figuren er konserveret 1967.¹⁹⁷ I NM (inv.nr. 11404B).

b) (Fig. 64), Skt. Michael og dragen, 38 cm høj. Højre hånd, der griber om en rest af en afbrøkket \ddagger lanse, er fornyet, ligesom et stykke af kappens venstre side og noget af dragens baghoved. Michael står på et lille jordsmon med højre fod på dragens bagkrop. Hans hår ligger i proptrækkerlignende



Fig. 65-66. *Løse alterfigurer nr. 4c-d, o. 1525. 65. Maria (s. 4041). 66. Johannes (s. 4041). I NM. Foto Arnold Mikkelson 2023. – *Loose altar figures nos. 4c-d, c. 1525. 65. Mary. 66. John.

krøller om ansigtet, øjnene er smalle, næsen lige og munden lukket over en antydning af dobbelthage. Han er klædt i amictus, alba og stola. Højre arm, der holder lansens, er højt løftet, og venstre arm bøjet ind foran kroppen. Under ham, halvt dækket af kappen, ligger dragen, der vender sit åbne gab med blottede tænder op imod ham. Figuren har spor af oprindelig staffering på kridtgrund, nemlig lyst på huden og hvidt på kjortlen. Endvidere ses rester af nyere staffering omfattende okkerfarvet hår og rødt på klædedragt og stola. Dragen er mørkebrun med rød farve i mund, næsebor og ører, og jordsmonnet er grønt. Figuren er konserveret 1967.¹⁹⁷ I NM (inv.nr. 11404B).

c) (Fig. 65), Maria, 36 cm høj, stående let svajet med den ene fod sat frem på et lille jordsmon. Ven-

stre side af hovedlinet er beskadiget, og det yderste af venstre hånds pegefingre er afbrækket. Ansigtet er rødkindet med spids næse og lille mund. Kjolen falder i lange folder ned over kroppen og ud over jordsmonnet med ombuk over den ene, brednæsede sko. Med højre hånd griber hun om den ene ende af sit hovedlin, mens hun med den venstre samler kappen omkring sig. Hun har sekundær, delvis afskallet staffering, der omfatter lys hud med røde kinder, gullighvidt hovedlin, hvid kjole med rødt for, brunlig kappe med rødbrune kanter og blå bagside, sort sko og grønt jordsmon. Under dette er rester af ældre kridtgrund og farve. Figuren er konserveret 1966.¹⁹⁸ I NM (inv.nr. 11404).

d) (Fig. 66), Johannes, 36 cm høj, stående på et lille jordsmon med hænderne knuget foran



Fig. 67. Alterkalk, 1818, og disk, antagelig 1818, udført af Poul Jensen Theilgaard, Odense (s. 4042 og 4043). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Chalice, 1818, and paten, probably 1818, made by Poul Jensen Theilgaard, Odense.

højre side af brystet og hovedet vendt mod højre. Det yderste af venstre tommelfinger er afbrækket. Håret ligger i proptrækkerkrøller om ansigtet med smal næse over lille mund, og han bærer kjortel med krave samt kappe, der er draperet over venstre skulder og arm. Under kjortlen ses hans nøgne, venstre fod. Figuren har nyere, delvis afskallet staffering, der omfatter okkerfarvet hår, rød kappe med gulliggrønt for, afrenset kjortel med rød krave og grønt jordsmon. Derunder er rester af ældre kridtgrund og farve. Figuren er konserveret 1966.¹⁹⁸ I NM (inv.nr. 11404).

De fire figurers oprindelige kontekst er ukendt (jf. også s. 4012), men de antages at stamme fra en \ddagger altertavle.¹⁹⁴ Maria og Johannes må under alle omstændigheder oprindeligt have indgået i en krucifiksgruppe med et \ddagger krucifiks. De er nu anbragt i en sekundær konstellation på et postament af træ flankerende et senmiddelalderligt krucifiks af ukendt proveniens.¹⁹⁹

Fig. 68. Oblatøske, 1695, udført af Martinus Silm, København (s. 4043). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Wafer box, 1695, made by Martinus Silm, Copenhagen.

Alterkalk (jf. fig. 67), 1818, udført af det kirkesølv, bl.a. et sæt \ddagger alterstager (jf. ndf.), der gik til ved præstegårdens brand 1818.⁹³ Den 27 cm høje kalk har cirkulær fod på standkant. Såvel den stejlt opdrevne fod som bægeret, der er pokalformet med let udkraget munding, er smykket med slanke, spidse tunger, og skaftet er cylindrisk



med profilringe og flad, profileret knop. Omkring bægerets munding og langs fodens kant er graveret indskrift med skriveskrift, henholdsvis: »Levninger af Nørrebrobye Kirkes Sølv fra Præstegaardens Brand den 3die Marts 1818« og »E. S. Schaffalitzky de Muckadell« (daværende kirke-ejer). Kalken er ustempet.

Disk (jf. fig. 67), antagelig 1818, 17,7 cm i diameter. På fanens underside er to stempler: mesterstempel for Poul Jensen Theilgaard²⁰⁰ og Odenses bymærke.

†*Altersæt*. 1) Omtalt 1589, af tin.²⁷ Sættet omtales endnu 1665.⁹⁰

2) Omtalt 1589, af forgyldt sølv. Kalken var udlånt af Erik Venstermand og tilhørte altså ikke kirken.²⁷

3) 1665, af sølv med forgyldning. Sættet, der vejede 31 lod, kostede 126 mk. 8 sk.²⁸ 1755 bemærkedes, at det var uden indskrift.⁸ Det kan være gået til ved præstegårdens brand 1818.

Oblatæske (fig. 68), 1695, udført af Martinus Silm, København.²⁰¹ Den ovale æske, 11,6×9,4 cm, 6 cm høj, har på selve æsken et omløbende bånd med ciselerede akantusranker. Det let kuplede låg har akantus- og laurbærborter langs kanten og på midten en buket af blomster i dre-



Fig. 70. Vinskummeske, 1901, udført hos guldsmed Lauritz Grønlund, Odense (s. 4044). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wine-skinning ladle, 1901, made at the workshop of the goldsmith Lauritz Grønlund, Odense.*

vet og ciseleret arbejde. Under æskens bund er fire stempler: mesterstempel for Martinus Silm med årstal (16)»95«,²⁰² gardejnmærke for Conrad Ludolph, Københavns bymærke 1697 og månedsmærke tyren. Det er uvist, hvornår æsken er kommet til kirken; antagelig er det sket efter præstegårdens brand 1818.²⁰³



Fig. 69. Sygesæt, 1863, udført af Niels Christopher Clausen, Odense (s. 4044). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Communion set for the sick, 1863, made by Niels Christopher Clausen, Odense.*



Fig. 71. Alterstager, o. 1550 (s. 4045). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

†*Oblatæsker*. 1) O. 1700, omtalt 1755 af sognepræst Johannes Mule, der berettede, at den ifølge en indskrift på den var skænket af hans farfar og farmor, dvs. sognepræst Claus Michelsen Mule (præst 1677–1712) og hustru Mette Eriksdatter (jf. †sygesæt ndf.).²⁰⁴ Æsken kan være gået tabt ved præstegårdens brand 1818.

2) 1863,³² af porcelæn, sandsynligvis sort med forgyldt kors på låget.

Sygesæt (fig. 69), 1863,²⁰⁵ udført af Niels Christopher Clausen, Odense. Kalken, 7,5 cm høj, har cirkulær fod på fodplade. Foden er drevet stejlt op mod den flade knop, skaftet er cylinderformet, og bægeret har mundingsprofil samt graveret Jesusmonogram »IHS« i strålekrans. Under fodens bund er tre stempler: mesterstempel,²⁰⁶ Odenses bymærke og lødighedsmærke. Disken, 7,6 cm i diameter, har Jesusmonogram i strålekrans i bunden og glat fane; under bunden er stempler som på kalken. Oblatæskan, 1 cm høj, 5,2 cm i diameter, har Jesusmonogram på låget og stempler under bunden som de øvrige dele. Sættet opbevares i et futteral af træ beklædt med sort pap og foret

med rødt fløjl; vistnok fra 1942.³⁶ Tilsvarende sæt findes i flere kirker, bl.a. Skårup (s. 1785) og Vantinge (s. 3775).

†*Sygesæt*. 1) Formentlig o. 1700, en lille kalk af forgyldt sølv. På kalken var en indskrift, der oplyste, at den var skænket af sognepræst Claus Michelsen Mule og hustru Mette Eriksdatter (jf. †oblatæske ovf.).⁸ Sættet er antagelig gået til ved præstegårdens brand 1818.

2) 1818, udført af Poul Jensen Theilgaard, Odense.²⁰⁷

Alterkande, 1863,²⁰⁵ 31 cm høj, af sort porcelæn med forgyldt kors på korpus og hvidt låg.

†*Alterkande*, omtalt 1863, formentlig af metal, sortlakeret.³²

Vinskummeske (fig. 70), 1901, udført hos guldsmed Lauritz Grønlund, Odense.²⁰⁸ Skeen har graveret bladmotiv på skaftet og laf med cirkulære og aflange gennembrydninger. På bagsiden af skaftet er tre stempler: mesterstempel,²⁰⁹ gardejnmærke for Simon Groth og Københavns bymærke 1901.



Fig. 72. Syvstige, 1895, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad (s. 4045). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candelabrum, 1895, donated by the parson Hans Schultz Gad.*



Fig. 73. *Krucifiksfigur, o. 1500-25, formentlig oprindeligt fra en altertavle eller et processionskrucifiks (s. 4046). I Museum Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2023. –
 *Crucifix figure, c. 1500-25, presumably from an altarpiece or a processional crucifix.

To *alterskåle*, begyndelsen af 1900-tallet, henholdsvis fra Den kongelige Porcelænsfabrik og Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med forgyldt kors.

Alterstager (fig. 71), o. 1550, omtalt af biskop Jacob Madsen 1589: »Stager 2 aff Kober«. ²⁷ Stagerne, af rødligt messing, 49,5 cm høje inkl. lysepig (42 cm uden), har profileret fod, let keglestubbformet skaft med vulst foroven og forneden og skarp ring på midten samt dyb lyseskål, der spejler foden. Stagerne har oprindeligt hvilet på tre ben,

af hvilke ses spor på indersiden af foden. Begge stager har desuden spor efter reparationer oven på foden.

†*Alterstager*, o. 1711, testamentarisk gave fra kancelliråd Peder Smidt (†1711). ²¹⁰ Af sølv, beskrevet som 'store'. ⁸ Stagerne smeltede ved præstegårdens brand 1818, og sølvet blev anvendt til en ny alterkalk (jf. ovf.). ⁹³

Syvstage (fig. 72), 1894, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad. ²¹¹ Den 72 cm høje stage har profileret fod på standkant, balusterskaft med

vase- og kugleled, profilerede arme og flade lyseskåle med vaseformede lysholdere. På fodens overside er indskrift med graveret skriveskrift: »St. John. Aab. 1.20«, og på standkanten er tilsvarende giverindskrift: »H. S. Gad og L. G. Gad 1894« for sognepræst Hans Schultz Gad og hustru Louise Grandjean Gad (†1893). Stagen, der oprindeligt stod på alterbordet,⁹³ står ved opgangen til koret.

Bibel. Christian II's bibel, udg. 1550, stærkt slidt, i nyere indbinding af brunt skind med hjørnebeslag og påsat krucifiksfigur af messing. Biblen må være foræret til kirken i nyeste tid.

†*Bibel.* Frederik II's bibel, udg. 1589. 1755 lå 'nogle stykker' af biblen i *monstransskabet (s. 4054) sammen med stykker af en latinsk postil (prædikensamling).⁸

**Krucifiksfigur* (fig. 73), o. 1500-25, formentlig oprindeligt fra en altertavle eller et processionskrucifiks (jf. ndf.). Af træ, 65 cm høj. Kristus hænger i let skrå arme. Hovedet med turbanlignende tornekrone falder mod højre skulder, og håret ligger i snoede lokker frem over skuldrene. Øjnene er lukkede, munden let åben og skægget



Fig. 74. Døbefont, romansk (s. 4047). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Font, Romanesque.*

lokket og tvedelt. Kroppen er slank med indtrukket mellemgulv under sidesåret, benene er parallelle med let bøjede knæ og højre fod lagt over venstre. Lændeklædet er viklet om hofterne i v-form med opad flagrende snip ved venstre hofte, mens snippen ved højre hofte, der sandsynligvis har været lang og flagrende, er afbrækket. Derudover mangler fingrene på højre hånd på nær en del af tommelfingeren, det meste af venstre hånd, et stykke foran på tornekronen, spidserne af den højre hårlok samt nogle tæer på venstre fod. Korstræet er ikke bevaret.

Figuren står i afrenset træ med ganske få, ikke oprindelige farvespor, nemlig en smule rødt ved sidevundet, lidt hvidlig farve på højre lår og guldbronze i lændeklædets folder.²¹²

Figurens størrelse tyder på, at den oprindeligt kan have hørt til et processionskrucifiks eller indgået i en Golgatascene i en altertavle. Figuren er velskåret, og en tilskrivning til Claus Berg har været overvejet, ikke mindst i lyset af kirkens øvrige, senmiddelalderlige træskulptur (jf. s. 4012), men er opgivet, og bl.a. tornekronen og lændeklædet adskiller sig fra Claus Bergs krucifiksfigurer.²¹² En stilistisk sammenhæng med de to alterfigurer af Maria og Johannes (løse alterfigurer nr. *4c-d, s. 4041), som må stamme fra en (†)krucifiksgruppe og menes udført af en billedskærer, der var påvirket af Berg (jf. s. 4038), kan heller ikke påvises.

Kristusfiguren blev fundet på kirkens loft i 1920'erne af klokkeren, som fik den repareret hos en snedker, malet med guldbronze og monteret på et nyt †kors. 2003 blev dette af familien indleveret til Museum Odense. Figuren er nu monteret på et kors af gult plexiglas og indgår i museets udstilling (inv.nr. OBM8387).

Messehagel, antagelig o. 1874,³² skjoldformet, af mørkerødt fløjlmateriale med for af rødt lærred, kantet med guldgaloner og med tilsvarende kors på ryggen.

†*Messehagel*, o. 1711, testamentarisk gave fra kancelliråd Peder Smidt (†1711), af rødt fløjlmateriale.²¹³ 1839 var hagelen falmet.²¹⁴

†*Messesærk*, 1665, indkøbt for 33 mark.²⁸

†*Messeklokke*, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen.²⁷ Klokkeren hang i †tagrytteren over koret (s. 3990).



Fig. 75. Dåbsfad, 1500-tallet (s. 4048). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal dish, 1500s.*

Alterskranke (jf. fig. 41), 1925,²¹⁵ efter tegning af Knud Lehn Petersen, i skønvirkepræget stil. Skranken, af træ, er tresidet med rundede hjørner fortil. Den består af et gitter i gennembrudt arbejde med koblede, ovale og cirkulære ringe hvorimellem liljer. På de forreste hjørner er gitteret afbrudt af panelfelter med riflet, kvadratisk midterfelt. Den gennemløbende frise har rifling og tandsnit, og øverst er en flad håndliste. Mod alteret afsluttes skranken af to piller med riflet skaft hvorover tandsnit og flad afdækning. Knæfaldet er profileret med svejftet, udsavet profil for enderne; hynderne er af mørkviolet uld. Skrankens rammeværk og knæfaldet er malet i grå farver med sorte og mørkviolette profiler, gitteret er lysegråt med detaljer i blå og forgyldning, og håndlisten er brunviolet. Knæfaldet havde tidligere hynder af rødt fløjl.

†*Alterskranke*, 1600- eller 1700-tallet, tidligst omtalt i 1820'erne, da man fandt, at knæfaldet var for lavt, og at det burde løftes, fastgøres og betrækkes.³¹ Det var halvmåneformet og spændte tværs over koret fra væg til væg.²¹⁶ Ved restaureringen 1864 blev det enten ombygget eller helt fornyet og fremstod herefter hesteskoformet med gitter af kraftige, kegleformede balustre under en profileret håndliste (jf. fig. 39

og 137). 1896 blev knæfaldet ombetrukket med rødt plys.³²

Døbefont (fig. 74), romansk, en monolit af mørkegrå granit, 90 cm høj; dele af foden er brækket af. Foden er keglestubformet og skaftet cylinderformet med kraftig rundstav med tovsnoning på midten. Den lave, brede kumme, 75 cm i diameter, har en bort af trekanter om munden hvorunder tovstav.

Foroven på kummen er der kraftige spor af rust hele vejen rundt, og på den østvendte side er der slidt en fordybet, lodret rille fra munden og ned gennem tovsstaven, mens der på den vestvendte er rester af helt rustet metal umiddelbart under den. Der er formentlig tale om spor efter en *†*lukkemekanisme, der har fastholdt et *†*fontelåg.

Staffering. 1882 skulle fontens oliemaling afrenses, så den stod i ren granit.⁹⁶ Imidlertid er der på den nordvendte side bevaret betydelige rester af flere lag farve på såvel kumme som fod og skaft (fig. 138). Farverne omfatter sort, mørkegråt, lysegråt og hvidt samt en smule rødt.²¹⁷

Fonten er i kraft af sin trekantbort og tovsnoningerne beslægtet med fonten i Korup (DK



Fig. 76. Dåbskande, 1881 (s. 4048). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal jug, 1881.*

Odense 2749), men savner dennes rundbuefriser. Trekantborten genfindes i øvrigt på fonten i Gestev (s. 3655).²¹⁸

1589 stod fonten i koret;²⁷ siden 1864 i det nordvestlige hjørne.³² 1985 blev den hævet og anbragt på et nyt muret fundament,²¹⁹ og ved istandsættelsen 2019–20 er den rykket lidt ud fra væggen (jf. s. 4015).

Dåbsfad (fig. 75), udført i 1500-tallet i Nürnberg, af messing, 51 cm i diameter. Tidligst omtalt 1755.⁸ I bunden er en fremstilling af Syndefaldet, omgivet af to bånd med næsten udpudset majuskelindskrift samt en bort af stemplede kors.²²⁰ På fanen er to borter med stemplede liljer samt svage spor af et næsten helt udpudset, graveret våbenskjold ledsaget af initialer.²²¹ Lignende fade findes i talrige kirker, bl.a. Ollerup (s. 2034), Lunde (DK Odense 5059) og Barrit (DK Vejle 1280).

Dåbskande (fig. 76), 1881,³² af tin, 30 cm høj, med ægformet korpus, slank hals med svejftet munding og svungen hank.

Prædikestolen (fig. 77), antagelig o. 1580, efter malede \dagger våbenskjolde at dømme skænket af Erich Venstermand og Alhed Norby. Prædikestolen omfatter i sin nuværende opstilling en kurv i fire fag med underbaldakin og opgang fra 1864, men omfattede oprindeligt fem fag (jf. ndf.). Prædikestolen er istandsat 2020 med bl.a. ny dækplade oven på håndlisten og nyt gulv.

Kurvens fire fag flankeres af profilerede smalfelter på hjørnerne. I storfelterne, der indrammes af tandsnit, er arkader med profilerede bueslag med tungebort langs underkanten og båret af kanelerede pilastre med profilkapitæler; i sviklerne er hvirvelrosetter. Postament- og frisefelterne indrammes ligeledes af tandsnit, og kronlisten har tilsvarende dekoration under en flad håndliste.

Underbaldakinen er svejftet med fire glatte fag adskilt af ribber og afsluttes fornedet af en konsol, der er nedfældet i vægpanelet (jf. stolestader ndf.).

Opgangen (jf. fig. 90) er en trappe fra midtergangen foran triumfvæggens sydlige del. Over de glatte vanger er gennembrudte arkader med kanelerede pilastre under en flad håndliste, og rummet under trappen er lukket med panel. Forneden afsluttes trappen i hver side af en mægler-

pille (fra 1925) med indfældede balusterhalvsøjler og stærkt profileret knop. Trappens trin er belagt med gråt tæppe.

Staffering. Prædikestolens rammeværk er stafferet 2020, i hovedtræk som en gentagelse af den eksisterende staffing fra 1925, der igen synes at have været baseret på ældre farvespor, konstateret ved afdækningsprøver.²²² Kurvens rammeværk er lysegråt med blå smalfyldinger og røde, sorte, mørkegrå og forgyldte detaljer, og dens inder-side er gråmalet. Underbaldakinen er mørkegrå med forgyldt profil, og opgangen er i grå farver med detaljer i mørkviolet, blåt og forgyldning. I storfelterne er *malerier*, afdækket 2020, af Kristus og tre evangelister ledsaget af latinske indskrifter med forgyldt antikva på sort bund i frise- og postamentfelterne. Malerierne kan være oprindelige, om end det ikke kan udelukkes, at de er tilføjet ved en istandsættelse, der senest må have fundet sted i første halvdel af 1700-tallet.²²³ Figurerne er vist stående og barfodede på græsklædt grund og med lysegrå baggrund. Fra opgangen ses: 1) (Fig. 78). Lukas, i trekvartprofil, læsende i en bog, han holder foran sig i højre hånd. Han er klædt i rød kjortel med grøn kappe viklet omkring sig. I frisefeltet: »S: Lucas«, i postamentfeltet: »Gloria in altissimis Deo Luc. 2« (Ære være Gud i det højeste Luk. 2(,14)). 2) (Fig. 79), Mattæus, i et sammensat perspektiv, der må skyldes delvise overmalinger. Hovedet, der er drejet, og højre arm, som hænger ned langs kroppen, er set forfra, mens fødder og underben er set bagfra, og yderligere er en bøjet højre arm og hånd, der holder en opslået bog, set fra siden. Han bærer violet kjortel og grøn kappe, der er viklet om kroppen og bundet ved hoften. I frisefeltet: »S. Matæus«, i postamentfeltet: »Venite ad me omnes qui Mat:« (Kom til mig, alle I, Matt. (11,28)). 3) (Fig. 80), Kristus, i trekvartprofil med højre hånd løftet i en velsigende gestus og en kugle hvilende i venstre hånd. Han er klædt i grøn kjortel og rødbrun kappe. I frisefeltet: »Saluator« (Frelser), i postamentfeltet: »Confidite ego vici Mundum Ioh: 16« (Vær fri-

Fig. 77. Prædikestol, antagelig o. 1580 (s. 4048). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pulpit, presumably c. 1580*.





Fig. 78-79. Malerier på prædikestolens storfelter (s. 4048). 78. Lukas. 79. Mattæus. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Paintings on the large panels of the pulpit. 78. Luke. 79. Matthew.*

modige, jeg har overvundet verden Joh. 16,(33)). 4) (Fig. 81), Johannes, i profil med en gylden kalk i venstre hånd og højre hånd løftet i velsignende gestus. Han bærer rød kjortel og gul kappe. I frisefeltet: »S Johannes«, i postamentfeltet: »Ecce agn[us] dei qui tollit [pecca]ta« (Se, der er Guds lam, som bærer (verdens) synder (Joh. 1,29)).

†*Malerier og indskrifter.* Som nævnt omfattede prædikestolen oprindeligt fem fag, der muligvis fra første færd eller i hvert fald senest siden 1700-tallets første halvdel var prydet med figurmalerier og indskrifter.²²⁴ Det femte †fag havde i storfeltet et maleri af Markus, ledsaget af indskrift i postamentfeltet: »Verba Domini non transibunt Marc: 13« (Herrens ord skal ikke forgå Mark. 13,(31)); evangelistens navn har uden tvivl væ-

ret anført i frisefeltet. Endvidere fandtes fire våbenskjolde ledsaget af latinske indskrifter i form af skriftsteder, som uden tvivl må have hørt til stolens oprindelige udsmykning: a) Erik Venstermands fædrene våben og under det indskriften: »Lux orta est justo & rectis corde lætitia Ψ 96« (Lys stråler frem for den retfærdige og glæde for de oprigtige i hjertet Sl. 96 (Sl. 97,11)). b) Erik Venstermands mødrene våben (Urne) og under det indskriften: »Justus ut palma florebit Ψ 92« (Den retfærdige skyder op som palmen Sl. 92,(13)). c) Alhed Norbys fædrene våben og under det indskriften: »Delevi ut nubem transgressionis tuas. Esai: 44« (Jeg har udsløttet dine overtrædelser som en sky, Es. 44,(22)). d) Alhed Norbys mødrene våben (Skinkel (Søblade)) og



Fig. 80-81. Malerier på prædikestolens storfelter (s. 4048). 80. Kristus. 81. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Paintings on the large panels of the pulpit. 80. Christ. 81. John.*

under det indskriften: »Absterget Jehova lacrimas ab omni facie Esai: 25« (Gud Herren tørrer tårerne af hvert ansigt Es. 25,(8)).²²⁵ Det er uvist, hvor på prædikestolen våbenerne og de ledsagende skriftsteder var anbragt. Det kunne måske være på \ddagger opgangen (jf. ndf.; jf. også \ddagger panel s. 4054).

\ddagger Stafferinger. Kurvens oprindelige staffering svarede som nævnt i hovedtræk til den nuværende.²²² Formentlig o. 1800 blev den malet hvid med grå staffering, muligvis ledsaget af forgyldning, samt bibeholdelse af malerier og indskrifter (jf. fig. 104). 1864 blev den egetræsådtret med overmaling af malerier og indskrifter,²²⁶ hvilket nok blev gentaget 1889, da den skulle dekoreres med passende forgyldning (jf. fig. 39).³² Ved istandsættelsen 1925 udførtes en bemaling af ram-

meværket i hovedtræk svarende til den nuværende, mens storfelterne blev malet grå og de øvrige fyldingsfelter sorte (jf. fig. 131). Arbejdet blev vistnok udført af maler Ole Søndergaard, og farverne valgt på baggrund af afdækningsprøver.²⁶

Ændringer og istandsættelser. Prædikestolen må efter de malede \ddagger våbenskjolde at dømme antages at være skænket af Erich Venstermand og Alhed Norby. Den er formentlig identisk med den prædikestol, der 1589 er omtalt af biskop Jacob Madsen som 'passende' og opsat i sydsiden (»Prædikestol ved Synderside, paszelig«).²⁷ Som nævnt omfattede den oprindeligt fem fag. \ddagger Opgangen var en trappe med fyldingspanel (jf. fig. 104).

1803 skulle kurven understøttes med en pille (jf. fig. 104).³⁰ En ændring må være sket før 1831,

hvor 'det nye' på prædikestolen skulle males.²²⁷ 1864 blev prædikestolen ombygget til fire fag og sænket, pillen fra 1803 blev erstattet af den nuværende underbaldakin, og opgangen blev fornyet.²²⁸ 1894 blev to lysearme monteret i frisefeltene (jf. s. 4064 og fig. 39 og 137). 2019–21 blev stolen nedtaget, adskilt og istandsat med nyt gulv og dæklade samt genskabelse af kronlistens tandsnit.²²⁹ Den er opsat i skibets sydøsthjørne.

†*Prædikestolsbeklædning*, o. 1711, testamentarisk gave fra kancelliråd Peder Smidt (†1711), af grønt fløjl.²³⁰

Stolestader (jf. fig. 40 og 90), 1925,²¹⁵ tegnet af Knud Lehn Petersen, i skønvirkeinspireret stil.



Fig. 82. Stolestadegavl, 1925 (s. 4052). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pew end*, 1925.

De 128 cm høje gavle (fig. 82) er glatte på nær et riflet bånd foroven, og de krones af et svejftet topstykke med blomster i fladsnit indrammet af båndslang under en flad, aftrappet afdækning (tilsvarende stolegavle findes i Vejlbj Kirke (*DK Odense* 6461)). Ryglænene har vandrette riller, og benene mod midtergangen er udsavede. Nordrækken afsluttes af et hjørneknækket forpanel med små, profilerede fyldinger, der mod koret har endegavl med volutindrømmet, kugleafsluttet topstykke (jf. fig. 33), og mod midtergangen en mægler svarende til mæglerne på prædikestolens opgang (s. 4048) (jf. fig. 90). Foran panelet samt ved nordvæggen er en kort, tværvendt bænk. Ved udgangen til våbenhuset er for- og bagpanel (med salmebogsreol) med rektangulære, profilerede fyldinger, og langs væggene er paneler af lodrette brædder. Stolene er malet i grå farver med brune sæder og detaljer i mørkviolet, blå og forgyldning. På sæderne ligger hynder af mørkviolet uld. Der er 26 stole i sydrækken og 27 i nordrækken.

†*Stolestader*. 1) Uvis datering. 1783 blev stolene 'forandret' ved en reparation,³⁰ og 1834 skulle 'det ny anbragte på stolene' males.³¹ 1857 fremstod de med glatte endegavle med en vandret profil foroven og tilsvarende afdækning. Ryglænene synes at have været af vandrette tremmer, og ved udgangen til våbenhuset var sydrækken afsluttet af fyldingspanel. Alt var malet med grå farve (jf. fig. 104). 1864 blev stolene istandsat med fyldingsryglæn og skråpulte samt egetræsmaling (jf. fig. 39, 91 og 137).²³¹

Inddeling af stolestaderne. Efter istandsættelsen 1783 blev pladserne i stolene fordelt på ny, 'så enhver for eftertiden kunne vide at søge sit rette stode og sæde'.³⁰ Inddelingen, der blev foretaget på kirkeejerens vegne af forpagter på Brobygård Niels Tolderlund og sognepræst Johannes Mule, afspejler som altid menighedens sociale inddeling. I mandsrækken i kirkens sydside tilhørte den forreste stol Lundegårds ejere (dvs. Lundegaards Stiftelse), og de to følgende var til gårdens personale. Derpå fulgte 32 stole, nummereret 1–32, som blev fordelt blandt bønderne efter hartkornets størrelse. Som hidtil skulle den ældste have sædet ved gangen. I stol nr. 11 var der pladser forbeholdt kirkeejeren, præstegården, Lundegård

og Lundegårds møller, i nr. 12 var der en plads til degnen, og i nr. 13 til ladefogeden på Lundegård. Stol nr. 19–25 var for de jordløse huse (med bl.a. murer, bødker og væver), nr. 26 var for fattige og inderster, nr. 27–30 var for karle og nr. 31 for fattige og inderster.

I nordsiden bag kvindestolene under pulpituret var der syv mandsstole til karle og husmænd, hvoraf den første var forbeholdt præstegården.

I kvindestolene i nordsiden var den forreste stol bygget med kirkeejerens tilladelse. Den tilhørte fæster Niels Rafn på Vejlegård, men blev benyttet af en »Nordhausen« samt af degnens kone. De to næste stole tilhørte Lundegård, og den følgende var til præsten. Derpå fulgte 27 stole, nummereret 1–27, og alle angivet ved ægtemandens eller husbondens navn. Stol nr. 14–21 var for kvinder fra jordløse huse. I stol nr. 16 og 18 besad kirkeejeren et par pladser, i nr. 19 var tre pladser forbeholdt

præstegårdens piger, og i nr. 20 var der to pladser til degnen og tre til præstegårdens husmænd. Stol nr. 21 var til Lundegårds piger, og nr. 22–27 var til andre piger.

På pulpituret var der pladser for gårdmændenes karle, fordelt efter hartkornet ligesom stolene på gulvet. Den forreste stol på højre side skulle som hidtil tilhøre præstegården, og i den sad også Lundegårds karle.

Endelig nævnes, at kirkeværgen Jens Jørgensen uden forandring skulle beholde den stol, han havde bygget med kirkeejerens tilladelse (antagelig en *†lukket stol*).

1828 blev stolestaderne fordelt på ny,³⁰ og 1856 ønskede man atter en omfordeling af pladserne, da der var kommet flere familier i sognet, og der havde været misfornøjelse med fordelingen.²³²

1862 blev antallet af stole opgjort til 36 i sydsiden og 38 i nordsiden.³² Antallet kan være reduceret ved istandsættelsen 1864; i hvert fald fandtes der i begyndelsen af 1900-tallet kun 31 stole i sydsiden, 24 i nordsiden og 14 stole på pulpituret.⁹³ 1924 skulle stolene ombygges, men blev i stedet erstattet af de nuværende.²⁶

†Præste- og degnestolene omtales kun 1862.³² De stod på hver side af alteret, havde efter fig. 104 at dømme høje gavle og var gråmalede. De blev nedtaget 1864. I stedet indrettedes der en plads til præsten bag alteret, ligesom der blev opført en ny *†degnestol* i korets sydvesthjørne (jf. fig. 39 og 137).²³³

To *†herskabsstole*, 1602, for Ludvig Munk og Ellen Marsvin. Foroven på gavlene stod ejernes initialer »LM« og »FEM« samt årstallet »1602«, og derunder var udskårne våbenskjolde.²³⁴ O. 1860 var det øverste af gavlene skåret af, så indskriftene ikke længere fandtes.⁹³ Stolene, der var lukket med døre, stod vestligt i koret.³² Det er uvist, hvornår de blev nedtaget. Formentlig måtte den ene vige pladsen for den *†degnestol*, der blev indrettet i sydvesthjørnet 1864 (jf. ovf.), mens den anden kan have indgået i den lukkede stol i korets nordvesthjørne, der ses på fig. 39 og 137.

Seks *løse stole*, nyere, Hans J. Wegner, udført hos Carl Hansen & Søn Møbelfabrik, Odense, med konkavt kopstykke og lige ben hvorimellem en tværstiver (jf. fig. 41). Stolene er malet lysegrå og



Fig. 83. Pengeblok, o. 1750 (s. 4056). Foto Arnold Mikkelson 2023. – *Poor box*, c. 1750.



Fig. 84. *Monstransskab, 1480 (s. 4054). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Monstrance cabinet, 1480.

betrukket med mørkviolet uld. To stole står i koret, fire opbevares under pulpituret.

To *bænke*, 1925, svarende til stolestaderne og farvesat som disse, dog er topgavlen ottekantet med en sol i fladsnit. Bænkene stod oprindeligt i koret (jf. fig. 131), men er nu flyttet til våbenhuset (jf. fig. 21).

†*Panel*, omtalt 1755 som 'et stykke gammelt løst panelværk i koret'.²³⁵ På panelet var malet Alhed Norbys navn og derunder to våbenskjolde med et 'latinsk skriftsprog' under hver; formentlig Norby og Skinkel (Søblade), Alhed Norbys fædrene og mødrene våben. Det kan ikke udelukkes, at panelet stammede fra prædikestolen (jf. s. 4050) eller måske fra en †herskabsstol.

**Monstransskab* (fig. 84–87), 1480 ifølge malet indskrift, udført af egetræ og stærkt jernbundet med omløbende bånd, 245×79–56×52 cm. Skabet smalner bagtil og har sandsynligvis oprindeligt været indmuret i en niche i koret. Hele forsiden er dækket af et panel med indfældet, gennembrudt stavværksornamentik i varierende udformning. Panelets nederste, midterste felt er beskadiget og sortsværtet efter en brand, som ifølge traditionen skyldtes, at svenskerne under deres ophold på Fyn 1658–59 forsøgte at tiltvinge sig adgang til skabet.²³⁶ De to nederste felter i venstre side, det nederste felt i højre side og ornamentet på det nederste felt i midten er fornyet ligesom gesimsen, og hele skabet hviler på et sekundært fodstykke; dog kan de to forreste fødder være af ældre dato. Selve skabet er stærkt beskadiget af fugt foroven og forneden samt langs især venstre bagkant. På højre side er en stor revne i hele højden, og skabet er ved en reparation forstærket med yderligere jernbånd, som er smallere end de oprindelige.

Ydre. Forsidens lodrette, symmetriske ramme-stykker er ved vandrette profiler delt i seks felter, som hver rummer en dobbelt stavværksarkade; heraf adskiller den øvre højre sig en smule fra de øvrige. Mellem rammestykkerne er tre aflåselige, venstrehængte låger, hvoraf den øverste og den nederste er omtrent dobbelt så høje som den

midterste. De to høje låger har hver to kvadratiske fyldinger hvorimellem en tvørrektangulær, mens den midterste låge har en enkelt, kvadratisk fylding. Samtlige fyldinger er dækket af individuelt udformede stavværksrosetter eller ranke-slyng. Hver låge har et T-formet greb af jern, og de to øverste låger er desuden forsynet med en slå. Over den øverste låge er et omtrent kvadratisk, glat felt med malet indskrift (jf. ndf.). Skabet afsluttes foroven af en karnisprofileret gesims. Siderne er glatte og tæt beslået med omløbende jernbånd, der er hængslet over lågerne. To jernbånd går hen over skabets overside fra bagklædningen til forkanten bag gesimsen.

Indre. Bag den øverste låge er en aflåselig gitterlåge af smedejern, 71×30 cm, med eget låsetøj (fig. 86), bestående af en ramme med firkantede, diagonalt løbende og gennemstukne stænger.²³⁷ Bag gitteret er i højre side to små, indbyggede rum over hinanden med skråt forløbende front svarende til skabets side. Begge rum er todelt af en hylde og lukket med låger af træ. Den nederste, 45×23,5 cm, er forsynet med to låse, og den øverste, 49×23,5 cm, med en lås (fig. 87). Rummet bag skabets nederste låge er delt i to ved en hylde. Det er ved redaktionens afslutning ikke lykkedes at åbne den midterste låge.

Staffering. Skabets front er rødmalet med detaljer i grønt, hvidt, blåt, okker og mørkerødt. På feltet over den øverste låge er en latinsk indskrift med forgyldte minuskler på blå bund: »Aue caro xpi/ que pro me/ passa fuisti/ 1480« (Hil være dig, Kristi kød, som har lidt for mig, 1480). Siderne er sorte og jernbåndene røde. Den øverste låge har rødmalet inderside, og også gitterlågen er rødmalet, mens selve rummet og ydersiden af de to indvendige trælåger er malet grønne; den øverste del af rummet står i en mørkere grøn farve end det øvrige. De små rum bag lågerne er indvendig umalede, og det samme gælder skabets nederste rum.

Skabet har oprindeligt tjent som monstransskab, altså til at opbevare og fremvise indviede



Fig. 85. *Monstransskab, 1480 (s. 4054). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Monstrance cabinet, 1480.



Fig. 86-87. Gitterlåge for *monstransskabets øverste rum hvori yderligere to indbyggede rum (s. 4055). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Lattice door for the top compartment of the *monstrance cabinet, wherein two built-in compartments are found.

hostier i monstransen bag gitterlågen. Det er nært beslægtet med monstransskabet i Helligåndskirken i Faaborg (o. 1500, s. 719), og af V. Thorlacius-Ussing tilskrevet samme, formentlig sydfynske værksted.²³⁸ Angiveligt var det oprindeligt kronet af en spids prydelse, hvis eksistens sognepræst L. C. Ipsen endnu erindrede 1850, selv om den ikke længere fandtes.²³⁹

Skabet er omtalt 1755, da det stod ved alterets nordside (»et skab med mange Rum og stærke Lukkelse«), antagelig indmuret i nordvæggen. I det lå nogle stykker af Frederik II's bibel og af en latinsk postil (jf. s. 4046).²⁴⁰ Endnu 1809 var det i koret, og sognepræst A. Ipsen indberettede til Oldsagskommissionen, at han flere gange havde undersøgt det 'i det håb, at deri mulig kunne fin-

des et skjult gemme med ting i, som for oldgranskeren kunne have værdi, men forgæves'.¹³²

1850 blev skabet fundet henlagt på våbenhusets loft.²⁴¹ Med tilladelse fra kirkeejer Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og biskop P. C. Stenersen Gad blev skabet samme efterår indsendt til Nationalmuseet,²⁴² hvor det blev istandsat (inv.nr. 11404).²⁴³

Pengeblok (fig. 83), o. 1750, af træ med beslag af jern, 90 cm høj. Blokken har postament med skrånkant, glat skaft og fremspringende blokhuis med rundstav forneden samt fladt, jerndækket låg med rombeformet beslag hvori pengerrille. Om blokhuset er fire bånd, heraf er de to hængslede over forsides låge og lukket med samtidige taskelåse. Blokken, der er istandsat 1985,⁸⁰ er ma-



Fig. 88. Pengetavle, 1600-1700-tallet (s. 4057). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Collection tray, 1600s-1700s.*

let mørkegrå. Den står ved våbenhusets østvæg, syd for vinduet.

Pengebøsse (fig. 89), o. 1850,³² af messing, cylinderformet med let kuplet låg med overfaldslukke og stor pengetragt; endvidere flad, svejftet hank.



Fig. 89. Pengebøsse, o. 1850 (s. 4057). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Money box, c. 1850.*

Pengetavle (fig. 88), 1600-1700-tallet. Af eg, 34×16 cm, 16,5 cm høj, med fladrundt skaft og rektangulær skuffe, halvt dækket af en plade. Skuffens forkant og rygbrættet har svejftet kontur. Foroven på rygbrættets forside er en indridset oval med et kors, på bagsiden en oval med en rude. Tavlen fremstår afrenset, men har formentlig oprindeligt været bemalet.²⁴⁴ Den er restaureret o. 2016.²⁴⁵

Dørfloje. Udvendige. 1) Nyere, en rundbuet revledør med stalddørslukning i trappehusets syd-mur. Rødmalet. 2) (Jf. fig. 19), 2005,⁵¹ efter tegning af Lehn Petersens Tegnestue. Dobbeltfløj af eg med 2×5 påsatte, højrektangulære felter på ydersiden og glat inderside samt dørgreb af messing. Indersiden står i bejdsset eg, ydersiden er malet mørkegrøn. I våbenhuset.

Dørfloje. Indvendige. 1) (Jf. fig. 14 og 21), formentlig 1864, med tre tværrektangulære fyldinger, hvoraf den midterste er størst, samt dørgreb af messing. Fløjen er malet i to grå farver, og fyldingerne har blå profiler. Den er indsat mellem våbenhuset og skibet. 2-3) O. 1925, to gråmalede fyldingsfløje i de afskildrede rum under pulpituret.

†*Dørfloj, udvendig*, 1925; dobbeltfløj af eg med 2×5 fyldinger med gotiserende foldeværk på ydersiden.⁵¹

Pulpituret i tårnrummet (jf. fig. 90-91) er efter alt at dømme oprindeligt opsat år 1600 (jf. *†indskrift* ndf.), men det er ombygget flere gange og fremtræder nu i det væsentligste i den skikkelse, det fik ved restaureringer 1914 og 1925. Det bæres af seks nord-syd-gående bjælker, hvoraf de tre østligste kan være oprindelige, og understøttes af seks piller med svejfede baser med rifling samt profilkapitæler med tandsnit; over de to østligste piller er stærkt fremspringende volutkonsoller. Under pulpituret er bræddeloft. Brystningspanelet, fra 1925, har profilerede hammerfyldninger i to rækker under en kronliste med tandsnit samt en flad håndliste. Opgangen, vistnok fra 1864, er i nordsiden ad en trappe langs vestvæggen.²⁴⁶ Pulpituret er gråmalet med detaljer i blå, rødt og forgyldning; trappen er egetræsfarvet.

Den sandsynligvis oprindelige *†*brystning, beskrevet som et 'rækværk', bar årstallet »1600« (*†indskrift*).⁴⁶ Det er formentlig denne, der ses på fig. 91. Den bestod af et fyldingspanel med romber i felterne, dannet af påsatte lister,²⁴⁷ hvorover et gitter af flade, udsavede og nærmest vaseformede balustre under en profileret håndliste. 1869 skulle to af de søjler, der bar pulpituret, fornyes,³² og 1906 påpegede synet, at dets understøttelse burde rettes op og delvist fornyes, idet den var opført 'med gamle ting og på en plump og lidet sømmelig måde'.³³ Endvidere burde bænken (jf. *†*stolestader s. 4052) fornyes. Ombygningen skete dog først 1914, hvor pulpituret fik funktion af orgelpulpitur; muligvis stammer de seks slanke *†*bærepiller med vandret profilering, der ses på fig. 91, fra dette arbejde.³² Ved restaureringen 1925 blev pulpituret hævet ca. 0,5 m,²¹⁵ pillerne fornyet og



Fig. 90. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Interior looking west.*



Fig. 91. Indre set mod vest, 1914-19. I Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. – Interior looking west, 1914-19.

brystningen erstattet af den nuværende; alt efter tegning af Knud Lehn Petersen (sammenlign med pulpiturene i Vejlbj Kirke (DK Odense 6466)).

Orgel (jf. fig. 90), 1976, med otte stemmer, ét manual og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa, efter tegning af Ebbe Lehn Petersen.⁸⁰ Disposition: Manual: (C-g³): Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Quint 2 $\frac{2}{3}$ ', Waldfløjte 2', Mixtur 3-4 kor. Pedal (C-f¹): Subbas 16'. Kobling: M-P. Opstillet på pulpituret i tårnrummet med østvendt facade og spillebord mod nord. Facaden, som består af tre rektangulære felter med det højeste i midten, er malet i to grå nuancer.

†Orgel (jf. fig. 91), o. 1914, med syv stemmer, ét manual og anhangspedal. Bygget af Horsens Orgelbyggeri v. M. Sørensen.²⁶ Disposition (C-f³): Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Gamba 8', Salicional 8', Vox Celeste 8', Fløjte 4'. Anhangspedal med omfang C-d¹. Koblinger: M 4'-M, M-P.

Svelle. Tre kollektier (m. mf, f). Pneumatisk aktion, bælgventillade. Facaden var i nygotisk stil med fire spidsbuede pibefelter, hvoraf de to midterste var kronet af et trekantet gavlstykke, mens de lidt lavere sidefelter afsluttedes af en frise af krydsende spidsbuer med korsblomster. Orglet var opstillet på pulpituret i tårnrummet med østvendt facade og spillebord mod nord.²⁴⁸

Salmenummertavler. 1-2) (Fig. 92-93), o. 1850, ombygget 1925, af træ, 83×54 cm (oprindeligt 82×48 cm). Tavlerne krones af et svejft gavlstykke med ophængshul og er (med den oprindelige bagside udad) indsat i en profileret ramme fra 1925. Oprindeligt blev salmenumrene anført med kridt, men 1883 blev tavlerne forsynet med stifter til ophæng af numre i form af små, rektangulære plader af sortmalet zink med hvide cifre.³² 1925 blev tavlerne tilføjet en profileret ramme. Denne er malet grå med blå profil, mens selve



Fig. 92-93. Salmenummertavle, o. 1850, ombygget 1925 (s. 4059). 92. Nuværende bagside. 93. Nuværende forside. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Hymn board, c. 1850, rebuilt 1925. 92. Current back. 93. Current front.

tavlerne er sorte med indskrift med hvide initialer, adskilt af røde prikrosetter: »Prædiken« og derunder med hvide versaler: »Daab« og »Nad-

ver« (fig. 93). Den oprindelige sorte bemaling med påskrift med lys antikva: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken« er bevaret på den nuværende bagside (fig. 92).²⁰⁵ 3-4) 1925, svarende til ovennævnte. Tavlerne hænger i skibet.

Præsterækketavle (fig. 95), 1985,⁸⁰ tegnet af Ebbe Lehn Petersen, af træ, 98×62 cm. Den profilerede ramme er malet blå og grå, mens selve tavlen er sort med indskrift med hvide versaler og skriveskrift (præsternes navne): »Sognepræster for Nørre Broby menighed«. Tavlen hænger på syd-væggen i våbenhuset, vest for døren.

Kirkestævnetavle (fig. 94), antagelig anden halvdel af 1800-tallet, af træ, 10,5×21,5 cm, med øsken til ophæng. Tavlen er sortlakeret med sekundær indskrift med hvidgul skriveskrift: »Kirkestævne«. Tavlen bar tidligere indskrift med hvid skriveskrift: »Sognets Kirkestævne«. ²⁴⁹ Den opbevares i kirken.



Fig. 94. Kirkestævnetavle, antagelig anden halvdel af 1800-tallet (s. 4060). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Parish meeting board, presumably from the second half of the 1800s.

Relieffer. 1) (Fig. 96), o. 1894, brystbillede af reformator og biskop Hans Tausen, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad til påsken 1896.²⁵⁰ Gipsrelief, 57×43 cm, med indskrift med fordybede versaler, indsat i en ramme af egetræ. Hans Tausen er vist frontalt under en pillebåret arkade med skriftbånd langs bueslagets inderside: »I morgen skal min retfærdighed svare for mig«. Midtfor er navnet anført: »Hans Tausen«, og på relieffets fodstykke er biografiske oplysninger: »Guds ords prædiker/ født i Birkende 1494/ biskop i Ribe død 1561«. Portrættet er indsat i en portalramme af bejdsset egetræ med drejede søjler, kronliste med tandsnit og trekantgavl flankeret af drejede vaser.

Relieffet er udført efter relieffet på Hans Tausens mindesten ved Birkende Kirke, der blev opsat 1894 i anledning af 400-året for hans fød-



Fig. 96. Relief af reformator og biskop Hans Tausen, o. 1894, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad 1896 (s. 4061). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Relief of the reformer Bishop Hans Tausen, c. 1894, donated by the parson Hans Schultz Gad, 1896.

SOGNEPRÆSTER FOR NØRRE BROBY MENIGHED	
Hans Pedersen Lunde	1536 - 1595
Laurids Hansen Lunde	1595 - 1619
Hans Pedersen Pieg	1619 - 1647
Michel Hansen, Provst	1647 - 1653
Henning Christensen Achtou, Provst	1654 - 1677
Elaus Michelsen Mule, Provst	1677 - 1712
Michel Clausen Mule	1712 - 1743
Johannes Michelsen Mule	1743 - 1787
Aksel Knud Brechling	1787 - 1797
Andreas Ipsen	1798 - 1829
Laurits Christian Ipsen	1829 - 1860
Carl Frederik Babster, Provst	1860 - 1867
Rasmus Vilhelm Babster	1867 - 1882
Jens Mathias Blicher	1882 - 1890
Hans Schultz Gad	1890 - 1900
Peter Guillamore Hansen, Provst	1900 - 1913
Ole Pedersen	1913 - 1938
Oluf Johannes Løllsgaard, Provst	1938 - 1974
Harry Jensen	1974 - 1990
Talle Refsgaard Jensen, Provst	1990 - 2015
Tanne Hermannsen Hvorslev	2016 -

Fig. 95. Præsterækketavle, 1985, tegnet af Ebbe Lehn Petersen (s. 4060). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Parson list board, 1985, designed by Ebbe Lehn Petersen.

sel (DK Odense 4371). Det blev masseproduceret og findes i adskillige kirker, særligt på Fyn, bl.a. Svendborg Vor Frue (s. 363), Odense Skt. Knuds og Vor Frue (DK Odense 619 og 1145) samt Fraugde og Krogsbølle (DK Odense 3573 og 5249 med note 50). Relieffet er ophængt på nordvæggen i skibets andet fag, øst for vinduet.

2) (Fig. 97), 1896, *Lazarus' opvækkelse*, formgivet af billedhugger August Hassel, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad og opsat i koret til julen 1897. Relieffet er udført hos P. Ipsens Enke, Kgl. Hof Terracotta-fabrik, København, i farvelagt keramik. Det måler 180×141 cm og er signeret nederst th. med fordybet antikva: »A. Hassel. 1896«.²⁵¹ Jesus står ved den åbne, kvadersatte grav med højre arm fremstrakt og venstre arm løftet højt i vejret, idet han taler til Lazarus, der halvt

siddende støtter på venstre hånd og løfter ligklædet til side med højre (Joh, 11,43). Omkring Jesus står flere personer, deriblandt Martha og Maria. Jesus er klædt i lys kjortel, Lazarus' ligklæde er hvidt, og de øvrige figurer bærer kjortler og hovedbeklædninger i dæmpet rødt, grønt, blåt og forgyldning, til dels i sribede og ternede mønstre. Graven er brunlig, og åbningen bag Jesus blå.

Relieffet hviler på et muret, pillebåret postament med indskrift med sorte versaler: »Det er

min trøst i min elendighed at dit ord Herre gør mig levende! Psalme 119 50« (Sl. 119,50).

August Hassel var inspireret af den italienske renaissancekunstner Lucca della Robbia og har som denne udført flere alterprydelser af bemalet terrakotta, bl.a. til Fredens Kirke (1900, Kristus på korset, nu i våbenhuset), Nazaret Kirke (1904, Kristus prædiker i Nazaret, nedtaget 1954) og De døves Kirke (1904, Kristus som verdens herre, nedtaget 1929), alle i København. En replik af



Fig. 97. Lazarus' opvækkelse. Relief af August Hassel, 1896, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad 1897 (s. 4061). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Raising of Lazarus. Relief by August Hassel, 1896, donated by the parson Hans Schultz Gad, 1897.*



Fig. 98. Lysekroner nr. 1, anden halvdel af 1400-tallet (s. 4063). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chandelier no. 1, second half of the 1400s.*

relieffet med Lazarus har tjent som altertavle i Grøndals Kirke, København (1918).²⁵²

Relieffet er istandsat 2019–21. Det er opsat ved døbefonten i nordsiden af korets andet fag.

Lysekroner. 1) (Fig. 98), anden halvdel af 1400-tallet.²⁵³ Kronen har seks arme udformet som små grene, hvorfra udgår korsformede blade,²⁵⁴ og flade lyseskåle med høje, gennembrudte lyseluber, der hver især hviler på en ring. Skaftet har kegle- og cylinderled og afsluttes foroven af et løvehoved med takket manke og en ring i flaben (fig. 139), foroven af fire spidse blade hvorover en svejftet ophængsring med dyreled.²⁵⁵ Gennembrydningen i løvehovedet er gjort større og

ringen muligvis fornyet; endvidere antyder farveforskelle i godset, at skaftets øverste led er sekundære ligesom ophængsringen, der af stilistiske grunde må henføres til 1600–1700-tallet.

1894 blev kronen fundet 'henslængt i en krog under alteret' af sognepræst Hans Schultz Gad, der lod den istandsætte og ophænge over pulpituret; 1897 blev den flyttet og ophængt i en jernkæde i korets nordvesthjørne over døbefonten.⁹³ Kronen opbevares nu adskilt ved kirken.

2) (Fig. 99), 1894, udført af gørtler Johann Petersen, København, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad;²⁵⁶ barokkopi. Kronen har 12 s-svungne arme, der hver bærer to lys. Armene



Fig. 99. Lysekroner nr. 2, 1894, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad (s. 4063). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Chandelier no. 2, 1894, donated by the parson Hans Schultz Gad.

ring. På hængekuglen er indskrift svarende til indskriften på nr. 2. Kronerne hænger i skibet i sorte jernstænger med gyldne kugler.

To *lysearme* (fig. 100), 1894, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad sammen med lysekronerne og som disse barokkopier.²⁵⁷ Fra en skjoldformet plade udgår en holder formet som en knyttet hånd, der fatter om en s-svunget, fligget arm med fugleprofil i det indre slyng. Armen afsluttes fortil af en øsken, hvorfra udgår to tværmær, og bærer i alt tre lys. Lampetterne blev oprindeligt opsat på prædikestolen (jf. fig. 39 og 137). O. 1984 blev de monteret på en skjoldformet plade af træ og ophængt på de midterste piller i koret.²⁶

Også *lyseholderne* på stolestaderne (jf. fig. 82) er skænket 1894 af sognepræst Hans Schultz Gad.

har dyreled samt mandsprofiler med bladkrone og kraftig moustache i de indre slyng. Desuden er der foroven otte fligede pyntearme med refleksblomster. Balusterskafet har flade kugleled og afsluttes forneden af en oval hængekugle med midtprofil samt profileret, kegleformet knop, foroven af en gennembrudt manchete med tunget kant hvorover en trepasformet ophængsring. På hængekuglen er giverindskrift med graveret skriveskrift: »H. S. Gad L. G. Gad f. Eiler 1894« for Hans Schultz Gad og Louise Grandjean Gad, og, modstående, en bibelhenvielse: »Ps 27« (Sl. 27). Kronen er ophængt i korets andet fag i en sort jernstang med forgyldte kugler (jf. fig. 41).

3-5) 1894, udført af gørtler Johann Petersen, København, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad;²⁵⁶ barokkopier. Kronerne har otte s-svungne arme med bladled og flige i de indre slyng. Hver arm bærer to lys. Derover er otte fligede pyntearme med refleksskjold. Balusterskafet har flade kugleled og afsluttes forneden af en hængekugle med midtprofil og profileret knop, foroven af en bladmanchete samt trepasformet ophængs-



Fig. 100. Lysearm, 1894, skænket af sognepræst Hans Schultz Gad (s. 4064). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Candle bracket, 1894, donated by the parson Hans Schultz Gad.



Fig. 101. »Karens Minde«. Kirkeskib, 1915, bygget af R. W. Rasmussen, Thuro, og skænket af lærer M. J. Lomholt, Nørre Broby (s. 4065). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – “Karens Minde”. Church ship, 1915, built by R. W. Rasmussen, Thuro, and donated by the teacher M. J. Lomholt, Nørre Broby.

Tilsvarende lyseholdere var opsat på \ddagger pulpiturbrystningen (jf. fig. 91).²⁵⁸

Kirkeskib (fig. 101), 1915, »Karens Minde«, bygget af R. W. Rasmussen, Thuro, og skænket af lærer M. J. Lomholt, Nørre Broby, til minde om hans afdøde hustru Karen (jf. kirkegårdsmonument nr. 7).²⁵⁹ Tremastet fuldrigger; søsterskib til kirkeskibet »Philip« af samme bygmester i Thuro Kirke (s. 2429). Skroget er sortmalet med hvid vandlinje og bronzefarvet bund. I agterstavnen er navn og byggeår anført med hvide versaler, ledsaget af to splitfaner. Skibet blev restaureret 1986 af tømrer Knud Jørgensen.²⁶ Det er ophængt i en sortmalet jernstang i gjordbuen mellem skibets første og andet fag.

Klokker. 1) (Fig. 102), 1761, støbt af klokkestøber Michael Carl Troschell, København, af \ddagger klokke nr. 5 eller 6.⁸ 97 cm i diameter. Om halsen

er støberindskrift med versaler på tysk og latin mellem rammelinjer og bladborder: »Anno 1761 soli Deo gloria hat mich gemacht M. C. Troschell Hofglockengieser in Copenhagen« (År 1761 Gud alene æren har M. C. Troschell hofklokkestøber i København lavet mig). Ved overgangen til slagkanten er to rammelinjer og på selve slagkanten en bort med bladranker. På forsiden af klokkehankens bøjler er løvemasker (fig. 140). Klokker støbt af M. C. Troschell er bevaret i bl.a. Dalum og Lunde (henholdsvis 1765 og 1776, *DK Odense* 2861 og 5066), Horsens Vor Frelsers (1766, *DK Århus* 5561) samt Rudkøbing (1778, s. 1459).

1931 blev en revne i klokken svejset ved De Smithske Jernstøberier, Aalborg,²⁶⁰ og 1973 blev slagringen repareret med ny bronze hos Jermin Larsen, Odense.²⁶¹ Klokken hænger i en slyngebom i klokkestolens østside.



Fig. 102. Klokke nr. 1, 1761, støbt af klokkestøber Michael Carl Troschell, København (s. 4065). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Bell no. 1, 1761, cast by the bell founder Michael Carl Troschell, Copenhagen.*

2) (Fig. 103), 1916, støbt af De Smithske Klokkestøberier, Aalborg, af \dagger klokke nr. 8.²⁶² 88 cm i diameter; alle indskrifter med versaler. Om halsen er rundstave og mellem disse to støberindskrifter, hvoraf den øverste er gentaget fra \dagger klokke nr. 8: »Omstøbt aar 1867 hos M. P. Allerup i Odense«,

samt »For Nørre Broby Kirke gjorde De Smithske Klokkestøberier i Aalborg mig om aar 1916«. Ligeledes er der på den ene side af legemet en giverindskrift på fem linjer, som er gentaget fra \dagger klokken: »Denne klokke er oprindelig givet til kirken/ af geheimeraad greve A. C. Schaffalitzky/

de Muckadell aar 1789 (som skilletegn en sekstakket stjerne) Bekostet omstøbt aar 1867/ af kammerherre greve E. E. Schaffalitzky/ de Muckadell til Grevskabet Muckadell«. På den mod-stående side er et firelinjet vers: »Bringe de budne,/ som færdes dernede,/ budskab fra oven,/ at alt er rede.«.²⁶³ Klokken hænger i en vuggebom i klokkestolens vestside.

Kronologien for \dagger klokkerne kan være vanskelig at udrede, men det ser ud til, at der er sket gentagne omstøbninger:

1) Middelalderlig, afgivet ved klokkeskatten 1528-29. Klokken vejede 520 kilo.²⁶⁴

2) 1583, støbt af Matthias Benninck, Lübeck, bekostet af Erich Venstermand. På klokken var indskrift på latin: »Dum trahor Audite voco vos ad gaudia vitæ/ Mathias Benninch me fecit Anno 1583 Lubecæ/ [Eri]ch Wenstermand« (Når jeg trækkes, kalder jeg jer til livets glæder/ Matthias Benninck gjorde mig år 1583 i Lübeck/ Erik Venstermand).²²⁵ Klokken blev omstøbt i første halvdel af 1700-tallet til \dagger klokke nr. 5 eller 6.⁸ 1755 sagdes det, at den havde været bekostet af bønderne og anvendt til at ringe til stævne med samt ved andre lejligheder.⁸ Bevarede klokker af samme støber findes i bl.a. Odense Vor Frue (1589, *DK Odense* 1136), Kværndrup og Vester Skerninge (henholdsvis 1589 og 1594, s. 2294 og 3189).

3) Uvis datering, omtalt 1589 sammen med \dagger nr. 2 og \dagger messeklokken (s. 4046).²⁷ Klokken blev formentlig omstøbt til \dagger nr. 4.

4) Efter alt at dømme o. 1640-53, støbt af Lauritz Jensen, Bellinge, hvis navn fandtes på den: »Lauritz Jenson«,²²⁵ formentlig af godset fra \dagger klokke nr. 3. I første halvdel af 1700-tallet blev klokken omstøbt til \dagger klokke nr. 5 eller 6.⁸ Klokker fra samme støber er bevaret i bl.a. Nørre Lyndelse og Marslev (henholdsvis 1648 og 1653, *DK Odense* 3966 og 4351) samt i (\dagger)Skt. Nikolaj Kirke i Faaborg (1646, oprindeligt i Helligåndskirken, s. 789).

5-6) Sandsynligvis første halvdel af 1700-tallet, støbt af godset fra \dagger klokker nr. 2 og 4; 1755 indberettede sognepræst Johannes Mule (*1714), at klokkerne var omstøbt i hans levetid.⁸ Det kunne muligvis være sket o. 1718, hvor det ved



Fig. 103. Klokke nr. 2, 1916, støbt af De Smithske Klokkestøberier, Aalborg (s. 4066). Foto Arnold Mikkelson 2023. – Bell no. 2, 1916, cast by De Smithske Klokkestøberier, Aalborg.

et kirkesyn blev noteret, at det var nødvendigt, at klokkerne blev ophængt i tårnet igen, som de førhen havde været, 'så de indenbys folk, mindre de udenbys, kan høre dem, når der ringes med dem'.²⁶⁵ Klokkerne må atter være omstøbt henholdsvis 1761 til den nuværende nr. 1 og 1789 til \dagger nr. 7.

7) 1789, støbt af en ukendt støber på bekostning af gehejmeråd Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (jf. indskrift på klokke nr. 2), formentlig af \dagger klokke nr. 5 eller 6. 1866 var klokken, der var kirkens mindste, revnet, og året efter blev den omstøbt til \dagger nr. 8.¹⁴⁰

8) 1867, støbt af M. P. Allerup, Odense, på bekostning af kammerherre Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell (jf. indskrift på klokke nr. 2), af \dagger klokke nr. 7.³² 1916 blev klokken omstøbt til den nuværende klokke nr. 2.



Fig. 104. Interiør fra Nørre Broby Kirke 1857, set mod øst. Oliemaleri af C. O. Zeuthen. I privateje. Foto © Bruun Rasmussen Kunstauktioner – Part of the Bonhams Network. – *Interior of Nørre Broby Church, 1857, looking east. Oil painting by C. O. Zeuthen.*

GRAVMINDER

Kirken har to epitafier henholdsvis fra o. 1582 og 1626, en mindetavle fra 1904 og to stærkt slidte gravsten, som kan dateres til o. 1595 og o. 1619. Under koret er en gravkrypt, som antagelig er indrettet i begyndelsen af 1600-tallet af Ellen Marsvin. I krypten står seks kister, der er udført ved istandsættelsen 1942-44 som erstatning for en *(†)kiste (nu i Nationalmuseet) og fem †kister fra o. 1600-1750. Fra disse kister er bevaret to kisteplader og et antal kistebeslag, som er monteret på tavler og ophængt i krypten, og yderligere et stort antal *kistebeslag er indleveret til Nationalmuseet. Tre *gravfaner fra o. 1749 findes i Museum Odense.

Epitafier. 1) (Fig. 105), o. 1582, over Bent Wenstermandt (Venstermand), *9. febr. 1582 på Lundegård, †19. febr. s.å.

Grå sandsten, 117×54 cm, med indskrift med fordybede versaler. Epitafiet er velbevaret. Under en arkade, hvis karnisprofilerede bueslag bæres af kannelerede halvsøjler, der vokser op ad akantusbladskeder og hviler på profilerede søjlestamenter med rudebosser, ligger spædbarnet på ryggen på en lodretstillet pude med kvaster i hjørnerne. Han bærer ligdragt med tætsiddende hovedbeklædning og fodlang, folderig kjortel, hvorunder de bare fødder stikker frem. Knæene er let bøjede, og foran brystet holder han med

Fig. 105. Epitafium nr. 1, o. 1582, over Bent Venstermand (†1582) (s. 4068). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Sepulchral tablet no. 1, c. 1582, of Bent Venstermand (†1582).*



begge hænder et krucifiks. Over ham er et omtrent kvadratisk skriffelt med personalia indrammet af rulleværk. I såvel stenens top- som fodfelt er lignende rulleværkskartoucher flankeret af våbenskjolde, der identificeres i indskriften: i topfeltet Bent Venstermands fædrene og mødrene våben (Venstermand og Norby),²⁶⁶ i fodfeltet hans »ears[!] ferne« (fars fædrene), men det afbillede våben er Urne, hans fars mødrene, og hans mors mødrene (Skinkel (Søblade)).²⁶⁷ Figurens ansigt og højre hånd er beskadiget, og et stykke af rammen er slået af forneden i venstre side. I ligdragstens folder er spor af sort farve.

Epitafiet er af Chr. Axel Jensen sat i sammenhæng med arbejder fra hertugdømmerne ligesom blandt andet en sten over afdødes kusine Sophie Knudsdatter Venstermand (†1588) i Diernæs Kirke (s. 2986).²⁶⁸

1755 stod epitafiet under prædikestolen lænet mod væggen, og man vidste ikke, hvor det oprindeligt havde været anbragt.⁸ 1864 blev det indmuret i nordvæggen i korets første fag, hvor et tvindue havde været (jf. s. 3996).²¹⁶

2) (Fig. 106), 1626 (skåret årstal), over Hans Pederson Preg (Hans Pedersen Preg), sognepræst, †16<47>, og hustru Maren, †16<61> (jf. †gravsten nr. 1).

Regelmæssigt opbygget epitafium af træ, ca. 236×145 cm, med vinger, hænge- og topstykke i form af rulle- og beslagværkskartoucher. Storfeltet er fornyet 1895 (jf. ndf.).

Storfeltet indrammes foroven og langs de lodrette sider af en smal profilramme og flankeres af hermer i form af dyder med joniske kapitæler: tv. *Troen* med et kors i højre hånd og en kalk i venstre, th. *Håbet* med et anker i højre hånd og en due siddende på venstre. Skafterne er udsmykket med skjolde med englehoved, blomsterklaser og kvaster. Postamentet har perlestavsborn forneden og fremspring med løvemasker; i feltet er med fordybet kursiv anført et skriftsted på latin: »Ecce Ego aperio tumulos vestros et Educam vos e tumulis vestris« samt »Ezech 37« (Se, jeg åbner jeres grave og fører jer op af jeres grave (Ez. 37,12)). Gesimsen har perlestav forneden og kronliste med konsolbort, og på fremspringene er firpaskartoucher med hvirvelrosetter. I frisefeltet er indskrift på la-

tin med fordybet venstrerettet kursiv i form af et epigram, bestående af to vers i elegisk distikon: »Myta parens victor, monuj, Docuj, penetravj, Rus Sobolem coelum Dogmate, voce, fide« (Som præst, far, sejrherre har jeg påmindet, belært, nået landet, efterkommerne, himlen med læren, stemmen, troen) samt »Anno 1626«. ²⁶⁹ Sidevingerne, med englehoved, løber ud i små konsolled og afsluttes foroven af en rovfugleprofil. Hængestykket har tværovalt skriffelt med personalia anført på dansk med fordybet fraktur, i sviklerne er englehoveder og nederst en mandsmaske; endvidere blomsterklaser ophængt i draperi i gennembrudt arbejde. Topstykket har cirkulært felt (muligvis fornyet) hvori en sekstakket stjerne, under det er bånd med blomsterklaser, og over det et englehoved kronet af firpas med hvirvelroset.

Epitafiet står i brun bejdse med detaljer i rødt, blå, grønt, gråt og forgyldning samt forgyldte indskrifter, formentlig fra 1895. I storfeltet er indskrift fra 1925 i form af sidste vers af Thomas Kingos salme *Nu rinder solen op*,²⁷⁰ anført med forgyldt fraktur og røde skilletegn på sort bund. Om de oprindelige farver er intet overleveret.

†*Epitafiemaleri*. I storfeltet var oprindeligt indsat et maleri af Kristus på korset, flankeret af sognepræsten og hans hustru.⁹³

†*Indskrift*. Ifølge *Resens Atlas* (o. 1685) bar epitafiet følgende latinske indskrift, et elegisk distikon: »Vixi dum volui, volui dum Christe volebas,/ Per te dulce mihi vivere dulce mori« (Jeg har levet, så længe jeg ville; jeg ville, så længe du ville, Christus,/ takket være dig er det for mig sødt at leve og sødt at dø).²⁷¹ Indskriften kunne muligvis have stået på et oprindeligt tvtopfelt.

Epitafiet, der efter den skårne datering 1626 at domme er bekostet og ophængt af sognepræsten og hans hustru, mens de endnu levede, hang på nordvæggen over for indgangen skråt oven over afdødes gravsten (†nr. 1 ndf.).²⁷² 1895 fandt sog-

Fig. 106. Epitafium nr. 2, 1626, over sognepræst Hans Pedersen Preg (†1647) og hustru Maren (†1661) (s. 4070). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Sepulchral tablet no. 2, 1626, of the parson Hans Pedersen Preg (†1647) and his wife Maren (†1661)*.





Fig. 107. Mindetavle, 1904, over kancelliråd Peder Smidt (†1711) (s. 4072). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Memorial tablet, 1904, of Counsellor Peder Smidt (†1711).

nepræst Hans Schultz Gad det på våbenhusets loft og bekostede en istandsættelse med bl.a. nyt storfelt, der blev prydet med et malet, forgyldt kors (jf. fig. 91), mens de næsten udslettede indskrifter blev restaureret efter ældre afskrifter.²⁷³ 1925 blev storfeltet forsynet med den nuværende indskrift (jf. ovf.). Epitafiet hænger omtrent på den oprindelige plads på nordvæggen i skibets andet fag, vest for vinduet.⁹⁶

Mindetavle (fig. 107), 1904,²⁷⁴ over Peder Smidt, kancelliråd, *1673, †1711, »han skænkede Lundegaard og gods til de fattige i Fyn« (jf. †kiste nr. 3).²⁷⁵

Mindetavle af rødt marmor i ramme af grå sandsten, ca. 155×115 cm; heraf måler tavlen 82×58 cm. Tavlen har indskrift dels med reliefversaler i forsænkede bånd med prikhugget bund (personalia), dels med fordybde versaler i form af et skriftsted (Matt. 25,40); mellem de to indskrifter er et bånd med laurbær. Rammen, hvis profiler er fremhævet med rifling, er prydet med festoner

og volutornamenter med brændende fakler på de lodrette rammestykker. Den afsluttes forneden af et hængestykke med volutter og tandsnit, foroven af en brudt volutgavl med en konsol med en brændende oliekrug hvorunder et skjold med afdødes spejlmonogram »PS« i relief. De fordybde elementer på tavlen er forgyldt.

Mindetavlen er bekostet af Lundegaards Stiftelse.²⁷⁴ Den hænger på sydvæggen i skibets andet fag, øst for døren.

Gravsten. 1) (Fig. 108), o. 1595, over [Hans Pedersen (Pedersen) Lunde, sognepræst, †2. søndag efter påske (4. maj) 1595,²⁷⁶ og hustru Jehanne Her Hansis (Johanne hr. Hans'), †12. juli 1603].²⁷⁷

Lysegrå kalksten, 165×113 cm, med næsten helt udvisket indskrift med fordybde versaler, anbragt dels som randskrift, dels på stenens flade. Randskriften, der er delvist bevaret langs de nord- og østvendte sider og muliggør stenens identifikation, omfatter to skriftsteder (henholdsvis Sl. 90,12 og 116,15). Af personalia, der stod i et skriftfelt på stenens midte, er kun bevaret enkelte bogstaver. Oprindeligt sås vistnok også Hans Pedersen Lundes våben på stenen.⁸

Stenen, der 1749 lå i gulvet neden for den ældre præstebegravelse (†eftermiddelalderlig begravelse nr. 1, s. 4084),²⁷⁸ ligger siden 1864 i midtergangens vestende.²⁷⁹

2) (Fig. 109), o. 1619, over [Lauritz Hanson (Laurits Hansen) Lunde, sognepræst, †9. april 1619, og hustru Maren Jørgensdatter, †□□ 16□□].²⁷⁷

Mørkegrå kalksten, 169×100 cm, stærkt slidt. Af indskriften, der var anført med versaler, er kun enkelte bogstaver bevaret; den omfattede ud over personalia to skriftsteder, henholdsvis Joh. 11,26 og Mark. 14,38; sidstnævnte var på latin og anbragt som randskrift. Randskriften afbrydes af hjørnemedaljoner med evangelisternes symbolvæsener, der holder skriftbånd, hvor navnene har været anført: foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes; på dette skriftbånd er bevaret et »s«. På fladens nederste del er et lille, højrekanteret skriftfelt med fordybet rammelinje og spor af indskrift, og under dette et mindre felt, hvor eneste bevarede tegn er et femtal. Th. for feltet er et kranium. Desuden fandtes samme våben som på nr. 1.⁸



Fig. 108. Gravsten nr. 1, o. 1595, over sognepræst Hans Pedersen Lunde (†1595) og hustru Johanne Hansdatter (†1603) (s. 4072). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 1, c. 1595, of the parson Hans Pedersen Lunde (†1595) and his wife Johanne Hansdatter (†1603).*

Stenen, der 1749 lå i gulvet vest for nr. 1,²⁷⁸ ligger siden 1864 i midtergangens vestende.²⁷⁹

†Gravsten. 1) O. 1647, over Hans Preg, sognepræst, †1647 (jf. epitafium nr. 2).

I midten af 1700-tallet var stenen så slidt, at man kun kunne læse afdødes navn samt nogle ord af et skriftsted, der var anbragt som randskrift. Den lå i gulvet vest for gravsten nr. 2, tæt ved indgangen.²⁷²

Danske Atlas 1774 omtaler 'en del' gravsten over præster (jf. †eftermiddelalderlig begravelse nr. 2), nemlig:²⁸⁰

Fig. 109. Gravsten nr. 2, o. 1619, over sognepræst Lauritz Hansen Lunde (†1619) og hustru Maren Jørgensdatter (s. 4072). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 2, c. 1619, of the parson Lauritz Hansen Lunde (†1619) and his wife Maren Jørgensdatter.*

2) O. 1653, over Michel Hansen, sognepræst, provst, søn af biskop Hans Mikkelsen, †8. maj 1653, 33 år gammel.

3) O. 1677, over Henning Christensen Achthon, sognepræst, provst, †7. dec. 1677.

4) O. 1712, over Claus Michelsen, sognepræst, provst, †9. dec. 1712, 63 år gammel.

5) O. 1743, over Mikkel Clausen, sognepræst, †1. marts 1743, 60 år gammel.

Gravkrypt i koret (fig. 110-11), antagelig indrettet i 1600-tallets første år af Ellen Marsvin, ejer af Lundegård, måske i forbindelse med hendes første ægtemands død 1602. Den store krypt, der strækker sig under hele koret, er dækket af to flade grathvælv (s. 3990). Siden 1942-44 er der adgang via en udvendig trappe på korets nordside gennem en fladbuet dør. Døren er lukket med en

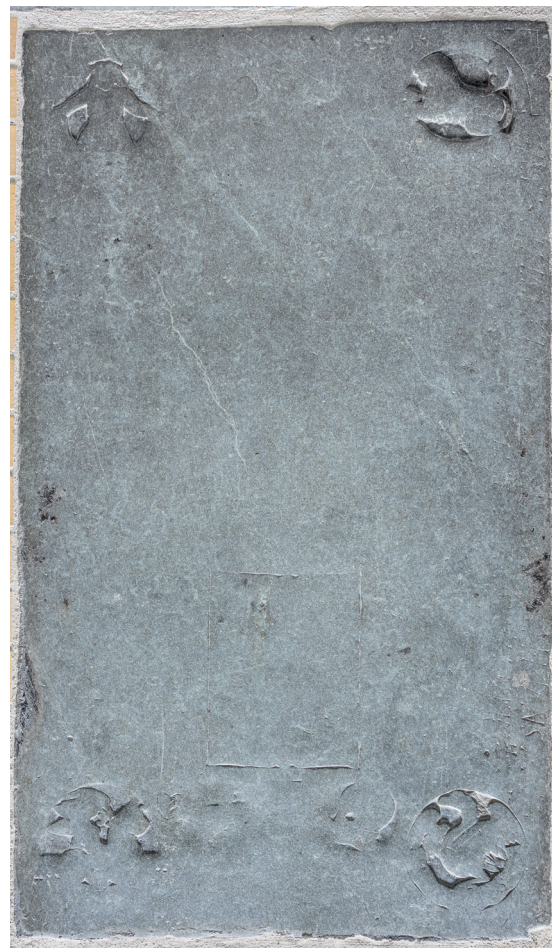




Fig. 110. Gravkrypt under koret, o. 1600, indre set mod øst (s. 4073). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Burial crypt under the chancel, c. 1600, interior looking east.*

fladbuget *dørfloj* af eg, udført efter tegning af M. Bohn-Jespersen,²⁸¹ inden for hvilken er en *tremefloj* af tilsvarende materiale. Den oprindelige adgang var ad en \dagger trappe foran koret gennem en \dagger dør i vestvæggen (jf. s. 3992). Krypten rummer seks kister fra 1943-44 (jf. ndf.).

1755 registrerede sognepræst Johannes Mule kryptens indhold. Den rummede da syv kister ($\star(\dagger)$ kiste (s. 4075) og \dagger kister nr. 1-6 (s. 4078)). Formentlig kort efter kom \dagger kiste nr. 7 til,⁸ og også \dagger kiste nr. 8 må være nedsat i århundredets anden halvdel; tilsyneladende som den sidste begravelse dér.²⁸² O. 1800 blev adgangen til krypten tilmuret og nedgangen fyldt op.²⁸³

1940 blev krypten undersøgt af Nationalmuseet med henblik på en istandsættelse, som gennemførtes 1942-44 (s. 3992).²⁸⁴ De ni kister fra

1600-1700-tallet stod tæt sammen i to rækker med en enkelt kiste stående alene foran vestrækken (jf. fig. 25a og 141). Kisterne var for størstedelens vedkommende stærkt medtagne, og det blev umiddelbart vurderet, at kun tre af dem muligvis ville kunne istandsættes.²⁸⁵ I sensommeren 1942 blev kisterne og deres indhold registreret,²⁸⁶ og det konstateredes, at de var så ødelagte af fugt, råd og nedstyrkede murbrokker, at de ikke kunne bevares. I stedet udførtes seks nye kister (ndf.), hvortil skeletresterne fra $\star(\dagger)$ kiste og \dagger kiste nr. 1-3 samt 6-7 blev overført, mens indholdet af de sidste tre kister (\dagger nr. 4-5 og 8) vistnok blev begravet på kirkegården.²⁸⁷ De fundne kisteplader og -beslag blev dels monteret på tavler af sortmalet træ og ophængt i krypten, dels indleveret til Nationalmuseet ligesom $\star(\dagger)$ kisten.

Begravede: Ludvig Munk †8. april 1602; Knud Rud †22. juli 1611; Ellen Marsvin †11. nov. 1649; Peder Smidt †2. sept. 1711; Lorentz Petersen †1723; Else Cathrine Smidt †1740; Adolph von Neuberg †27. nov. 1749;²⁸⁸ Anna von Neuberg †1752; ukendt mand †o. 1750-1800.

Kister i krypten (jf. fig. 110-11), udført 1943-44 efter tegning af arkitekt M. Bohn-Jespersen af lokale snedkermestre.²⁸⁹ De trapezformede kister, af egetræ, 205×78-64 cm, 49 cm høje, har fladt låg, der på den østvendte del (fodenden) har indskrifter med påsatte bronzeversaler. De er opstillet i to rækker foran østvæggen og omfatter, regnet fra nord mod syd: 1) »Ludvig Munk 1537-1602«; 2) »Ellen Marsvin 1572-1649«; 3) »Knud Rud 1556-1611«; 4) »Peder Smidt 1673-1711«; 5) »Anneke (Anna) von Neuberg 17□□-1752«; 6) »Adolph von Neuberg 1686-1749«.

*†) *Kiste fra krypten* (fig. 112-13), o. 1649, tilhørende Ellen Marsvin (†1649); kisten opbevares adskilt i Nationalmuseet. Der har været tale om en prægtig, rigt udsmykket kiste.²⁹⁰ De bevarede dele omfatter planker, skind og beslag fra yderkisten, deriblandt et stykke af en endegavl (fig. 113), 57×80 cm, betrukket med skind og prydet med kistebeslag og -søm af messing: blomster, rosetter og marsvin (jf. nr. 1 c-★e og h, s. 4083) (inv. nr. D756/2023). Endvidere en hjørnesamling fra inderkisten i form af to adskilte stykker (fig. 142), henholdsvis 10,5×38 cm og 10,5×24 cm.²⁹¹ På indersiden af stykkerne er der klæbet groft lærred, som er overtrukket med et tykt lag beg eller tjære, hvori sidder blomsterblade fra kistefylden. På ydersiden er der klæbet lærred langs kistens overkant og ned over samlingen, hvorefter kisten er overstrøget med kønrøg (inv.nr. D 13387).²⁹²



Fig. 111. Gravkrypt under koret, o. 1600, indre set mod vest (s. 4073). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Burial crypt under the chancel, c. 1600, interior looking west.*



Fig. 112. Dele af Ellen Marsvins ★(†)kiste, o. 1649 (s. 4075). Foto Victor Hermansen o. 1942. I NM. – *Parts of the ★(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.*

Kistestykkerne må være overført til Nationalmuseet i 1943/44, men er på nær hjørnesamlingen først registreret 2023.

Ved besigtigelserne 1940 og 1942 fremstod kisten relativt velbevaret, og det blev i første

omgang besluttet at få den restaureret,⁵¹ men efter nærmere undersøgelse 1943 blev dette opgivet.²⁹³ Yderkisten, 205×75 cm,²⁹⁴ havde svagt buet låg og hvilede i en løs fodramme; en bærehank af jern var bevaret ved hovedenden. Den



Fig. 113. Endegavl fra Ellen Marsvins ★(†)kiste, o. 1649 (s. 4075). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *End panel from the ★(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.*



Fig. 114. Kistebeslag fra Ellen Marsvins *(†)kiste, o. 1649 (s. 4082). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Coffin mountings from the *(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.



Fig. 115-16. *Kistebeslag og *kistesøm fra Ellen Marsvins *(†)kiste, o. 1649 (s. 4083). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Coffin *mountings and *nails from the *(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.

var betrukket med læder, der langs kanten var fastgjort med søm udformet som skiftevis rosetter og marsvin, og prydet med fastsømmede strøblomster af messing. Midt på låget var aftryk efter et kistekrucifiks, der blev støttet af to engle, og ved lågets fodende var et våbenskjold for slægten Marsvin.²⁹⁵



Inderkisten havde fyld af lavendler. Liget var svøbt i et stort lagen af gult taft, der forneden var bøjet op. Inden i dette lå det på en underdyne af gul silke og var dækket af en lignende overdyne. Under hovedet var to puder af sølvmor (silke med indvævede sølvtråde), og afdødes hue samt et stykke tøj, der lå over ansigtet, var af samme materiale. Afdøde var klædt i en lang løjert af gul silke, der i hele længden var bundet med gule sløjfer fortil. Alt silketøj og sølvmor var kantet med kniplinger af sølvtråd. Kraniet var velbevaret; skelettet blev ikke nærmere undersøgt.²⁹⁶ Kisten stod i østrækken som den anden fra nord (fig. 25a nr. 3). De bevarede kistebeslag er beskrevet s. 4082 (nr. 1).

†Kister fra krypten. 1) Efter alt at dømme o. 1602, indeholdende Ludvig Munk, Ellen Marsvins første ægtemand (†1602). Af præsteindberetningen 1755 fremgår, at kisten var betrukket med læder og prydet med en forgyldt kisteplade (nr. 2, s. 4083) samt to forgyldte †våbenskjolde.⁸

1942 fremstod kisten stærkt ødelagt. Som fyld var anvendt lavendler, og liget var svøbt i et stort silkelagen, der var riet sammen som en pose ved halsen og fødderne. Det lå på en silkeunderdyne

Fig. 117. *Kistebeslag fra Ellen Marsvins *(†)kiste, o. 1649 (s. 4083). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Coffin *mounting from the *(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.

med humlefyld dækket af en tilsvarende overdyne, og hovedet med silkekalot hvilede på to silkehovedpuder. Armene var bøjet over brystet og på højre hånds plads lå en *fingerring. Ringen, fra anden halvdel af 1500-tallet, stærkt slidt, af guld, består af fire tynde, sammenkædede ringe med rester af krydsskraving, der to og to forestiller slanger, der bider sig selv i halen (i Nationalmuseet, inv.nr. D508/1973).²⁹⁷ Det velbevarede kranium blev bedømt som mandligt med en alder på over 60 år på dødstidspunktet.²⁹⁸ Kisten stod som den nordligste i østrækken (fig. 25a nr. 4).

2) Efter alt at dømme o. 1611, indeholdende Knud Rud, Ellen Marsvins anden ægtemand (†1611). Ifølge præsteindberetningen 1755 var kisten betrukket med læder og prydet med en

kisteplade (nr. 3a, s. 4083) samt to våbenskjolde (nr. 3b, s. 4084).⁸

Ved undersøgelsen 1942 var kisten ødelagt. Den havde haft svagt buet låg og fremstod med rester af læderbetræk, der var fastholdt med små rosetsøm af forgyldt metal (nr. 3*c, s. 4084). Ved hovedenden lå en stor bærehank af jern. Inderkisten havde fladt låg og var betrukket med sortmalet lærred; indvendig var den beklædt med læder i bunden og halvvejs op ad siderne. Kistefyldet var humle. Liget var svøbt i et gulbrunt lagen af silke, der var snøret ved halsen, og lå mellem en under- og en overdyne af grøn silke med armene krydset over brystet. Kraniet med kalot af gul brokade med snorebesætning hvilede på en pude af mønstret, grønt fløj; endvidere fandtes



Fig. 118. Kisteplade fra †kiste nr. 1, o. 1602, over Ludvig Munk (†1602) (s. 4083). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Coffin plate from †coffin no. 1, c. 1602, of Ludvig Munk (†1602).

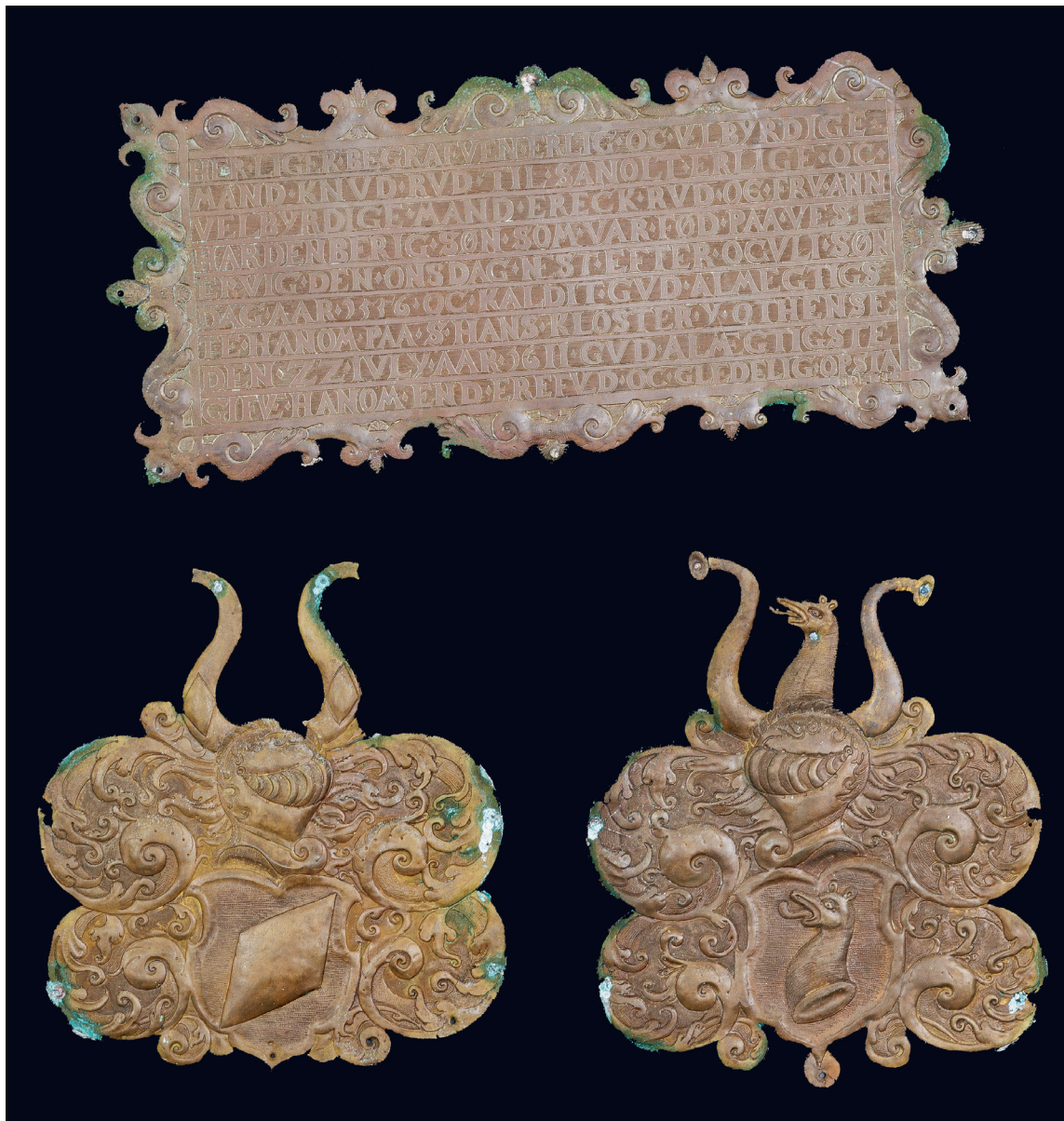


Fig. 119. Kisteplade og -beslag fra \dagger kiste nr. 2, o. 1611, over Knud Rud (\dagger 1611) (s. 4083). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Coffin plate and mountings from \dagger coffin no. 2, c. 1611, of Knud Rud (\dagger 1611).*

et stykke grønt silketøj og ved venstre hånd en buket.²⁹⁵ Det velbevarede kranium blev bedømt som mandligt med en alder på over 60 år på dødstidspunktet.²⁹⁹ Kisten stod i østrækken som den anden fra syd (fig. 25a nr. 2).

Tre fragmenter af kisten er bevaret i Nationalmuseet. De er af egetræ, måler henholdsvis 24×3 cm (jf. fig. 143), 11×3 cm og 8×3 cm og er be-

klædt med skind, der er fastholdt med kistesøm svarende til nr. 3*c (s. 4084) (inv.nr. 168/1971).

3) Sandsynligvis o. 1711, indeholdende kanceliråd Peder Smidt (\dagger 1711) (jf. mindetavle s. 4072). Ifølge præsteindberetningen 1755 var kisten bebrudt med læder og prydet med en \dagger kisteplade (nr. 2, s. 4084) og 'mangfoldige sirater' (kistebeslag nr. 4, s. 4084).

Ved undersøgelsen 1942 var kisten helt ødelagt. Den var betrukket med læder og beslået med rester af kistebeslag af bly (nr. 4a og c-h); desuden fandtes to våbenskjolde af messing, som havde siddet på langsiderne (nr. 4b). Inderkisten havde været betrukket med klæde.³⁰⁰ En velbevaret underkæbe blev bedømt til at stamme fra en mand i 30-årsalderen, men skelettet blev ikke nærme-

re undersøgt.²⁹⁹ Kisten stod som den sydligste i østrækken (fig. 25a nr. 1).

4) Antagelig o. 1723, indeholdende kommerce-råd Lorentz Petersen, (†1723). I præsteindberetningen 1755 beskrevet som en 'ganske ringe' kiste overtrukket med baj uden sirater eller indskrifter.⁸

1942 var kisten helt ødelagt. Den havde haft indvendige hjørne- og sidebånd af fladjern og



Fig. 120. Kistebeslag fra †kiste nr. 3 over Peder Smidt (†1711) (s. 4084). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Coffin mountings from †coffin no. 3 of Peder Smidt (†1711).*

bærehanke af læderbetrukket reb. Som kistefyld var anvendt rughalm og høvlspåner.³⁰¹ Kranium og bækkenknogler var velbevarede og udpræget mandlige med en alder på dødstidspunktet på over 60 år.²⁹⁹ Kisten, der stod som den nordligste i vestrækken (fig. 25a nr. 8), blev ikke erstattet af en ny.

5) Antagelig o. 1740, indeholdende Else Cathrine Smidt (†1740), søster til kancelliråd Peder Smidt, g.m. kommerceråd Lorentz Petersen. I præsteindberetningen 1755 beskrevet som en 'ganske ringe' kiste overtrukket med baj uden sirater eller indskrifter.⁸

1942 var kun bunden af kisten bevaret. Liget var nedlagt i fyld af humle, høvlspåner, rughalm og lavendler oven på et lag af kalk.³⁰¹ Skelettet var velbevaret med udpræget kvindelige knogler, der blev bedømt til en alder på dødstidspunktet på over 60 år.²⁹⁹ Kisten, der stod som den anden fra nord i vestrækken (fig. 25a nr. 7), blev ikke erstattet af en ny.

6) Efter alt at dømme o. 1749, indeholdende generaløjtnant Adolph von Neuberg (†1749). Ifølge præsteindberetningen 1755 var kisten betrukket med fint sort fløjls og prydet med en forgyldt \dagger kisteplade (nr. 3, s. 4084). På låget lå afdødes kårde og kommandostav (jf. gravudstyr nr. 1-2, s. 4085).⁸

1942 stod den profilerede kiste med rester af fløjlsbetrukket. Liget var nedlagt i fyld af rughalm, høvlspåner og humle oven på et lag kalk.³⁰¹ Det velbevarede skelet blev ikke nærmere undersøgt.²⁹⁹ Kisten stod som den sydligste i vestrækken (fig. 25a nr. 5).

7) Antagelig anden halvdel af 1750'erne, indeholdende Anna Petersen, enke efter generaløjtnant Adolph von Neuberg (†1752 i Hamborg). Ifølge præsteindberetningen 1755 var hun bisat i Ottensen Kirke i Altona, hvorfra hun ventedes at blive ført til Nørre Broby.⁸

Ved undersøgelsen 1942 var kisten helt ødelagt. Den havde haft skåret udsmykning med fordybede bånd omkring en cirkel og små kvadrater i hjørnerne. Liget lå i fyld af høvlspåner.³⁰¹ Det velbevarede skelet blev bedømt som kvindeligt med en alder på 50-60 år ved dødstidspunktet.²⁹⁹ Kisten stod som den anden fra syd i vestrækken (fig. 25a nr. 6).

8) Antagelig anden halvdel af 1700-tallet, indeholdende en uidentificeret mand. 1942 var kun ubetydelige plankerester af kisten bevaret. Den var af eg med en indvendig længde på ca. 190 cm og samlet med sammensinkninger og indvendige hjørne- og sidebånd af fladjern. Låget havde været profileret. Skeletdelene, der lå i fyld af rughalm, var stærkt splittede.³⁰¹ Kraniet og de øvrige knogler blev bedømt som mandlige med en alder på over 60 år på dødstidspunktet.²⁹⁹ Kisten stod for sig selv vest for vestrækken (fig. 25a nr. 9).

Bevarede kisteplader og -beslag m.m. fra krypten. Fra $\star(\dagger)$ kiste og \dagger kister nr. 1-3 er bevaret to kisteplader og et stort antal kistebeslag. Kistepladerne og en del af beslagene blev 1944 monteret på fire tavler af træ og ophængt i krypten, mens de resterende beslag kom til Nationalmuseet; de er først registreret 1971. Pladerne og beslagene i krypten er restaureret 1994 af Bent Mørkenborg.³⁰² I det følgende beskrives pladerne og beslagene samlet under den kiste, de har tilhørt. Til sidst beskrives genstande, som ikke kan henføres til en bestemt kiste.

1) Fra $\star(\dagger)$ kiste, o. 1649, tilhørende Ellen Marvsvin, er bevaret et stort antal *kistebeslag* og *-søm*, der dels er fastgjort til en tavle og ophængt på kryptens vestvæg (fig. 114), dels findes i Nationalmuseet. Beslagene omfatter:

a) (Jf. fig. 114), *Kistekrucifiks*, af messing, 55×44 cm, med støbt Kristusfigur og ciseleret kors. Kristus, 26 cm høj, med bølget hår og kraftigt fuldskæg, hænger i let skrå arme med hænderne krummet om naglerne. Kroppen er slank med markerede ribben over det indtrukne mellemgulv, knæene er bøjede og højre fod lagt over venstre. Det smalle lændeklæde er bundet midtfor med nedhængende snip ved højre hofte. Ved korsfoden ligger Adams kranium. Korset er prydet med vinranker og indsat i en ramme med gennembrudt bruskværksakantus langs kanterne og trepasformede endefelter med medaljoner med evangelistsymboler, tv. Mattæus' engel, foroven Markus' løve, th. Lukas' okse og forned Johannes' ørn. Fra trepassenes svikler udgår småblade, og over Kristi hoved er et bånd med »INRI«. Korset har spor af rød, hvid og grøn farve, bl.a. rødmaledede drueklaser og grønne blade.³⁰² I årene o. 1940 var krucifikset ophængt i kirken.³⁰³

b) (Jf. fig. 114), engel af ciseleret messingblik, 27×17 cm, stående med højre arm rakt frem og en palmegren i venstre hånd. Englen er klædt i en antikiserende kjole, der er opslidset over knæet og indsnøret under brystet. Kjolen har mønster af graverede blomster, og dens kanter er fremhævet med rifling. Englens fødder er bare. Beslaget har spor af hvid, rød og muligvis grøn farve.³⁰² Det har sammen med et tilsvarende †beslag flankeret kistekrucifikset (a); en erstatning er malet på tavlen.

c) (Jf. fig. 114-15), 14 liljer af presset messingblik med drevne detaljer og punslede prikmønstre, 15,5×14,5 cm. Fra stænglen udgår seks spidse blade, og blomsterhovedet, der hænger nedad, er åbent med seks kronblade og 10-11 støvdragere. To beslag er ophængt i krypten, og 12 *beslag findes i NM (inv.nr. D161/1971). Tre tilsvarende beslag er fastgjort til *(†)kistens gavlstykke i NM (jf. fig. 113).

d) (Jf. fig. 114-15), 14 liljer af presset messingblik med drevne detaljer og punslede prikmønstre, 15×13 cm. Fra stænglen udgår to spidse blade, og blomsterhovedet, der er opretstående, er åbent med seks kronblade og fem støvdragere. To beslag er ophængt i krypten, og 12 *beslag findes i NM, heraf ni stort set hele og tre fragmenter (inv.nr. D162/1971). Tre tilsvarende beslag er fastgjort til *(†)kistens gavlstykke i NM (jf. fig. 113).

*e) (Jf. fig. 115), 17 tulipaner af presset messingblik med drevne detaljer og punslede prikmønstre, 15×11,5 cm, heraf 11 stort set hele og seks fragmenter. Fra stænglen udgår to spidse blade og blomsterhovedet, der er opretstående, har fem kronblade. Beslagene findes i NM (inv.nr. D163/1971), og to tilsvarende beslag er fastgjort til *(†)kistens gavlstykke sammesteds (jf. fig. 113).

f) (Jf. fig. 114), to våbenskjolde af presset messingblik, 26×21 cm, henholdsvis med Ellen Marsvins fædrene og mødrene våbenskjold (Marsvin og Gyldenstjerne). Skjoldene har spor af bemaling i heraldiske farver, henholdsvis rød og hvid samt forgyldning og blå og gul samt hvid.³⁰²

*g) (Jf. fig. 117), uregelmæssigt L-formet beslag af messingblik med blomster, drueklaser og bladstilke med knopper anbragt enkeltvis og i palmetform. Beslaget kan muligvis have udgjort en del af

rammen om †kisteplade nr. 1 (s. 4084). I NM (inv. nr. D164/1971).

h) (Jf. fig. 114 og 116), støbte *kistesøm* af bronze med spor af forgyldning, dels marsvin, 4,8×3 cm, med mund, øje, ryg- og bugfinner samt tvedelt hale, dels tredobbelte bladrosetter, 3,1 cm i diameter. På tavlen i krypten findes 16 marsvin og 18 rosetter anbragt skiftevis langs kanten som på (†)kisten (jf. fig. 114). Yderligere 47 *marsvin og 61 *rosetter findes i NM (inv.nr. D165/1971 og D166/1971). Adskillige tilsvarende søm er fastgjort til *(†)kistens gavlstykke sammesteds (jf. fig. 113).

2) Fra †kiste nr. 1 er bevaret en *kisteplade* (fig. 118), o. 1602, over Lodvig Mvnck (Ludvig Munk) til Nørlund, †8. april 1602 på Lundegård, »der kloken hafde slagit i (1) eftermidag«, »vdi sit 65 aar«. Indskriften afsluttes af et skriftsted (Job. 19,25-27).

Den rektangulære, konvekse plade af lueforgyldt kobber,³⁰² 40×93 cm, er udført i gennembrudt, punslet og ciseleret arbejde. Rammen er omslynget af en vinranke og støttes af en engel, vist frontalt i halvfigur og klædt i en folderig, kortærmet kjortel, der ligesom vingerne er gjort stofflige ved punsling og ciselering; venstre vingespids er afbrækket. Indskriften står med versaler i gennembrudte bånd. Pladen, der 1940 blev fundet løs i krypten,²⁹⁵ er fastgjort til en tavle og ophængt østligt på kryptens nordvæg.

3) Fra †kiste nr. 2, o. 1611, tilhørende Knud Rud, er bevaret en *kisteplade*, to *kistebeslag* og et større antal **kistesøm*. Pladen og beslagene, der 1940 blev fundet liggende løse i krypten,²⁹⁵ er fastgjort til en tavle og ophængt østligt på kryptens sydvæg. Sømmene er indleveret til Nationalmuseet.

a) *Kisteplade* (jf. fig. 119), o. 1611, over Knud Rvd (Knud Rud) til Sandholt, søn af Ereck Rvd (Erik Rud) og Ann Hardenberig (Anne Hardenberg), *11. marts 1556 (»onsdag nest efter ocvli søndag«) på Vestervig, †22. juli 1611 på Skt. Hans Kloster i Odense.

Rektangulær plade af ciseleret messingblik i svejftet akantusramme, 15,5×35 cm. Indskrift med graverede, konturerede versaler i vandrette bånd med riflet bund; som skilletegn romber. Den sid-

ste del af indskriftens afsluttende ord er af pladshensyn udført med små, indridsede versaler på rammen.

b) To *kistebeslag* (jf. fig. 119) af ciseleret messingblik, ca. 21×18 cm, med Knud Ruds fædrene og mødrene våben (Rud og Hardenberg). På Rudvåbenets hjelm er hornspidserne afbrækket, og på Hardenbergvåbenet er det ene horn samt spidsen af det andet fornyet.

*c) (Jf. fig. 143), 320 *kistesøm* af kobber, ca. 1,3 cm i diameter, op til ca. 1,5 cm lange. Sømhovedet er udformet som en dobbelt, seksdelt bladrosset og forgyldt. I NM (inv.nr. D167/1971).³⁰⁴

4) Fra †*kiste nr. 3*, o. 1711, er bevaret adskillige *kistebeslag*, der er fastgjort til en tavle og ophængt vestligt på kryptens nordvæg (fig. 120).³⁰⁵ Beslagene, der, hvor intet andet er nævnt, er af forsølvvet bly, som muligvis har haft laserende, gylden bemaling,³⁰² omfatter:

a) Akantusramme, 27,5×37,5 cm. Det tværovale, tomme felt må have rummet †kisteplade nr. 2 (s. 4084).

b) To våbenskjolde, formentlig for Peder Smidts forældre, Niels Hansen Smidt og Else Pedersdatter,³⁰⁶ af ciseleret messing med spor af gylden bemaling,³⁰² 23×40,5 cm, flankeret af svævende putti.

c) To hjørnebeslag i gennembrudt akantus, 9×9 cm.

d) Fire egeløvskviste, ca. 12×12 cm, med snoet stilk, tre egeblade og to blomsterrosetter.

e) Fire aflange beslag, 6,5×15 cm, med arabeskeagtigt slyngbånd i gennembrudt arbejde mellem rammelinjer.

f) Siddende putto med venstre hånd under kinden, 21×17 cm. Højre arm er afbrækket.

g) Fire akantusblade, 15-21×15-18 cm, parvis modvendte.

h) Akantusbort, 3 cm bred, opsat langs tavlens kant.

*5) Antagelig første halvdel af 1600-tallet, 126 *kistesøm* af jern, største søm 2,5 cm langt, hovedets diameter 0,4 cm. Det vides ikke, hvilken kiste sømmene stammer fra. I NM (inv.nr. D170/1971).

*6) Antagelig første halvdel af 1600-tallet. To brunlige tekstilbånd til (†)*kistebeklædning*, henholdsvis ca. 34×3,5 cm og ca. 9×3,5 cm. Båndene er firedelte i længderetningen med forskellige motiver og takkede, noget medtagne kanter.

Det er uvist, hvilken kiste båndene stammer fra. I NM (inv.nr. D169/1971).

†*Kisteplader fra krypten under koret*. Fra præsteindberetningen 1755 kendes tre kisteplader, som ikke kunne konstateres i krypten ved undersøgelserne 1940-42. 1) O. 1649, over Ellen Marsviin (Marsvin) (jf. *†)kiste s. 4075), enke efter Ludvig Munch (Munk) til Nørlund, *1. febr. 1572 på Landskrona Slot, datter af Jørgen Marsviin (Marsvin) til Dybäck (Skåne), rigsråd, befalingsmand på Landskrona Slot, og Karen Gyldenstiern (Gyldenstjerne) til Clausholm, †11. nov. 1649 på sin gård Ellensborg (nuværende Holckenhavn) »udi Hendes Alders 78 aar«.⁸

2) O. 1711, over Peter Schmidt (Peder Smidt) til Lundegård, kancelliråd (jf. †kiste nr. 3, s. 4080), *18. maj 1673, søn af Niels Hansen Smidt og Else Peders Daatter (Pedersdatter) til Vejlegård på Fyn og Lyse Kloster i Norge, †2. sept. 1711 »og ved en hoyanseelig Følge hensat i Nørre Broby Kirke den □ November«. Efter personalia stod et hædrende, trøsterigt vers, hvorom sognepræst Johannes Mule bemærkede, at 'af det, jeg har hørt om ham af de endnu levende, som har kendt ham, kan jeg ikke andet end slutte, at hans berømmelse i gravskriften er rigtig'.⁸

3) O. 1749, over Adolph von Neuberg, herre til Vejlegård og Lundegård, ridder, generallojtnant af kavaleriet og oberst over Det Holstenske Kyrasserregiment (jf. †kiste nr. 6, s. 4082), *24. maj 1686, »Hand og selv viiste sig som Abraham lydig i at følge Guds Kald; thi hand efter aflagde tapperheds Prøver ved Rhiinstrømen, i Brabandt, og fleere steder Kom som af Gud Kaldet hid intil Danmarck, dog ej for at være fremed i Landet, men for at Frem(m)e Guds Behag, Landets velfært, og trende Store Danske Kongers tieniste«, †27. nov. 1749.⁸ Kistepladens lange, hædrende indskrift med adskillige bibelske referencer var forfattet af sognepræst Jørgen Hee i Allerup.³⁰⁷

†*Eftermiddelalderlige begravelser*. 1) *Den ældre præstebegravelse*, antagelig indrettet i slutningen af 1500-tallet sydøstligt i skibet ved prædikestolen (jf. s. 3992).²⁷² Begravelsen blev fyldt op i begyndelsen af 1800-tallet.⁴⁹

*Begravede:*⁸ Hans Pedersen Lunde †3. maj 1595 (jf. gravsten nr. 1); hans hustru Johanne Hansdatter †1603 (jf. gravsten nr. 1); Laurits Hansen Lunde †1619 (jf. gravsten nr. 2); Hans Pedersen Preg †1647 (jf. epitafium nr. 2 og †gravsten nr. 1); hans hustru Maren Jørgensdatter †1661 (jf. epitafium nr. 2).

2) *Den yngre præstebegravelse*, antagelig indrettet o. 1653 i skibet umiddelbart vest for nr. 1, 'en lille, åben begravelse' (jf. s. 3993).⁸ 1755 var nogle af kisterne i den i dårlig stand, og deres indskrifter kunne ikke umiddelbart undersøges.⁸ Begravelsen er formentlig fyldt op i begyndelsen af 1800-tallet.

*Begravede:*⁸ Michel Hansen, søn af biskop Hans Mikelsen, †8. maj 1653;³⁰⁸ Henning Christensen Achthon †7. dec. 1677; Claus Michelsen Mule †9. dec. 1712 (jf. †kisteplade ndf.); hans hustru Mette Eriksdatter †1729; Mikkel Clausen †1. marts 1743;³⁰⁹ hans hustru Anna Cathrine Dorscheus †januar 1746 'i sit 50. år';³¹⁰ Conradine Ehlers, g.m. Johannes Mule, †8. marts 1743;³¹¹ to børn af Johannes Mule og hans anden hustru, Christine Marie Laugesdatter Borch, nemlig Michael, †6¼ år gammel, og Lauge, †17 dage gammel;⁸ Johannes Mule †29. juni 1787.⁹³

†*Kisteplade*, o. 1712, over Claus Michelsen Mule, sognepræst, provst, *i Nørre Broby Præstegård, †1712 sammesteds, efterladende sig sin »hierte fromme, nu pa ny hierte-saarede, ægtefælle«, med hvem han havde en allerede afdød søn (»til Hiertens glæde saa hand sig ved Hende velsignet med en ynkelig Johan/ Der allerede som en Elisæus, er iført denne Himmel-hiemtagne Eliæ Kaabe«). Pladen, der kun er kendt gennem en afskrift, bar en lang, hædrende indskrift og må have været fastgjort til afdødes kiste.³¹²

Øvrige begravelser i kirken, antagelig jordgrave. 1755 omtalte Johannes Mule yderligere et antal personer, som var begravet i kirken: En degn, der var druknet, en degnekone, nogle børn, en foged og forpagter af Lundegaard samt sognepræst Mikkel Clausens halvbror Erich Henningsen Achtonius, der var død ugift.⁸

Gravudstyr. 1) *Kårde* (fig. 121), 1700-tallets anden fjerdedel, tilhørende generallojtnant Adolph von Neuberg (†1749). Kården har klinge af jern og hæfte, knap og parerplade af forgyldt, ornamenteret messing.³⁰² Grebet er bevokset med for-



Fig. 121. Kårde, o. 1725-50, tilhørende generallojtnant Adolph von Neuberg (s. 4085). Foto Arnold Mikelsen 2023. – *Épée, c. 1725-50, belonging to Lieutenant General Adolph von Neuberg.*

gyldt metaltråd. Kården, der har ligget på Adolph von Neubergs kister (nr. 6, s. 4075 og †nr. 6, s. 4082), opbevares siden 2016 i kirken.³¹³

2) (Jf. fig. 110), 1700-tallets anden fjerdedel, en *kommandostav* af sortmalet træ, 45,5 cm lang, med brunligt fløjls på enderne, der delvist er dækket af to cylindriske endebeslag af messing. Staven har formentlig oprindeligt været helt betrukket med fløjls, og endebeslagene har muligvis været forsølvede. Et hul til ophæng er sekundært boret gennem den.³⁰² Den lå oprindeligt på Adolph von Neubergs kiste (†nr. 6, s. 4082) og er nu ophængt på kryptens sydvæg.

**Gravfaner.* Tre dobbelte splitfaner, o. 1749, ophængt i forbindelse med generallojtnant Adolph von Neubergs begravelse (†1749).⁸ Fanerne er af silke (nr. 1-2) og (muligvis) damask (nr. 3) med malet udsmykning på begge sider.⁹³ De er ophængt på fanestænger af sortmalet træ med forgyldte kannelurer på den nedre del, ca. 320 cm lange. Stængerne afsluttedes oprindeligt foroven af en påsat †spids af gyldent metal i gennembrudt arbejde.

1) (Fig. 122, jf. også fig. 144), en sørgefane med gravskrift, ca. 163×230 cm, den bedst bevarede af de tre faner. Fanen er sort med tysksproget ind-



Fig. 122. ★Gravfane nr. 1 over generallojtnant Adolph von Neuberg (†1749) (s. 4085). I Museum Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Sepulchral ★banner no. 1 of Lieutenant General Adolph von Neuberg (†1749).*

skrift med gyldne antikva og versaler på begge sider: »Adolph von Neuberg Seiner Konigl Mayst Z[u] Dan(n)emarck und Norwegen Ritt[er von] Dannebrog General-Lieutenant von der Cavaleri und Obrister über das Holsteinische Regiment zu Pferde Her[r] zu Weilef et Lunnegaard ist gebohren in Westphalen den 8ten May An(n) o 1687 und gestorben den 27 nov An(n) o 1749«. Midt på fanen er afdødes våbenskjold omgivet af dannebrogordenens kæde med kors, malet med rød, hvid og gylden farve. Fanen er kantet af en sort-gylden frynse, og fra flagstangens spids hænger to gyldne kvaster i tilsvarende snore. Fanen var ophængt som den østligste af de tre (jf. fig. 104). I Museum Odense (inv.nr. KMO/19x2).

2) (Fig. 123, jf. også fig. 145), en blodfane med afdødes navn, ca. 164×220 cm, stærkt slidt med odelagte flige. Fanen er rød og har på midten

et ovalt, blåt felt med afdødes navn med gyldne versaler: »Adolph von Neuberg«. Feltet er indsat i en kronet kartoucheramme af laurbærblade lagt over en våbenopsats med faner, stikvåben og musikinstrumenter. Under kartouchen er dannebrogordenens kæde (næsten udvisket), og på siden af en af våbenopsatsens trommer var rigsvåbenet ('det danske våben') malet.⁹³ I hjørnerne ved stangen er gyldne ornamentter, muligvis luer.³¹⁴ Fanen kantes af en gylden frynse, og fra fanestangens spids hænger gyldne og sorte kvaster i tilsvarende snore. Fanen var ophængt som den

Fig. 123-24. ★Gravfane nr. 2 og nr. 3 over generallojtnant Adolph von Neuberg (†1749) (s. 4086 og 4088). I Museum Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Sepulchral ★banner no. 2 and no. 3 of Lieutenant General Adolph von Neuberg (†1749).*



midterste af de tre (jf. fig. 104). I Museum Odense (inv.nr. KMO/1996/19x3).

3) (Fig. 124, jf. også fig. 146), en frydefane med afdødes navnetræk og valgsprog, ca. 154×205 cm, stærkt slidt med huller i fligene. Fanen er hvid og har på midten afdødes kronede monogram, omgivet af et bredt dannebrogordensbånd med kors. Kronen er gylden med rødt for og kulørte sten, monogrammet er gyldent, og ordensbåndet er blå med rød kontur. Foroven er et bånd med rød kontur og indskrift med gylden skriveskrift: »La Reconno[!]issance me Guide« (Anerkendelse fører mig frem). Fra fanestangens spids hænger fire sort-hvide snore, som mangler kvaster. Fanen var ophængt som den vestligste af de tre (jf. fig. 104). I Museum Odense (inv.nr. KMO/1996/19x1).

Blod-, sørge- og frydefaner anvendtes ved adelige begravelser som symboler på kampvilje, sorg og opstandelse.³¹⁵ En fane fra Ove Geddes begravelse (†1660) findes i Roskilde Domkirke

(DK *KbhAmt* 2145), og desuden er der bevaret *gravfaner fra bl.a. Hans Ahlefeldts (†1694) kapel i Odense Skt. Knuds Kirke, nu i Nationalmuseet (en sørge- og en frydefane, *DK Odense* 865), fra Niels Juels (†1697) kapel i Holmens Kirke, nu i Krigsmuseet (en frydefane, *DK KbhBy* 2, 145),³¹⁶ og fra Anders Skeels begravelse (†1702) i Gudbjerg Kirke, nu i Svendborg Museum.³¹⁷

De tre faner var ophængt på nordvæggen i skibets første fag over for prædikestolen med fanestængerne indføjet i muren og hvilende på sortmalede smedejernsbøjler med oprullede ender (jf. fig. 104).³¹⁸ 1862 ønskedes de flyttet, og 1864 blev de ophængt i tårnrummet, hvor de 'nedhang fra tårnhvelvingen'.³¹⁹ Ved anskaffelsen af torglet 1914 (s. 4059) blev de taget ned og opbevarede derpå sammenrullet bag orglet (jf. fig. 91).³²⁰ O. 1944 blev gravfanerne indsendt til restaurering på Nationalmuseet, hvorfra de i begyndelsen af 1950'erne blev overført til Museum Odense.³²¹



Fig. 125. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1855, over Dorthea Ipsen (†1855), nr. 2, o. 1860, over sognepræst Laurits Christian Ipsen (†1860), og nr. 4, o. 1861, over Nicoline Christine Ipsen (†1861) (s. 4089 og 4090). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 1, c. 1855, of Dorthea Ipsen (†1855), no. 2, c. 1860, of the parson Laurits Christian Ipsen (†1860), and no. 4, c. 1861, of Nicoline Christine Ipsen (†1861).

Fig. 126. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1861, over gårdejer Hans Nielsen (†1861) og Ane Pedersdatter (†1877) (s. 4090). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument no. 3, c. 1861, of farm owner Hans Nielsen (†1861) and Ane Pedersdatter (†1877).*

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 125), o. 1855, over Dorthea Ipsen, f. Steenbuch, *26. maj 1777, †4. maj 1855.

Grotte af grå kunststen, 25×26 cm, med indskrift med fordybet antikva. Øverst er vedbend i relief samt spor efter nedfældet \dagger topprydelse. På fælles gravsted øst for kirken med nr. 2 og 4.

2) (Jf. fig. 125), o. 1860, over Laurits Christian Ipsen, sognepræst i Nørre Broby 1829-60, *31. marts 1802, †24. april 1860.

Grottelignende monument af grå kunststen på tilsvarende plint, 87×75 cm. På forsiden er glatlebte skriffelt med afskårne hjørner og indskrift med fordybet antikva, og øverst er spor efter et nedfældet \dagger kors af hvidt marmor. På fælles gravsted øst for kirken med nr. 1 og 4.



Fig. 127. Kirkegårdsmonument nr. 5, o. 1882, over sognepræst Rasmus Wilhelm Balslev (†1882), og nr. 6, o. 1884, over Nicoline Wilhelmine Frederikke Balslev (†1884) (s. 4090). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument no. 5, c. 1882, of the parson Rasmus Wilhelm Balslev (†1882), and no. 6, c. 1884, of Nicoline Wilhelmine Frederikke Balslev (†1884).*

3) (Fig. 126), o. 1861, over Hans Nielsen, gård-ejer, *26. april 1814 i Ståby, †27. juli 1861 samme sted, og hustru Ane Pedersdatter, *16. marts 1818 i Nørre Broby, †4. febr. 1877 i Ståby.

Grotte af grå kunststen med tavle af hvidt marmor og medaljon af biskuit, 90×52 cm. Grottens forside har egeløv i relief omkring en indfældet, fladbuet tavle med indskrift med fordybet antikva samt en medaljon med motiv af *Natten* efter Thorvaldsen. Øverst er spor efter et nedfældet tårkors. Grotten står på en nyere sokkel af granit i lapidarium vestligt på den nye kirkegård.

4) (Jf. fig. 125), o. 1861, over Nicoline Christine Ipsen, f. Zeuthen, *19. nov. 1817, †7. okt. 1861. Efter personalia er et vers i to linjer samt oplysning om, at monumentet er bekostet af sognets beboere.

Grottelignende monument af grå kunststen, 87×73 cm, næsten svarende til nr. 2 og opstillet på fælles gravsted med denne og nr. 1 øst for kirken.

5) (Jf. fig. 127), o. 1882, over Rasmus Wilhelm Balslev, præst i 50 år og sognepræst i Nørre Broby i 15 år, *30. juni 1807 i Hårslev, †29. sept. 1882 i Nørre Broby. Efter personalia et skriftsted (Sl. 103,2).

Tavle af hvidt marmor, 59×40,5 cm, med indskrift med fordybet antikva. På fælles gravsted med nr. 6 øst for kirken.

6) (Fig. 127), o. 1884, over Nicoline Wilhelmine Frederikke Balslev, f. Meyer, enke efter sognepræst i Nørre Broby R. W. Balslev, *28. sept. 1809 i Løgumkloster, †30. april 1884 i Vester Hæsinge. Efter personalia et skriftsted (1 Pet. 3,3-4).

Tavle af hvidt marmor, svarende til nr. 5 og opstillet på fælles gravsted med denne.

7) (Fig. 128), o. 1928, over M. J. Lomholt, lærer i Vøjstrup 1860-1910, (lokalhistoriker), *3. juli 1838, †2. april 1928, og hustru Karen Lomholt, f. Kristiansen, *21. febr. 1831, †12. juli 1907, samt to små sønner.

Stele af grå granit, 145×37 cm, med svejftet afslutning og indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort; efter personalia salmevers.³²² Over indskriften er en profil med tovsnoning og derover et udsparet felt med et trekløverkors omgivet af bladranker. Opstillet syd for tårnet.



Fig. 128. Kirkegårdsmonument nr. 7, o. 1928, over lærer, lokalhistoriker M. J. Lomholt (†1928) og Karen Lomholt (†1907) samt to små sønner (s. 4090). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 7, c. 1928, of the teacher and local historian M. J. Lomholt (†1928) and Karen Lomholt (†1907) as well as two young sons.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Nørre Broby Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed jf. også s. 59 ff. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet, København (RAK). Reviderede Regnskaber, Kirkeregnskaber.* Regnskaber Fyn 1662-1837. 4. Nyborg Provsti Salling Herred 1662-71 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4.*). – 5. Nyborg Provsti Gudme, Sunds, Salling, Ærø og Als Herreder 1671-74 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.*).

Rigsarkivet, Odense (RAO). Fyns bispearkiv: Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631-35 (*Bispeark.* Synsforretninger med uddrag af regnskab). – Indberetninger om kirkerens tilstand og indkomster 1664-78 (*Bispeark.* Indb. om kirkerens tilstand). – Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark.* Syn over kirker). – Salling Herreds breve 1539-1805, 1805-1968 (*Bispeark.* Salling Hrds. breve). – Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786 (*Bispeark.* Indb. om kirkeejere). – Visitatsprotokol 1732-1803, 1835-96 (*Bispeark.* Visitatsprotokol). – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde). – Sunds og Salling Herreder 1853-67 (*Bispeark.* Sunds og Sallinge Hrdr.). *Svendborg Amtsprovsti:* Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824-39 (*Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.). *Sallinge Herreds provstiarkiv:* Forskelligt 1712-1821 (*Provstiark.* Forskelligt). – Breve fra biskop, amtmand, stiftsovrighed, guvernør og amtsprovst 1683-1824 (*Provstiark.* Breve fra biskop, amtmand m.fl.). – Sager vedr. de enkelte sogne 1851-1909 (*Provstiark.* Sager). – Returnerede cirkulærer 1851-64 (*Provstiark.* Returnerede cirkulærer). – Synsprotokol for kirker og præstegårde 1915-75 (*Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde). *Nørre Broby Sogn:* Diverse dokumenter og breve 1558-1921 (*Sogneark.* Div. dok.). – Kirkeprotokol 1862-1924 (*Sogneark.* Kirkeprot.). – Optegnelser om sognet og præsterne 1899-1940 (*Sogneark.* Optegnelser). *Nørre Broby Menighedsråd:* Forhandlingsprotokol 1907-90 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.). *Den kgl. bygningsinspektør:* Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1896-1925 (*Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger). *Muckadell Gods:* Dokumenter og breve vedr. kirker 1768-1876 (*Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker). *Fyn i almindelighed. Topografica:* 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743-71 (*Fyn i alm.* 3. Indberetninger). – 14. Fyn L-N. Nørre Broby. Brudstykke

af en beskrivelse af Nørre Broby sogn (Salling Herred) fra 17. årh. (*Fyn i alm.* 14. Nørre Broby).

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1926-2020 (Kirkens arkiv. Synsprot.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755).

Karen Brahes Bibliotek. D II,142. 1712. Gravskrift over Claus Mikkelsen Mule, sognepræst i Nr. Broby, provst i Salling Herred.

Nationalmuseet (NM). Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). Manuskripter. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyns Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog).* Begyndt 1853 (NM. ATA. Manuskripter. Engelstoft 1853 ff.). *Notebøger.* J. J. A. Worsaae, notebog X, 1850, 26. – Henry Petersen, notebog IX, 1889, 7 f. – V. Koch, notebog I, 1890, 6 f. *Indberetninger.* A. Ipsen 1809 (inventar). – J. B. Løffler 1886 (bygning, inventar, gravminder). – H. G. Friis 1890 (klokker). – Knud Lehn Petersen 1924 (præstegård). – Ole Pedersen 1924 (præstegård). – V. Hermansen 1940 (gravkrypt, faner). – Oluf Lollesgaard 1941/42 (udat.) (gravkrypt). – V. Hermansen 1941 (gravkrypt). – K. Brøste 1942 (gravkrypt). – V. Hermansen 1942 (usign.) (gravkrypt) og 1943 (usign.) (Ellen Marsvins kiste). – Verner Thomsen 1960 (Skt. Nikolaj-figur), 1966 (*alterfigurer) og 1967 (*alterfigurer). – Mogens Larsen 1977 (altertavle). – Kurt Viggo Nielsen 1978



Fig. 129. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations, 1588-1604.*

(altertavle). – Mogens Larsen 1982 (kalkmalerier). – Ole Alkærsig og Verner Thomsen 1992 (inventar). – Bent Mørkenborg 1994 (kisteplader og -beslag). – Karin Vestergaard Kristiansen 2004 og 2014 (inventar). – Jakob Tue Christensen 2003 (usign. og udat.) (krucifiksfigur). – Lise Thillemann 2003 (træskulptur). – Mette K. Jensen 2003 (kalkmalerier). – Lise Thillemann 2006 (kalkmalerier). – Henrik Fog-Møller 2010 (kirkegård). – Karin Vestergaard Kristiansen 2016 (kortæppe, pengetavle, kårde). – Jens Gregers Aagaard og Karsten Larsen 2016 (pengetavle, kårde). – Karin Vestergaard Kristiansen 2017 (altertavle). – Steensberg Konservering Aps. 2019-20 (prædikestol). – Charlotte Graminius 2020 (altertavle).

Rønnow Arkitekter A/S. *Det Kgl. Bygningsinspektorats Arkiv*. Nørre Broby Kirke (Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Nørre Broby K.).

Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Nørre Broby Kirke.

Tegninger og opmålinger. NM. Knud Lehn Petersen 1924-25 (grundplaner og delvist længdesnit samt inventar). – M. Bohn-Jespersen 1942 (plan, længde- og tværsnit af krypt under koret samt forslag til istandsættelse). – V. Hermansen o. 1943 (skitser af krypt, kister, kisteplader og -beslag).

Litteratur. M. J. Lomholt, *Bidrag til Nørre Broby Sogns Historie*, Nyborg 1918 (*Lomholt 1918*). – Victor Hermansen, *Nørre Broby Kirke*, Kbh. 1954 (*Hermansen 1954*). – Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Nr. Broby kirke, Svendborg amt*, NNU rapport nr. 27, Nationalmuseet 2023 (*Hylleberg Eriksen 2023*).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser, bygning og kalkmalerier ved Pia Katrine Lindholt, glasmalerier, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Bjørn Westerbeek Dahl og Kathrine Faust Larsen m.fl. Heraldisk konsulent Allan Tønnesen. Oversættelse ved James Sander Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet november 2023.

¹ *Diplomatarium Danicum*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), 3, VIII, Kbh. 1980, nr. 257 (1368). Jordegodset i Vittinge omfattede i hvert fald to gårde; jf. Borge L. Barløse, »Om ejendomsforholdene i Nørre Broby sogn i ældre tid«, *Fynske Aarbøger* 1950-52, 333-37; *Hermansen 1954* 70-74 og 107 f.

² *Diplomatarium Danicum* nr. 14190801001, online siden: 2011, besøgt: 2023-04-28+02:00, <http://diplomatarium.dk/dokument/14190801001>; *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmark Breve fra Middelalderen*, William Christensen (udg.), 1, III, Kbh. 1906, 260 (1. aug. 1419).

³ »Om Mester Hans Urne Domprost i Odense, og hans Testament. 1503«, *Danske Magazin* 1, Kbh. 1745, 294.

⁴ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524-26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 50.

⁵ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 255.

⁶ S. Ronager var ridefoged på Vejlegård og Lundegård; »Topografisk-antikvariske Indberetninger fra Nyborg Amt, indsendte til Amtmanden 1743«, Louis Bobé (udg.), *Fra Arkiv og Museum* 2, 1, Kbh. 1925, 141.

⁷ RAO. *Fyn i alm.* 3. Indberetninger; Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* VI, Kbh. 1774, 744; jf. også Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11. Aarhundredes Midte til Reformationen*, Kbh. 1909, 151; *Hermansen 1954* 23 f. og 55.

⁸ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

⁹ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (4. dec. 1635).

¹⁰ Af en retssag i forbindelse med et provstevalg 1653 (jf. ndf.) fremgår, at kirken tilhørte kongen (og ikke Kirsten Munk, Ellen Marsvins datter). Holger Fr. Rørdam, »Tvende mærkelige Provstevalg«, *Kirkehistoriske Samlinger* III, 4, Kbh. 1882-84, 791.

¹¹ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), II, Kbh. 1908, 576-79; *Hermansen 1954* 109.

¹² *Kronens Skøder* II, 1908 (note 11), 636 f.

¹³ »Bidrag til Skildring af Thomas Kingo og hans Omgivelser«, *Fra Fyens Fortid*, Gustav Ludvig Wad (udg.), 4, Kbh. 1924, 56; *Hermansen 1954* 109; RAO. *Bispeark*. Indb. om kirkejere og patronatsret.

¹⁴ RAO. *Bispeark*. Salling Hrdrs. breve; *Sogneark*. Kirkeprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁵ *Rørdam 1882-84* (note 10), 791. Achthon blev indsat som provst 24. febr. 1654; Holger Fr. Rørdam, »Biskop Laurits Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663«, *Kirkehistoriske Samlinger* V, 3, Kbh. 1905-07, 703.

¹⁶ Gustav Ludvig Wad, »Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger for Aarene 1688-91«, *Personhistorisk Tidsskrift* 4, 1883, 293; *Danske Atlas* VI, 1774 (note 7), 744.

¹⁷ Georg Galster, »Møntfundet fra Grenaa og de jydsk Penninge fra Tiden 1146-1234«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1931, 239-41; samme, »Møntfund i Danmark og Norge før Aar 1700«, *Numismatisk Forenings Medlemsblad* XIV, 1935-36, 316-19.

¹⁸ August F. Schmidt, »Sagn og Tro knyttet til Sten i Svendborg Amt«, *Fynsk Hjemstavn* 1929, 5.

¹⁹ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* VI, Kbh. 1760, 106.

²⁰ *Danske Atlas* VI, 1774 (note 7), 743.

²¹ RAO. *Fyn i alm.* 3. Indberetninger; KB. *Kallske saml.*



Fig. 130. Vindue fra 1864 samt to tilmurede, romanske \dagger vinduer i skibets nordmur (s. 3997 og 3982). Under vinduet fandtes den nu forsvundne \dagger norddør (s. 3981). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Window from 1864 as well as two bricked-up Romanesque \dagger windows in the north wall of the nave. Below the window was the now absent north \dagger door.

377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; J. M. Thiele, *Danmarks Folkesagn* 1, Kbh. 1843, 209 f.

²² KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; Thiele 1843 (note 21), 210.

²³ RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. breve; *Sogneark.* Kirkeprot.

²⁴ RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 5.

²⁵ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁶ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

²⁷ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 256.

²⁸ RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 4.

²⁹ RAO. *Bispeark.* Visitatsprotokol.

³⁰ RAO. *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker.

³¹ RAO. *Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.

³² RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.

³³ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer.

³⁴ RAO. *Provstiark.* Sager.

³⁵ Kirkens arkiv. Synprot.; Rønnow Arkitekter. *Det ggl. bygningsinsp.ark.* Nørre Broby K. 2023 kunne ved

omsætning af vestdiget konstateres, at der står en ældre stensætning bag den nuværende.

³⁶ Kirkens arkiv. Synprot.

³⁷ Jf. fotografier i Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv.

³⁸ NM. *ATA.* Indb. ved Henrik Fog-Møller 2010.

³⁹ RAO. *Provstiark.* Breve fra biskop, amtmand m.fl.; *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker.

⁴⁰ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; *Sogneark.* Kirkeprot.

⁴¹ NM. *ATA.* Indb. ved Knud Lehn Petersen 1924 og Ole Pedersen 1924.

⁴² Oprindeligt var der en \dagger ladebygning mod nord, som blev nedrevet 1923. De øvrige længer blev samme år istandsat med materialer herfra. NM. *ATA.* Indb. ved Knud Lehn Petersen 1924.

⁴³ *Lomholt 1918 76 f.*

⁴⁴ NM. *ATA.* *Manuskripter.* Engelstofft 1853 ff.

⁴⁵ *Lomholt 1918 76 f.* Denne jordlod kan være den nuværende parcel på Ståbyvej 15.

⁴⁶ NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886.

- ⁴⁷ *Lomholt 1918* 94 f.
- ⁴⁸ *Hofman 1760* (note 19), 285-88.
- ⁴⁹ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.
- ⁵⁰ RAK. *Danske Kancelli, 1. Departement*. H44-44. Journal 1846 V.
- ⁵¹ NM. *ATA*. Korrespondance.
- ⁵² RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Nørre Broby K.
- ⁵³ 1988 nævnes, at et nyt kirkegårdshegn skulle etableres, men hvilket der er tale om, vides ikke. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synprot. Tagteglene på muren er udskiftet 1999.
- ⁵⁴ *Den danske Salmebog* nr. 664.
- ⁵⁵ Den omvendt faldende karnisprofil på de genanvendte sten fremstår nogle steder som en rundstav, hvilket skyldes en dybere placering i muren.
- ⁵⁶ Den nederste del af tårnorddøren var endnu synlig 1886, jf. NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.
- ⁵⁷ Over våbenhusets loft kan i skibets facade anes en mulig, rundbuet tilmuring, som kan have været syd-dørens øvre afslutning.
- ⁵⁸ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 11 f.
- ⁵⁹ I gavltrekanter er der udhugget en meget smal åbning som adgang mellem korets og skibets tagrum.
- ⁶⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 11 f. Over hvælvene er der ingen murforhøjelse mellem de to hvælv. Kun forhøjelserne ud for skjoldbuerne er bevaret for at lukke hullet over den romanske murkronen.
- ⁶¹ Hullet kan også have været til et tøjhejsværk, så loftet kunne bruges til opbevaring.
- ⁶² Efter opsætningen af hvælvene gik der nok et stykke tid, inden våbenhuset blev opført, idet skibets sydside blev kalket over de tilmurede vinduer (jf. fig. 15, s. 3982).
- ⁶³ Våbenhuset omtales 1862 som 'noget lavt'. RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.
- ⁶⁴ Gavltrekanterens bagmur synes noget ommuret måske allerede i senmiddelalderen, og der har formentlig været sekundære, udhuggede åbninger i de bund-blændinger, hvoraf den østlige blev formindsket til en åbning med spærstik (jf. fig. 20).
- ⁶⁵ Enkelte hulsten kan være middelalderlige, idet nogle skulle være flyttet dertil ved istandsættelsen af kamtakkerne 1981 (s. 3996).
- ⁶⁶ Trappehuset er ombygget ad flere omgange: 1824 nævnes, at muren i 'opgangen til det nederste loft skulle formures'. Formentlig blev gavltrekanterne ommuret ved tårnets store ombygning 1860 (s. 3994). Det trængte til reparation 1881. Et par glastagsten blev indsat 1903, og 1913 blev trinene ommuret med cement og spær og lægter fornyet. RAO. *Svendborg Amtsprovsti*. Synsprot.; *Sogneark*. Kirkeprot.; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.
- ⁶⁷ Her ønskedes en bekvem adgang til hvælvene. RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.
- ⁶⁸ RAK. *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor*. Journalsager M 1137/1860.
- ⁶⁹ Nedgangen fra skibet til krypten var blevet ødelagt ved omlægningen af korets trappetrin 1925 og kunne ikke reetableres ved istandsættelsen. NM. *ATA*. Indb. ved V. Hermansen 1940.
- ⁷⁰ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; *Fyns Tidendes Tillæg – Fynsk Søndag* 18. juli 1943.
- ⁷¹ NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff. Både 1896 og 1906 ønskedes bjælkerne fjernet. RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.
- ⁷² RAO. *Bispeark*. Synsforretninger med uddrag af regnskab; Indb. om kirkernes tilstand.
- ⁷³ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker.
- ⁷⁴ RAO. *Provstiark*. Forskelligt.
- ⁷⁵ Sagen er beskrevet i følgende: RAK. *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor*. Journalsager M 1137/1860; RAO. *Provstiark*. Sager; NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.
- ⁷⁶ De nævnes o. 1850. RAO. *Sogneark*. Optegnelser.
- ⁷⁷ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Lomholt 1918* 69.
- ⁷⁸ Engelstof nævner 1859, at koret havde en høj spidsbue, mens den ved hans næste besøg 1871 var rundbuet. NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.
- ⁷⁹ RAO. *Bispeark*. Visitatsprotokol.; *Sogneark*. Kirkeprot.
- ⁸⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance.
- ⁸¹ RAO. *Bispeark*. Sunds og Sallinge Hrdr.; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; *Sogneark*. Kirkeprot.
- ⁸² RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.
- ⁸³ Anders Larsen, *Anders Larsens erindringer fra Nørre Broby sogn*, 2001, 40.
- ⁸⁴ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; Sager.
- ⁸⁵ Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Manuskript ved Jørgen P. Aagaard o. 1950, 60; *Lomholt 1918* 68.
- ⁸⁶ 1906 og 1913 ønskedes vinduerne fornyet, og 1924 skulle de skiftes til nogle 'så smukke som muligt'. RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.
- ⁸⁷ Over korets gavltrekanter findes et nyt spærfag af fyr, og 1955 blev gavlspær og lægter fornyet. Kirkens arkiv. Synprot.
- ⁸⁸ *Hylleberg Eriksen 2023*.
- ⁸⁹ 1881 skulle klokkerne rykkes en halv alen tilbage for at give plads til luger for glamhullerne. RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.
- ⁹⁰ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirkernes tilstand.
- ⁹¹ RAK. *Danske Kancelli*. F13-1. Fynske og smålandske registre 1773-79; F15-1. Fynske og smålandske tegnelser 1773-85; RAO. *Sogneark*. Optegnelser.
- ⁹² RAO. *Sogneark*. Optegnelser; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker.
- ⁹³ RAO. *Sogneark*. Optegnelser.
- ⁹⁴ RAO. *Bispeark*. Sallinge Hrds. breve.
- ⁹⁵ NM. *ATA*. Korrespondance; Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Avisudklip 15. april 1982.



Fig. 131. Indre set mod øst, o. 1930. I Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *Interior looking east, c. 1930.*

⁹⁶ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.

⁹⁷ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

⁹⁸ RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁹⁹ Kirkens arkiv. Synprot.; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁰⁰ Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Elektricitetsværksprotokol 1907-59.

¹⁰¹ Kalkmaleriernes motiver, maleteknik og opbygning samt byggetekniske iagttagelser er grundigt beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006.

¹⁰² NM. *ATA*. Indb. ved Mette K. Jensen 2003.

¹⁰³ *Fyens Stiftsbog* 2004, 215; NM. *ATA*. Indb. ved Mette K. Jensen 2003 og Lise Thillemann 2006.

¹⁰⁴ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 3.

¹⁰⁵ Motiverne er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 4-6.

¹⁰⁶ Den nuværende nederste afgrænsning af malerierne blev bestemt ud fra et bevaringsmæssigt og økonomisk skøn, jf. NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 4.

¹⁰⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 5.

¹⁰⁸ Motiverne er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 3 f.

¹⁰⁹ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 3 f.

¹¹⁰ Teknik og farver er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 6-8.

¹¹¹ Dog lå de røde undertegninger til triumfvæggens øverste figurfrise og geometriske bort på sit eget første kalklag og ikke direkte på pudsen, og de var ikke malet al fresco. Dette kalklag overlappede også feltet med Maria med barnet en smule, men en grøn baggrundsfarve bag hende lapper igen over det øvre kalklag. NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 7.

¹¹² En detaljeret gennemgang af de forskellige brug af lys og skygge findes i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 7 f.

¹¹³ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 8; K. Trampedach, »Maleteknik«, *Danske Kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.), Kbh. 1987, 66 f.

¹¹⁴ Ulla Haastrup, »Sønder Broby kirkes kalkmalerier«, *Broby Lokalhistorie* 1996, 12-17.

¹¹⁵ Ulla Haastrup, »Liturgisk, kirkeligt teater og Råstedes kalkmalerier«, *Danske Kalkmalerier. Romansk tid 1080-1175*, Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.), Kbh. 1986, 84-87.

¹¹⁶ Gertrud Schiller, *Iconographie der christlichen Kunst*, 1, Gütersloh 1966, 215 og 307 (nr. 165).

¹¹⁷ Sissel F. Plathe, »En Madonna som sidealter«, *Haastrup og Egevang 1987* (note 113), 146 f.



Fig. 132. Spor af oprindelig bemaling på bagsiden af altertavlens sydføj (s. 4024). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Traces of original paint on the back of the altarpiece's southern wing.*

¹¹⁸ Der findes mange små, fragmentariske detaljer af maleriet, og de sværest erkendelige er her udeladt. Se NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 10 f. for alle detaljer.

¹¹⁹ Begge typer fliser har haft samme krydsmønster, men decorationen på de hvide fliser er kun synlig i UV-lys. Både den rundbuede indramning af figurerne og flisegulvet forsætter ned bag de nyere kalklag. NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 11.

¹²⁰ Teknikken er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 10.

¹²¹ Dvs. at de håndværkere, som udvidede korbuen, også malede udsmykningen. Jf. Sissel F. Plathe, *Gotikkens kalkmalerier*, Kbh. 2019, s. 24 ff.

¹²² Motiverne er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 8–10.

¹²³ Tidligere har den smalle underkrop været tolket som en form for søjle med kapital, og krukken som hænderne som en lille, bevinget figur, muligvis et hals-

smykke i form af en engel. NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 9 f.

¹²⁴ Måske kan det være Kristus som Skt. Hjælper klædt i dragt og med krone, jf. Nustrup Kirkes Skt. Hjælper-krucifiks (*DK Sjyll* 662) og et kalkmaleri på korbuen i Farsfortorp Kirke i Skåne. Det er også foreslået, at figuren kunne være en kvinde, men de synlige ben fornedet tyder på det modsatte. NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 9.

¹²⁵ Teknik og farver er beskrevet i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 10.

¹²⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 12.

¹²⁷ *Larsen 2001* (note 83), 45.

¹²⁸ Hvælvets kalkmalerier er kort omtalt i NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 12, hvor der henvises til en fundrapport fra 2003, der øjensynligt ikke findes længere.

¹²⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹³⁰ En af stilladsets afstivninger var desværre blevet placeret netop i dateringsfeltet. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹³¹ NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹³² NM. *ATA*. Indb. ved A. Ipsen 1809; *Danske Præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. 3: Bornholm, Lolland-Falster og Fyn*, Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), Højbjerg 1997, 262.

¹³³ *Lomholt 1918* 67 f.; *Hermansen 1954* 165 f.

¹³⁴ *Hermansen 1954* 183–87.

¹³⁵ NM. *ATA*. Forslag til indvendig istandsættelse af kor 2018 ved C & W Arkitekter.

¹³⁶ Der kunne være tale om et senmiddelalderligt alterbord, opført i forbindelse med korforlængelsen (s. 3983), men det er også muligt, at indretningen af gravkrypten under koret o. 1600 (s. 4073) medførte, at alterbordet måtte fornys. Ved nedtagelsen af 1. alterbord nr. 2 i forbindelse med den seneste istandsættelse fandt man ingen ældre alterbordskonstruktion under det; jf. NM. *ATA*. Forslag til indvendig istandsættelse af kor 2018 ved C & W Arkitekter.

¹³⁷ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Lomholt 1918* 67; NM. *ATA*. Forslag til indvendig istandsættelse af kor 2018 ved C & W Arkitekter. I begyndelsen af 1900-tallet angives bordet at måle ca. 180×94 cm. RAO. *Sogneark*. Optegnelser.

¹³⁸ Ole Nederland, »En fynsk kirketyv ved navn Peder Jensen«, *Fynske Årbøger* 1987, 100; RAO. *Bjerger herredsfoged*. Justitsprotokol 1663–66 (28. marts 1664).

¹³⁹ Hans Knudsen, *Lundegaards Stiftelse 1754–1929. En historisk Redegørelse*, Odense 1929, 179; RAO. *Fyn i alm.* 3. Indberetninger; KB. *Kallske saml.* 377. 4^o. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹⁴⁰ RAO. *Bispeark*. Sunds og Salling Hrdr.; *Sogneark*. Kirkeprot.

¹⁴¹ <https://www.modernekirkekunst.dk>, opslag Nørre Broby Kirke, set 31. juli 2023; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.



Fig. 133-34. Skt. Laurentius. Bagside af løs alterfigur nr. 2, o. 1515-20 (s. 4036). 133. Helhed. 134. Detalje med bomærke. Foto Victor Hermansen o. 1950. I NM. – *St. Lawrence. Back of loose altar figure no. 2, c. 1515-20. 133. Full figure. 134. Detail with trademark.*

¹⁴² Tæppet blev ødelagt ved hærverk 2015. NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2016.

¹⁴³ Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum*, Berlin 2007, 147-52 og 358 f. (kat. nr. 14); Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt 1-2*, Odense 2010, 683-85.

¹⁴⁴ NM. *ATA*. Indb. ved Charlotte Graminius 2020.

¹⁴⁵ NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2017.

¹⁴⁶ Frisen blev angiveligt udført med forbillede i nogle stumper af den oprindelige, øvre afslutning, som blev fundet under alterbordet og kan have kronet \ddagger aldakinen; jf. *Lomholt 1918* 68.

¹⁴⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2017 og Charlotte Graminius 2020.

¹⁴⁸ Den sydlige fløjs øverste gitter er fornyet; NM. *ATA*. Indb. ved Charlotte Graminius 2020.

¹⁴⁹ Sammenlign f.eks. med profeterne på skillevejgen på \star altertavle nr. 1 fra Thurø Kirke, nu i Nationalmuseet (o. 1490, s. 2392).

¹⁵⁰ Sammenlign f.eks. med englenerne på \star altertavle nr. 1 fra Thurø Kirke, nu i Nationalmuseet (o. 1490, s. 2391).

¹⁵¹ Det sjældent forekommende motiv findes også på et relief på altertavlen i Skt. Budolfi Kirke i Aalborg fra o. 1480, jf. *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 1266, og på et maleri på \star altertavlen fra Faaborg Helligåndskirke fra 1511, nu i Nationalmuseet (s. 690).

¹⁵² *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 1378.

¹⁵³ Virginia Nixon, *Mary's Mother. Saint Anne in Late Medieval Europe*, Pennsylvania 2004, 16; *Mariabilder*, Görel Cavalli-Björkman (red.), Stockholm 1989, 30 f.; jf. også \star altertavlen fra Gestelev Kirke (o. 1515-20, s. 3646, nu i Museum Odense).

¹⁵⁴ I øverste venstre hjørne er et parti af rankeslynget kompletteret med blyfolie, formentlig i 1800-tallet; NM. *ATA*. Indb. ved Charlotte Graminius 2020.



Fig. 135. Podium, muligvis o. 1895 med indskrift fra o. 1925, udført af genanvendt fyldingspanel og opsat i skibets sydøsthjørne (s. 4035). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Podium, possibly c. 1895 with inscription from c. 1925, made with a re-used carved panel, and set up in the south east corner of the nave.

¹⁵⁵ Lignende søjler findes bl.a. på altertavlen i Tirstrup fra 1522, jf. Richter 2007 (note 143), 151 og fig. 34.

¹⁵⁶ Barnets positur svarer næsten til barnet i Anna Selvtredjegruppen på Claus Bergs altertavle i Odense Domkirke, om end spejlvendt, jf. *DK Odense* 481 med fig. 358; Richter 2007 (note 143), 43. Se også børnene i Åsted og Rødning, samme, 151 og fig. 40 og 43.

¹⁵⁷ Hovedtypen findes tilsvarende på altertavlen i Åsted fra o. 1520–25, jf. Richter 2007 (note 143), 151 og fig. 40.

¹⁵⁸ Biskop Jacob Madsens *visitatsbog* (note 5), 256; *Topografisk-antikvariske Indberetninger fra Nyborg Amt 1743* (note 6), 141; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. *Beskrivelse over kirkerne 1755*; RAO. *Fyn i alm.* 3. *Indberetninger*; NM. *ATA*. Indb. ved A. Ipsen 1809; *Danske Præsters indberetninger til Oldsagskommissionen* (note 132), 262.

¹⁵⁹ *Topografisk-antikvariske Indberetninger fra Nyborg Amt 1743* (note 6), 141.

¹⁶⁰ Skt. Sebalduus er relativt sjældent forekommende i dansk altertavleskulptur, men kendes fra altertavlen i Århus Domkirke (1479, *DK Århus* 490) samt muligvis fra altertavlerne i Tvilum Klosterkirke (o. 1500, *DK Århus* 3418) og Hviding (1520'erne; *DK Sjyll* 216); *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 1278, 1064, og 426.

¹⁶¹ Sammenlign f.eks. med fløjmalierne på altertavlerne i Ågerup (1509, *DK Holbæk* 262) eller på de (noget bredere) fløje på altertavlen i Østbirk, hvor der er fire helgenfigurer på hver fløj (1480, *DK Århus* 4462); jf. også *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 1260 og 1237.

¹⁶² *Topografisk-antikvariske Indberetninger fra Nyborg Amt 1743* (note 6), 141. 1755 nævnes, at der under baldakinen var »nogle Malinger som har Hensigt til Papi-sternes Purgatorium og den formente befrielse der af vel (ved) Helgens forbønner«; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. *Beskrivelse over kirkerne 1755*.

¹⁶³ Margareta Kempff har påpeget, at flere træk i figurbehandlingen peger mod Johannes Stenrats værksted i Lübeck (†1484), og foreslået, at alterskabet kunne være udført af en medarbejder i værkstedet i slutningen af 1400-tallet efter Stenrats død; Margareta Kempff, *Attribueringarnas mångfald – Johannes Stenrat och Hans Hesse. Den senmedeltida verkstadens produktion*, Stockholm 1994, 148–51. Dette må dog anses for hypotetisk og er ikke indoptaget i litteraturen; jf. f.eks. *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 683–85.

¹⁶⁴ Richter 2007 (note 143), 149 f.

¹⁶⁵ Francis Beckett, »Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder. En Selvanmeldelse«, *Tidsskrift for Kunstindustri* 1896, 55.

¹⁶⁶ V. Thorlacius-Ussing, *Billedskæreren Claus Berg. En fremstilling af hans Liv og Virke med særlig Henblik paa nyere Fund og Undersøgelser*, Kbh. 1922, 36–43 og 124 (kat. nr. 8); V. Thorlacius-Ussing, »Claus Berg paa Fyen«, *Fyns Stiftsbog* 1969, 81 f.

¹⁶⁷ *Hermansen 1954* 44–56.



Fig. 136. (†)Podium, vistnok 1925, udført af genanvendt fyldingspanel og opsat i skibets nordøsthjørne, nu henlagt i kirken (s. 4038). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – (†)Podium, probably 1925, made from a re-used carved panel and set up in the north east corner of the nave, now stored in the church.



Fig. 137. Indre set mod øst, o. 1900. I Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *Interior looking east, c. 1900.*

¹⁶⁸ En redegørelse for den tyske forskning findes i Richter 2007 (note 143), 150 f.

¹⁶⁹ Richter 2007 (note 143), 151 f.

¹⁷⁰ Da denne billedskærer, der særligt er kendetegnet ved figurernes karakteristiske, kantede ansigtsstruktur med høje kindben, udtalt hage og lang, smal næse, ikke med sikkerhed kan påvises blandt værkstedets øvrige arbejder, har han ikke fået en selvstændig betegnelse; Richter 2007 (note 143), 152.

¹⁷¹ Richter 2007 (note 143), 148-50 og 358 f.

¹⁷² Sammenlign f.eks. med altertavlerne i Århus Domkirke (1479, DK Århus 489), Tvilum (o. 1500, DK Århus 3414), eller Varnæs (o. 1500, DK Sjyll 1897).

¹⁷³ Hofman 1760 (note 19), 106.

¹⁷⁴ RAO. *Fyn i alm.* 3. Indberetninger.

¹⁷⁵ En fordybet rille i hver side af predellaens ramme må stamme fra fastgørelsen af disse felter.

¹⁷⁶ NM. ATA. V. Koch, notebog I, 1890, 6 f.

¹⁷⁷ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1977 og Kurt Viggo Nielsen 1978.

¹⁷⁸ Plathe og Bruun 2010 (note 143), 686. Figuren kan have erstattet den senromanske kalkmalede Mariafremstilling på triumfvæggens nordside (s. 4003).

¹⁷⁹ V. Thorlacius-Ussing (red.), *Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid*, Kbh. 1950, 90; Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Manuskript ved Jørgen P. Aagaard o. 1950, 75.

¹⁸⁰ Aina Trotzig, »The Iconography of the Enthroned Virgin with the Christ Child Standing in Her Lap«, *Images of Cult and Devotion. Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*, Søren Kaspersen (red.), Kbh. 2004, 245-53. Trotzig mener, at sønnens stående position understreger hans betydning som Ordet, der er blevet kød (Joh. 1,14).

¹⁸¹ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; NM. ATA. Korrespondance.

¹⁸² Citatet, der er hentet fra N. F. S. Grundtvigs *Sang-Værk til Den Danske Kirke-Skole*, Kbh. 1870, var vistnok udvalgt af sognepræst Hans Schultz Gad, jf. RAO. *Sogneark*. Optegnelser; *Lomholt 1918* 71, men synes først udført 1925.

¹⁸³ NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2003.

¹⁸⁴ *Thorlaciuss-Ussing 1922* (note 166), 36 f. og 124 (kat. nr. 8); jf. også *Richter 2007* (note 143), 149 f. og 359 (kat. nr. 14); *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 685.

¹⁸⁵ *Hermansen 1954* 51 og 54.

¹⁸⁶ *Richter 2007* (note 143) 149 og 359.

¹⁸⁷ NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886. Løffler identificerede den som en Johannesfigur.

¹⁸⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kirkeprot.; Optegnelser.

¹⁸⁹ *Den danske Salmebog* nr. 573. Formentlig lød indskriften oprindeligt som foreslået af præsten: »Af Naade er I frelste ved Troen – ikke af Gjærninger, at ikke Nogen skal rose sig« (Ef. 2,8-9); RAO. *Sogneark*. Optegnelser. Indskriften må være ændret, efter figuren af Thorlaciuss-Ussing blev identificeret som Laurentius; *Thorlaciuss-Ussing 1922* (note 166), 36.

¹⁹⁰ *Richter 2007* (note 143), 149 f. og 356 (kat. nr. 10); *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 686.

¹⁹¹ NM. *ATA*. Indb. ved Verner Thomsen 1960.

¹⁹² *Richter 2007* (note 143), 149 f. og 356 (kat. nr. 10).

¹⁹³ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; NM. *ATA*. Korrespondance; *Antiquarisk Tidsskrift 1849-1851*, Kbh. 1852, 118.

¹⁹⁴ *Richter 2007* (note 143), 153.

¹⁹⁵ 'Jordløsemesteren', jf. *Richter 2007* (note 143), 153 ff. og 370 (kat. nr. 6). Karakteristiske er figurernes dukkelignende ansigter og små, snoede krøller, der sidder tæt om hovedet. Jf. også *Plathe og Bruun 2010* (note 143), 686 f., hvor Maria- og Johannesfigurerne dog ikke er omtalt. *Thorlaciuss-Ussing 1922* (note 166), 37 f. og 124 (kat. nr. 8) tilskrev figurerne til Claus Berg.

¹⁹⁶ *Antiquarisk Tidsskrift 1849-1851* (note 193), 118.

¹⁹⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Verner Thomsen 1967.

¹⁹⁸ NM. *ATA*. Indb. ved Verner Thomsen 1966.

¹⁹⁹ Krucifikset (inv.nr. D10895) blev erhvervet til Nationalmuseet fra en antikvitethandler i 1926.

²⁰⁰ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedemærker for 1870*, 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3261.

²⁰¹ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 120.

²⁰² *Bøje 2022* (note 200) nr. B4-218.

²⁰³ Den er omtalt i NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

²⁰⁴ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. Æsken kunne muligvis være identisk med den nuværende oblatæske, men denne har ingen spor af indskrift.

²⁰⁵ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker.

²⁰⁶ *Bøje 2022* (note 200), 310.

²⁰⁷ *Bøje 2022* (note 200), 305. †Sygesættet er ikke omtalt andre steder, og der kunne muligvis være tale om en sammenblanding med disken (s. 4043).

²⁰⁸ *Grandt-Nielsen 1983* (note 201), 37.

²⁰⁹ *Bøje 2022* (note 200), nr. B4-3397.

²¹⁰ *Knudsen 1929* (note 139), 179; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

²¹¹ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

²¹² Notat ved Jakob Tue Christensen i Museum Odense (OBM 8387); NM. Indb. ved Jakob Tue Christensen 2003 (usign. og udat.); Claus Chr. Koch (red.), »Årsberetning 2004«, *Fynske Minder* 2005, 221-23.

²¹³ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. Messehagelen er ikke omtalt i Peder Smidts testamente, hvor det i stedet fremgår, at han skænker kirken en prædikestolsbeklædning af grønt fløjel; *Knudsen 1929* (note 139), 179.

²¹⁴ 1833 ønskede man en ny messehagel anskaffet, men det skete næppe. RAO. *Svendborg Amtsprovsti*. Synsprot.

²¹⁵ *Hermansen 1954* 186.

²¹⁶ *Lomholt 1918* 68.

²¹⁷ Sammenlign med den romanske døbefont i Herlinge Kirke, hvor de bevarede rester af bemaling blev



Fig. 138. Spor af staffering på døbefontens nordvendte side (s. 4047). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Traces of polychroming on the font's north-facing side.*

farvearkæologisk undersøgt og konserveret 2021 (jf. s. 3579).

²¹⁸ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 142. Mackeprang omtaler ikke fonten i Nørre Broby.

²¹⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance; jf. også foto i *Hermansen 1954* 31.

²²⁰ Ved sognepræstens indberetning 1809 fremstod fadet udslidt. NM. *ATA*. Indb. ved A. Ipsen 1809; *Danske Præsters indberetninger til Oldsagskommissionen* (note 132), 262.

²²¹ Der var formentlig tale om et borgerligt våbenskjold, jf. *Hermansen 1954* 85. 1886 mente Løffler, at der på våbenet var tre roser, men ikke som hos slægterne Brockenhuus, Munk eller Lange, og at initialerne kunne tydes som »KGTS(H)«; det sidste bogstav var dog 'meget tvivlsomt'; NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886. I J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg., V, II, Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1957, 772, er initialerne anført som »AGTE(eller LI(?)« . De er i dag helt utydelige.

²²² NM. *ATA*. Indb. ved Ole Alkærsig og Verner Thomsen 1992 og ved Steensberg Konservering Aps. 2019–20.

²²³ NM. *ATA*. Indb. ved Steensberg Konservering Aps. 2019–20.

²²⁴ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker.

²²⁵ RAO. *Fyn i alm.* 14. Nørre Broby.

²²⁶ *Lomholt 1918* 68; NM. *ATA*. Indb. ved Ole Alkærsig og Verner Thomsen 1992 og ved Steensberg Konservering Aps. 2019–20.

²²⁷ Ønsket gentages 1833; RAO. *Svendborg Amtsprovsti*. Synsprot.

²²⁸ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot.; *Hermansen 1954* 166, *Lomholt 1918* 68.

²²⁹ Tandsnittet syntes ikke at være oprindeligt, men tilføjet ved en ændring af stolen og siden fjernet igen; NM. *ATA*. Indb. ved Steensberg Konservering Aps. 2019–20.

²³⁰ *Knudsen 1929* (note 139), 179.

²³¹ RAO. *Sogneark*. Kirkeprot. *Lomholt 1918* 68 anfører, at stolene blev fornyet, men det synes ikke at være tilfældet.

²³² RAO. *Bispeark*. Sunds og Salling Hrdr.

²³³ *Lomholt 1918* 67.

²³⁴ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Hofman 1760* (note 19) 107; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 7), 743 (i de to sidstnævnte er årstallet anført som »1620«).

²³⁵ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Hofman 1760* (note 19), 107.

²³⁶ Brev fra sognepræst L. C. Ipsen til NM 12. febr. 1850 i NM. *ATA*. Korrespondance; RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve.

²³⁷ Hovedparten af stængerne er smedet, så de både har



Fig. 139. Løvehoved med ring i flaben. Detalje af lysekroner nr. 1 (s. 4063). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Lion's head with ring in mouth. Detail of chandelier no. 1*

øskner til gennemstikning af andre stænger og et glat parti, der er stukket gennem andre stængers øskner.

²³⁸ V. Thorlacius Ussing, »Faaborg Kirkes Inventar fra Kirkens første Tid til vore Dage«, *Fynske Aarbøger* 1939, 94–96. Se også *skabet fra Heden, dateret 1523 (s. 3832).

²³⁹ Brev fra sognepræst L. C. Ipsen til NM 12. febr. 1850 i NM. *ATA*. Korrespondance; jf. også NM accessionsprotokol.

²⁴⁰ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; jf. også *Danske Atlas VI*, 1774 (note 7), 743.

²⁴¹ NM. *ATA*. J. J. A. Worsaae, notebog X, 1850, 26.

²⁴² Indpakning og forsendelse af skabet blev varetaget af 'arkitekt Zeuthen', d.e. maler C. O. Zeuthen (jf. fig. 104), der på dette tidspunkt opholdt sig hos sin svoger, sognepræst L. C. Ibsen. RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; NM. *ATA*. Korrespondance. *Hermansen 1954* 59–68 gengiver korrespondancen omkring nedpakningen og afsendelsen af skabet.

²⁴³ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; NM. *ATA*. Korrespondance; *Antiquarisk Tidsskrift 1849–1851* (note 193), 117 f.

²⁴⁴ NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2016.



Fig. 140. Lovemaske. Detalje af klokke nr. 1 (s. 4065). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Lion mask. Detail of bell no. 1.*

²⁴⁵ Pengetavlen blev beskadiget ved hærværk 2015; NM. ATA. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2016 og ved Jens Gregers Aagaard og Karsten Larsen 2016.

²⁴⁶ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot. Ved opsætningen af pulpituret var trappen i den bageste stol i nordrækken (jf. fig. 91). Den er nu indesluttet i det afskildrede rum under pulpituret (jf. s. 3996).

²⁴⁷ Sammenlign f.eks. med prædikestol og degnestol m.m. i Gestelev (s. 3657-61).

²⁴⁸ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

²⁴⁹ Sammenlign med *Hermansen 1954* 187.

²⁵⁰ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; Optegnelser.

²⁵¹ RAO. *Sogneark.* Optegnelser; *Arkitekten* 170, 24. dec. 1897; *Illustreret Tidende* 1898-99, 531.

²⁵² Anette Sorensen, »August Hassel«, *Weilbachs Kunsterleksikon*, Sys Hartmann (red.), 3, Kbh. 1995, 203; *Landsbykirken i storbyen*, Jens Mikkelsen m.fl. (red.), Kbh. 1978, 33 og 66; Anne-Mette Gravgaard, *Storbyens virkelige længsler. Kirkerne i København og på*

Frederiksberg 1860-1940, Herning 2001, 87. Relieffet i Grøndalskirken er nedtaget 2009 og opbevares adskilt på kirkens loft; *Rum til forandring. Grøndalskirkens fornyelse*, Susanne Møller Olsen m.fl. (red.), Kbh. 2013, 16 f.

²⁵³ Sammenlign med lysekroner i Århus Vor Frue fra anden halvdel af 1400-tallet (*DK Århus* 1177) og i Græse fra slutningen af århundredet (*DK Frborg* 2210).

²⁵⁴ Armenes placering er angivet med fordybede streger fra I til IIIII.

²⁵⁵ Kronen har dannet forbillede for en krone, der 1920 blev udført til Odense Skt. Knuds Kirke (*DK Odense* 624), og yderligere to efterligninger blev udført til Valgmenighedskirken i Ryslinge, jf. *Lomholt 1918* 70.

²⁵⁶ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; Optegnelser; *Hermansen 1954* 168.

²⁵⁷ RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; Optegnelser; *Provstiark.* Returnerede cirkulærer.

²⁵⁸ Hans Schultz Gad skænkede desuden et beløb til belysningens vedligeholdelse; RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; Optegnelser; *Provstiark.* Returnerede cirkulærer.

²⁵⁹ Skibet blev ophængt 16. juli 1915 i anledning af årsdagen for Karen Lomholts begravelse. Henning Thahlund, *Fynske kirkeskibe*, Svendborg 1989, 83; RAO. *Sogneark.* Kirkeprot.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

²⁶⁰ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot.

²⁶¹ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

²⁶² RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

²⁶³ Indskriften blev sat efter forslag af sognepræst Ole Pedersen; *Lomholt 1918* 64.

²⁶⁴ RAK. *Regnskaber 1433-1559.* Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-1529.

²⁶⁵ RAO. *Bispeark.* Syns over kirker.

²⁶⁶ For Erik Venstermand (†1599) og Alhed Bendixdatter Norby (†efter 1600).

²⁶⁷ Bent Venstermands farfar var Jørgen Venstermand (†1551), men våbenerne er for hans farmor Alhed Knudsdatter Urne (†efter 1564) og hans mormor Kirsten Ottesdatter Skinkel (†1572).

²⁶⁸ Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten fra sengotikens og renaissanceens Tid*, II, Kbh. 1953, 96 (nr. 753).

²⁶⁹ Samme indskrift, der antagelig stammer fra en digtsamling eller en samling af religiøse fyndord, fandtes på et ðepitafium over sognepræst Laurids Madsen Skive (†1676) i Janderup Kirke (*DK Tisted* 461). Det er også anført i sognepræst Niels Jensen Winthers selvbiografi i kirkebogen for Krstrup og Hornbæk sogne 1666, jf. Poul Verner Christiansen, »Et livsløb – og dets auspici«, *Personallhistorisk Tidsskrift* 1992:1, 88.

²⁷⁰ *Den Danske Salmebog* nr. 743.

²⁷¹ *Resens Atlas Fyn*, Jacob Isager (udg.), Svendborg 1984, 302; KB. *Uldallske samling* 186. fol. P. J. Resenii

Atlas Danicus IV. Descriptio Fioniae et civitatum eiusdem insulae, 354.

²⁷² KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Sogneark.* Div. dok.

²⁷³ RAO. *Sogneark.* Optegnelser; *Lomholt 1918* 79. Det var iagttaget samme sted af J. B. Løffler 1886; NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886.

²⁷⁴ *Lomholt 1918* 71.

²⁷⁵ Peder Smidt testamenterede sine midler til sin søster Else Cathrine Smidt (†1740) og hendes datter Anna (†1752). Såfremt ingen af disse efterlod sig arvinger, skulle godset tilfalde de fattige, hvilken blev en realitet 1754. *Knudsen 1929* (note 139), 13-30 og 177-79.

²⁷⁶ Ifølge biskop Jacob Madsen, der forestod begravelsen, døde Hans Lunde lørdagen før anden søndag efter påske, altså 3. maj. Han blev begravet 5. maj; *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 256.

²⁷⁷ Indskriften er afskrevet i KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Fyn i alm.* 14. Nørre Broby; *Sogneark.* Optegnelser; Div. dok.

²⁷⁸ RAO. *Sogneark.* Div. dok.

²⁷⁹ *Lomholt 1918* 78.

²⁸⁰ Oplysningerne i *Danske Atlas* er formentlig baseret på sognepræst Johannes Mules indberetning 1755, om end denne ikke direkte nævner gravstenene, men blot at de pågældende var begravet i kirken. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 7), 744. På fig. 91 ses to ↑gravsten lænet op ad vestvæggen.

²⁸¹ NM. *ATA.* Korrespondance (overslag ved M. Bohn-Jespersen 1942).

²⁸² Skiftekommissionen 1664 efter Ellen Marsvin og Ludvig Munks datter, Kirsten Munk, indskærpede, at to kister indeholdende ligene af Kirsten Munk (†1658) og hendes datter med Christian IV, Sophie Elisabeth (†1657), skulle flyttes fra Odense Domkirke til Nørre Broby Kirke, sognekirke for Lundegård, som endnu da var i slægtens eje. Dette skete dog efter alt at dømme ikke, jf. *DK Odense* 743 og 937.

²⁸³ 1812 hed det, at adgangen til krypten under koret 'nogle år tidligere' var blevet tilmuret og nedgangen fyldt; RAO. *Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde; jf. også *Sogneark.* Kirkeprot. Se også H. P. Mumme, *St. Knuds Kirke i Odense, dens Bygning, Monumenter og andre Mærkeligheder*, Odense 1844, 307-09, hvori gengives en meddelelse fra 1843 fra sognepræst i Nørre Lyndelse, Ulrik Chr. Mule, der var født i Nørre Broby og havde besøgt krypten, før den blev tilkastet. Her så han bl.a. de tre læderbetrukne kister med Ellen Marsvin og hendes to ægtemænd.

²⁸⁴ *Hermansen 1954* 115-18.

²⁸⁵ NM. *ATA.* Indb. ved V. Hermansen 1940 og 1941.

²⁸⁶ NM. *ATA.* Indb. ved K. Brøste 1942 og V. Hermansen 1942 (usign.); jf. også *Hermansen 1954* 118-34.

²⁸⁷ *Hermansen 1954* 118; *Fyns Tidendes Tillæg - Fynsk Søndag* 18. juli 1943. Istandsættelsen af gravhvælvingen

og anskaffelsen af de tre kister til Peder Smith, hans niece og hendes ægtemand (nr. 4-6) blev bekostet af Lundegaards Stiftelse, mens udgifterne til de tre adelskister (nr. 1-3) blev bekostet af staten. Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. *ATA.* Korrespondance.

²⁸⁸ 12. dec. 1749 fik Adolph von Neubergs enke tilladelse til at nedsætte hans lig i deres begravelse i Nørre Broby Kirke, selv om han tilhørte den reformerte kirke. RAK. *Danske Kancelli.* D22-8. Fynske og smålandske registre 1746-52.

²⁸⁹ Således er kisterne til Ludvig Munk og Knud Rud udført af snedkermester Georg Lorentzen, Faaborg, mens Ellen Marsvins kiste er udført af snedkermester Rasmus Hansen, Nørre Broby. NM. *ATA.* Korrespondance.

²⁹⁰ Ifølge præsteindberetningen 1755 var den betrukket med læder og prydet med en kisteplade (†nr. 1, s. 4084) samt en del forsøvede kistebeslag, bl.a. et kistekrucifiks (nr. 1a, s. 4082), to våbenskjolde (nr. 1f, s. 4083), og »en Hob Lilier og Marsviin« (nr. 1c-*e og h, s. 4083)). KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

²⁹¹ Stykkerne blev udsavet som prøve på en særegen form for sammensinkning, hvor der i inderhjørnet er ekstra spidsvinklet fjer og not.

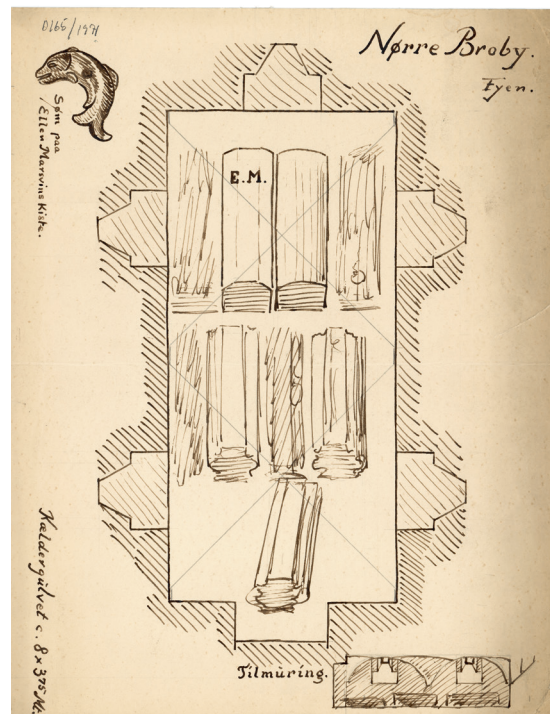


Fig. 141. Skitse af gravkrypt med ↑kister (s. 4073). Tegning af Victor Hermansen o. 1943 (usign.). I NM. – Sketch of burial crypt with ↑coffins.



Fig. 142. *Hjørnesamling fra Ellen Marsvins *(†)kiste, o. 1649 (s. 4075). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Corner *joint from the *(†)coffin of Ellen Marsvin, c. 1649.

²⁹² NM. ATA. Registreringskort.

²⁹³ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1943 (usign.); *Fyns Tidendes Tillæg – Fynsk Søndag* 18. juli 1943.

²⁹⁴ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1943 (usign.).

²⁹⁵ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1940.

²⁹⁶ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1943 (usign.) og K. Brøste 1942.

²⁹⁷ Fritze Lindahl, *Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000-1700-årene*, Kbh. 2003, 145 (kat. nr. 276).

²⁹⁸ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1942 (usign.) og K. Brøste 1942.

²⁹⁹ NM. ATA. Indb. ved K. Brøste 1942.

³⁰⁰ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1940 og 1942 (usign.).

³⁰¹ NM. ATA. Indb. ved V. Hermansen 1942 (usign.).

³⁰² NM. ATA. Indb. ved Bent Mørkenborg 1994.

³⁰³ NM. ATA. Korrespondance; RAO. *Sogneark. Optegnelser*.

³⁰⁴ I NM's accessionsprotokol er det anført, at nogle af sømhovederne havde rester af blå farve. Dette har ikke kunnet konstateres.

³⁰⁵ Flere af beslagene er nært beslægtet med eller svarer til *kistebeslag i Museum Odense, der angiveligt stammer fra Skt. Knuds Kirke i Odense (jf. *DK Odense* 918–21). Det kan ikke udelukkes, at nogle af beslagene kunne stamme fra Nørre Broby Kirke, jf. også *DK Odense* 960 note 603.

³⁰⁶ Mandens våben er kvadreret med en hammerbærende arm i 1. og 4. felt og vistnok et menneskehoved i 2. og 3. felt. Hjelmtegnet er en hammerbærende arm. Hustruens våben viser en hest med tømme. Else Pedersdatter var datter af den københavnske borgmester Peder Pedersen, født i Horsens, der førte en fugl på en gren i sit skjold (Allan Tønnesen, *Magtens besegling*, Odense 2013, 290). Hun synes altså at have valgt et andet mærke.

³⁰⁷ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755. Jørgen Hee blev efter at have været sognepræst



Fig. 143. *Fragment og *kistesøm fra †kiste nr. 2, o. 1611, over Knud Rud (†1611) (s. 4080 og 4084). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Fragment and coffin *nails from †coffin no. 2, c. 1611, of Knud Rud (†1611).



Fig. 144-46. *Gravfaner nr. 1-3 over generallojtnant Adolph von Neuberg (†1749) (s. 4085). I Museum Odense. Foto i NM o. 1900. – *Sepulchral *banners no. 1-3 of Lieutenant General Adolph von Neuberg (†1749).*

ved Skt. Hans og Skt. Knuds kirker i Odense sognepræst ved Holmens Kirke i København og blev 1777 biskop i Århus, hvor han døde 1788, jf. *DK Århus* 892.

³⁰⁸ Michel Hansen blev begravet 20. maj 1653; Holger Fr. Rørdam, »Biskop Laurits Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663«, *Kirkehistoriske Samlinger* IV, 2, Kbh. 1891-93, 681.

³⁰⁹ Johannes Mule havde forlagt den indskrift, han havde ladet sætte på sin fars kiste, og han kunne ikke huske den; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

³¹⁰ Johannes Mules mor havde forbudt ham at sætte inskription eller sirat på kisten bortset fra 'hendes navn i træk'; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

³¹¹ Af den indskrift, Johannes Mule havde ladet sætte på kisten, huskede han kun følgende: »I Livet Jesus var dit Liv og Storste glæde/ I døden var du ham en Kiær og yndig giæst/ I Dommen Skal du glad, Som til en høytid træde/ I ævighed paa ny vi holder bryllups fæst«. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

³¹² Karen Brahes Bibliotek. D II,142. 1712. Gravskrift over Claus Mikkelsen Mule, sognepræst i Nr. Broby, provst i Salling herred. Indskriften omfattede bl.a. følgende sentenser om afdødes liv: »Brobye Kircke Huus/ var hans Siæls første Brude-Kammer, hvor dend i Daaben blef faunet aff sin Brudgom/ nu hans Legems sidste Sove Kammer, hvor det i Skiodet faunis af sin Moder/ Brobye Præste Huus/ var hans legemlige fødested, Siden hans daglige Levested/ sidst hans Salige døde stæd«.

³¹³ Kården blev beskadiget ved hærværk 2015 og er efterfølgende istandsat. NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen og ved Jens Gregers Aagaard og Karsten Larsen 2016.

³¹⁴ Sammenlign med fragmenterne af en *gravfane fra o. 1725 over oberst Mathias de Rosenørn fra Falling Kirke, nu i NM (*DK Århus* 2742).

³¹⁵ Troels-Lund, *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*, 7, 6. udg., Kbh. 1969, 411 f.

³¹⁶ Jf. også Birgitte Bøggild Johannsen, »Den sidste sejlads: Niels Juels død og begravelse«, og samme, »Kisterne, fanerne og gravgitteret«, *En søhelt i sten. Omkring Niels Juell og hans gravmonument i Holmens Kirke*, Birgitte Bøggild Johannsen (red.), Viborg 2015, 72 ff. og 178 ff.

³¹⁷ Marianne Rasmussen m.fl., »Restaurering og kopiering af en gravfane fra år 1702 i Gudbjerg kirke«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1989, 72-76. En kopi af fanen er ophængt i kirken.

³¹⁸ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Sogneark.* Optegnelser; NM. *ATA. Manuskripter.* Engelstof 1853 ff.; *Lomholt* 1918 68.

³¹⁹ NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886; *Lomholt* 1918 68; RAO. *Bispeark.* Sunds og Sallinge Hrd.; *Sogneark.* Kirkeprot.

³²⁰ *Lomholt* 1918 68; NM. *ATA*. Indb. ved V. Hermansen 1940; sidstnævnte foreslog, at de blev afgivet til Fyns Stiftsmuseum som et kirken tilhørende depositum.

³²¹ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance; Nørre Broby Lokalhistoriske Arkiv. Brev fra Oluf Lollesgaard 3. febr. 1951.

³²² *Den Danske Salmebog* nr. 401.

NØRRE BROBY CHURCH

The church is first mentioned in 1368 when Niels Tuesen Bild granted it some land. It was closely associated with Lundegård, the main estate of the parish, which at the end of the 1500s belonged to Ludvig Munk (†1602) and then to his widow Ellen Marsvin (†1649), who became one of the biggest landowners in the country. She presumably furnished the great burial crypt under the chancel. In 1686 the advowson was deeded to Major Jørgen Rantzau, who sold it to Bishop Thomas Kingo the following year. In 1731 Kingo's widow sold it to Ide Skeel of Arreskov and Gelskov. In 1784 Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell unified the two estates with Brobygård and Ølstedgård under the countship of Muckadell, which the church was part of until it passed into freehold in 1914. The church has not had an annexe.

Nørre Broby lies approximately in the centre of the relatively big parish, and the church lies in the oldest part of the village. It is surrounded by the old churchyard, and to the north west lies the new churchyard established in 1918 (fig. 2).

The old churchyard roughly has its original triangular shape (fig. 3) and the terrain slopes downwards to the west, which is why the encircling fieldstone wall is only one-sided to the north, south and west, while being double-sided to the east. There are three entrances to the churchyard: the main entrance in the east, possibly from the first quarter of the 1900s (fig. 4), a gate in the south from 1923 (fig. 5), and a gate in the north west, whose age is unknown. The parsonage from 1818 lies c. 150 m south east of the church (fig. 6). The three half-timbered buildings were constructed after the previous †parsonage from 1647 burned down.

The new churchyard lies north west of the old one and is approximately square today. It is surrounded by a brick wall from 1950 as well as various hedges. The main entrance in the south

east matches the old churchyard's gate on the opposite side of the road. A mortuary chapel built in 1916 stands in the southeastern corner (fig. 7), with the sexton's building from 1969 built east of that. It was originally for tool storage and toilets but was repurposed in 1989 to be used by the sexton, and a new tool building was built.

Building. The church, which must have been built c. 1200 (cf. *Wall paintings*), consists of a Romanesque chancel and nave and had an †apse to the east which was demolished at the expansion of the chancel in the Late Middle Ages. The building stands on a profiled ashlar footing (fig. 13), and the walls are of raw and split fieldstone with ashlar corners. The †windows were framed by travertine (fig. 15). In the western end of the nave's long walls there are doors, the southern one is still in use, although rebuilt (fig. 14). In the chancel were two and in the nave six round-arched windows which have been bricked up at different times, the earliest being at the construction of the vaults. The original shape of the chancel arch is unknown, as it was expanded in the Late Middle Ages. The church originally had flat wooden †ceilings.

In the Late Middle Ages the building was greatly expanded. The chancel was extended by demolishing the †apse and re-using its materials (figs. 12 and 16). The walls are of raw and split fieldstone and have been terminated above by rabbeted cornices of medieval brick. The †windows of the extension disappeared at the construction of newer windows in 1863–64. The pediment is decorated with various recesses (fig. 16). The extended chancel was subsequently covered with two cross vaults (fig. 41). The chancel arch was presumably expanded as part of the extension of the chancel.

The nave was also extended by c. 6 m to the west with walls of red medieval brick in monk bond. In both the north and south were seg-

mentally arched †windows, which were possibly original. Traces of arches for similar windows were found above the three current windows in the nave. After the extension of the nave and the expansion of the chancel arch, the nave was vaulted over with three cross vaults (figs. 17–18 and 90).

Outside the south door an approximately rectangular porch was built, connected to the nave at an oblique angle (fig. 19). The walls of red medieval brick in irregular monk bond were originally only c. 2.1 m tall. The door in the gable wall was presumably built in 1864 and must originally have been segmentally arched due to the corbie-stepped gable's pointed-arched recess decoration.

Following the extension of the nave a tower was erected in the west end (fig. 22), whereby the western extension's pediment was taken down. The tower has a rectangular ground plan and four floors. Originally it had roughly the same height as today, but the upper part was rebuilt in 1859–60. The walls are Late Medieval, at least up to the second floor, and are built with red medieval brick in monk bond. In the tower interior the back walls have segmentally arched recesses (fig. 23), and it is covered by a cross vault. On the south side of the tower is a contemporary stairwell leading to the upper floor.

After the Middle Ages three crypts were established below the church, one under the chancel in c. 1600 (figs. 110–11) and two under the nave at the end of the 1500s and in c. 1653.

The church's tower was presumably in poor condition in the mid-1800s, which is why the church owner had the belfry floor rebuilt without permission. The rest of the building went through refurbishings in 1864, 1925 and in 2019–22.

Wall paintings. The church has wall paintings from different periods, both visible and limewashed. On the north wall of the chancel in the second bay, traces of overlapping paintings are visible, the oldest being Late Romanesque, c. 1200, and the youngest Late Gothic (figs. 30–31). The chancel arch wall also has paintings from those periods, such as a Late Romanesque depiction of

the Virgin with Child (figs. 32 and 34). Several Late Gothic †wall paintings on the chancel arch wall and vaults have been noted over time (fig. 35), and externally on the tower's facades were wall-painted decorations from the second half of the 1800s and the beginning of the 1900s (figs. 37–38).

Furnishings. The oldest piece of furnishing is the Romanesque font (figs. 74 and 138). A heavily restored altar figure of Mary sitting with the Christ Child standing on her lap (fig. 60), possibly from a †side altar, comes from c. 1425–75, and a small six-armed brass chandelier (figs. 98 and 139) can be dated to the second half of the 1400s. The three-winged altarpiece (figs. 42–59), with reliefs of scenes from the Passion of Christ and his death on the middle panel (figs. 44–46) and twelve apostles on the wings (figs. 49–52), was made c. 1475–1500 by an unknown craftsman. It rests on a slightly younger predella from c. 1515–20 with a relief depicting the Holy Kinship (figs. 53–56), ascribed to the workshop of Claus Berg in Odense. An altar figure, who thanks to his clothing is identified as St. Lawrence (figs. 61 and 133–34), is believed to be made by the same hand, presumably for a †side altar. Several Late Medieval wood carvings have also been preserved, found in the loft of the porch in 1850 and sent to the National Museum. These include a large, iron-bound *monstrance cabinet with rich tracery and a painted date of »1480« (figs. 84–87), as well as an altar *figure of St. Nicholas from c. 1515–20 (fig. 62) ascribed to the same carver of Claus Berg's workshop as the predella and the St. Lawrence figure, and like the latter presumably belonging to a †side altar. Additionally there are four smaller altar *figures from c. 1525 whose original context is unknown, but they presumably come from an †altarpiece. These are Mary and John (figs. 65–66), presumably part of a Calvary group, an unidentified bishop saint (fig. 63), and St. Michael with the dragon (fig. 64). These figures are also associated with a carver influenced by the workshop of Claus Berg. Finally a *crucifix figure from c. 1500–25 (fig. 73) is preserved, presumably from an †altarpiece or a †processional crucifix. It was found in the church loft

in the 1920s and was privately owned until it was handed over to Museum Odense in 2003.

The baptismal dish with a depiction of the Fall of Man on its inside (fig. 75) was made in Nuremberg in the 1500s, and the altar candlesticks (fig. 71) are from c. 1550. The pulpit (fig. 77), with uncovered, possibly original paintings (figs. 78–81) are uncovered, was presumably donated in c. 1580 by Erich Venstermand and Alhed Norby. The gallery in the west end (cf. fig. 90) was presumably built in 1600, but has been rebuilt several times and now stands with a parapet that is from 1925.

A collection tray made of wood (fig. 88) comes from the 1600s or the 1700s. The richly decorated wafer box worked with chasing and repoussé (fig. 68) was made in 1697 by Martinus Silm, Copenhagen. The poor box (fig. 83) is from c. 1750, and the largest of the church's two bells (figs. 102 and 140) was cast in 1761 by Michael Carl Troeschell, Copenhagen.

The chalice (cf. fig. 67) is from 1818 and the same is likely true of the paten (cf. fig. 67), made by Poul Jensen Theilgaard, Odense. A money box (fig. 89) is from c. 1850, as are two hymn boards (figs. 92–93), though they were rebuilt in 1925. A small parish meeting board (fig. 94) probably comes from the second half of the 1800s. Also from this period comes the Communion set for the sick (fig. 69), made in 1863 by Niels Christopher Clausen, Odense. The kneeler and the door wing between the nave and the porch (cf. figs. 14 and 21) were presumably made as part of a refurbishing in 1864. A chasuble of red velvet was acquired c. 1874, and a tin baptismal jug (fig. 76) came in 1881.

The seven-branched candelabrum (fig. 72), four chandeliers (fig. 99), two candle brackets (fig. 100), as well as the candle-holders on the pews (cf. fig. 82) were given to the church in 1894 by the parson Hans Schultz Gad. A framed plaster relief of the reformer and bishop Hans Tausen (fig. 96) was donated by him in 1896, and he also donated a large ceramic relief depicting the Raising of Lazarus (fig. 97) at the north wall of the chancel in 1897. It was sculpted by the sculptor August Hassel and made at P. Ipsens Enke, Kgl. Hof Terracottafabrik, Copenhagen.

The wine-skimming ladle (fig. 70) was made in 1901 by Lauritz Grønlund, Odense. The church ship "Karens Minde" from 1915 (fig. 101) was built by R. W. Rasmussen, Thuro, and donated by the teacher M. J. Lomholt, Nørre Broby. The smallest of the two bells (fig. 103) was cast at De Smithske Klokkestøberier in Aalborg, 1916. The altar rail (cf. fig. 41) and pews (fig. 82) came at a refurbishing in 1925.

The organ (cf. fig. 90) was built in 1976 by Marcussen & Søn, Aabenraa. The parson list board (fig. 95) in the porch is from 1985, the door wing in the entrance (cf. fig. 19) is from 2005, and finally the Communion table was made in 2019–20 at the latest refurbishing.

Colour scheme. The altarpiece is in stripped oak with gilding, the Communion table is brownish-violet, and the remaining furnishings are painted grey with red, blue and gilded details. Regarding the *older colour schemes* not much is known: the altarpiece has always had gilding, and the pulpit had polychroming akin to what it has currently. In the mid-1800s the pews had grey paint (cf. fig. 104). In 1864 the furnishings were painted in imitation oak and remained as such until 1925 (cf. figs. 39, 91 and 137).

Sepulchral monuments. The church has two sepulchral tablets from c. 1582 and 1626 (figs. 105 and 106), a memorial tablet from 1904 (fig. 107) and two heavily worn tombstones dated to c. 1595 and c. 1619 (figs. 108 and 109). Below the chancel is a burial crypt, presumably furnished in the beginning of the 1600s by Ellen Marsvin (figs. 110–11). In the crypt are six coffins, made at the refurbishing of 1942–44 as replacement for a ★(†) coffin (now in the National Museum) (cf. figs. 112–13) and five †coffins from c. 1600–1750. Preserved from these coffins are two coffin plates (figs. 118 and 119) and a larger number of coffin mountings and nails, which are mounted on boards and hung in the crypt (figs. 114 and 119–20). Additional coffin ★mountings and nails were given to the National Museum (figs. 115–17 and 142–43). Three sepulchral ★banners from c. 1749 (figs. 122–24) are found in Museum Odense.